

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2021 Vol. 2

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR

O’RINBOSARI

Karomat Mullaxo’jayeva (o’zbek)

Qosimjon Ma'murov (ingliz)

MAS’UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY’ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To’xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurbboy Jabborov

G’aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo’ldosh Pardayev

Elchin Ibrohimov (Ozarbayjon)

Nodirbek Jo’raqo’ziyev

MUNDARIJA

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ilyos Ismoilov

Tafsirlarda Iskandar mavzusiga oid talqinlar 4

Jahongir Turdiyev

Turkiy me’rojnomalardagi motivlar xususida 20

MATNSHUNOSLIK

Abdimurod Arslonov

“Temurnoma”larning matniy xususiyatlari 34

G’iyosiddin Shodmonov

O’zbek matnshunosligining ilk bosqichi va Navoiy “Xamsa”si nashrlarining takomili 50

Aftondil Erkinov

Oysara Madaliyeva

“Terma devon” yoki Navoiy “Navodir un-nihoya”sining so’nggi redaksiyasi? 64

Ilova. Matn

68

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Kasimjon Mamurov (English)	
EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tojiboeva	
EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Elchin Ibrahimov (Azerbaijan)	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
LITERATURE	
Ilyos Ismoilov	
Interpretations on the subject of Alexander in Tafsir	4
Jahongir Turdiev	
Motives in Turkic Mi'rajnama	20
TEXTOLGY	
Abdimurod Arslonov	
Text features of "Temurnoma"	34
Giyosiddin Shodmonov	
The first stage of uzbek textology and the development of publications of Navoiy's Khamsa	50
Aftondil Erkinov	
Oysara Madalieva	
The latest edition of Terma Devon or Navoi's Navodir un-nihoya?	64
Appendix. Text	68

ADABIYOTSHUNOSLIK LITERATURE

Tafsirlarda Iskandar mavzusiga oid talqinlar

Ilyos Ismoilov¹

Abstrakt

Islom ta'limoti Iskandar mavzusining keyingi taraqqiyoti, Sharq-dagi rivojiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Bu ulkan ta'sir uch muhim asos – Qur'on, hadis va tafsirlarga tayanadi. Iskandar mavzusida asar yozish an'anasi ularning ta'sirida yangi sujet liniyalari, obrazlar, epizod va motivlar bilan boyidi. Mazmunan takomillashib, original talqinlarga ega bo'ldi. Xususan, Qur'onning "Kahf" surasi mavzu va an'ananing Sharqdagi evolyutsiyasida burilish yasadi. Mazkur suraga yozilgan sharhlar esa o'ziga xos xarakteri bilan ajralib turadi. Ularda Zulqarnayn qissasiga oid tafsilotlar Iskandar qissasiga daxldor qarashlar, talqinlar bilan qo'shib yuborildi. Ya'ni tafsirlarda Iskandar mavzusi retsepsiyaga uchradi, ikki an'ana qorishtirib yuborildi.

Ushbu maqolada tafsirlarga xos ayni jihat tadqiq etilib, Sharqning mashhur mufassirlari asarlari asosida xulosalar chiqarilgan. Iskandar va Zulqarnayn an'analari yanglish tarzda qo'shib yuborilgani, bunday qarash hech qanday ishonchli asoslarga ega emasligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: *Iskandar mavzusi, Zulqarnayn qissasi, transformatsiya, tafsir, talqin, retsepsiya, Sharq.*

Kirish

Iskandar mavzusining G'arbdagi asoslaridan Sharqqa transformatsiyasi jarayonini konkret ko'rsatib berish imkonsiz, chunki bu uchun dalillar, manbalar va imkoniyat juda cheklangan, shu bois bu jarayonga oid gaplar ko'proq faraz xarakteriga ega. Aksariyat tadqiqotchilar fikricha, G'arbdagi Psevdo-Kallisfen an'anasi Iskandar mavzusining Sharqdagi evolyutsiyasiga jiddiy ta'sir

¹ Ismoilov Ilyos Abduqayumovich – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: ismoilov@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-8077-7914

Iqtibos uchun: Ismoilov, I.A. 2021. "Tafsirlarda Iskandar mavzusiga oid talqinlar". *Oltin bitiglar* 2: 4–19.

ko'rsatgan. Ushbu ta'sir ikki xil yo'nalishda bo'lgan bo'lishi mumkin:

1. Psevdo-Kallisfenning o'rta fors tilidagi pahlaviy versiyasi (tax. V asr) mavjud bo'lgan va shu versiya asosida boshqa arabcha tarjimalar paydo bo'lgan (T.No'ldeke farazi).

2. Psevdo-Kallisfenning suryoniy versiyasi bir nechta arabcha tarjimalar paydo bo'lishiga asos bo'lgan (V.Budge farazi).

Ikkinchi qarash haqiqatga yaqinroq, har qanday holatda ham, Psevdo-Kallisfen an'anasining Iskandar mavzusining Sharqdagi taqdiriga ta'siri mavjud dalillar bilan isbotlangan, bu borada bahsga hojat yo'q. Bu jarayonda tarjimonlar muhim rol o'ynagani aniq, boshqa tomondan, Sharqlik mualliflarning o'zlari to'g'ridan to'g'ri suryoniy manbalar, G'arb manbalariga murojaat etgani yoki kelib chiqishi yahudiy bo'lgan, isroiliyotdan xabardor musulmonlardan og'zaki eshitganini taxmin qilish mumkin. Tarixda Ka'b al-Axbor kabi islomni qabul qilgan yahudiylar yoki shunga o'xshash toifalar o'tgan va aynan ular isroiliyotning musulmonlar orasida yoyilishiga sababchilardan bo'lgan. Masalan, Ka'b al-Axbor Bibliya qissalari va shunga o'xshash afsonalarni ko'p so'zlab bergan. Hatto, bu ishlari uchun ayrim shayxlar uni islomni yahudiylashtirishda ham ayblashgan [encyclopedia.com]. Xullas, muayyan shaxslar Aleksandr haqidagi afsonalarning arablar orasida tarqalishi va islom ta'limotiga oid qissalarga qo'shilib ketishiga xizmat qilganini ham nazarda tutish lozim.

Boshqa tomondan, Iskandar mavzusining Sharqdagi evolyutsiyasida "Kahf" surasiga yozilgan tafsirlar muhim ahamiyat kasb etdi. Aynan tafsirlarda ulamolar ijthodga intilib, qissalarda mavjud bo'lmagan yangidan yangi ma'lumot va voqealarni o'z tafsirlariga kiritishgan. Natijada qissalarning haqiqati, asl voqealari bir yoqda qolib, turli bahslar-u chalg'ituvchi ma'lumotlar, asossiz afsonalar oldingi planga chiqib ketgan. Jumladan, aynan ulamolar Zulqarnayn va Iskandar (Aleksandr) bir shaxs degan yangilish tasavvurning keng yoyilishiga "hissa" qo'shishgan.

Tafsir va talqin

Muqotil bin Sulaymon

Islom tarixida ilk to'liq tafsirlardan birini yozgan, hij. 80–150-yillar orasida yashagan Muqotil bin Sulaymon "Tafsiri Kabir"da "Kahf" surasini sharhlar ekan, uni "qaysar Iskandar" deb izohlaydi va "Zulqarnayn" – "ikki shoxli" nomini quyoshning ikki shoxiga, ya'ni kun chiqish va botishga qadami yetgani uchun olgan tarzida izohlaydi [Süleyman 2015, 624].

Mufasssir-u muarrixlar otasi nomini olgan Muhammad bin

Jarir Tabariy (839-923) o'z tafsirida Zulqarnayn va Iskandar masalasida xolis pozitsiyada turadi, masalaga oid turli qarashlarni xolis bayon qiladi. Jumladan, Iskandar va Zulqarnaynni bir shaxs degan qarash ham mavjudligini qayd etadi. Tabariy Zulqarnayn qissasini qayta bayon qilar ekan, Zulqarnayn Mashriq va Mag'ribga safar qilgach, "So'ngra u yana sababga ergashdi" [Shayx Muhammad 2008, 516] deyilgan 92-oyatni "Pas basox t va roh bargrft so'yi Rum" [Tabariy 1356, 936] tarzida bayon qiladi. Tafsirchilar mazkur oyatda Zulqarnayn shimol tomon ketganini taxmin qilishadi, holbuki, oyatda Rum yoki shimol so'zlari uchramaydi. Shuningdek, Tabariy oyatlarda nomi tilga olingan Zulqarnayn Iskandariyani qurgan va dunyoning katta qismini egallagan Iskandar ekaniga dalolat qiluvchi hadisni bayon qiladi [Taberî 1996, 378].

Tabariy keltirgan rivoyatda avvalgi fasllarda ko'rganimiz Psevdo-Kallisfen voqealari va Talmudda unga nisbat berilgan turli afsonalar qorishiq holda turibdi. Jumladan, rumlik yigit va Iskandariya haqidagi qaydlar ko'proq Psevdo-Kallisfenga, ko'kka ko'tarilish haqidagi qaydlar esa yahudiy afsonalariga tegishli. Bu shundan dalolat beradiki, milodiy IX asr boshlari, ehtimol, VIII asrdayoq Iskandar mavzusining G'arbdagi asoslari faol tarzda Sharqda retsepsiya bo'lib ulgurgan, ular asosan to'qima afsonalar bo'lgan. Afsuski, ilk va ishonchli tafsirlardan oq Aleksandrning temir darvoza qurgani va obi hayot qidirgani haqidagi uydirma afsonalarning mufassirlarga ta'siri seziladi. Ular Zulqarnayn va Iskandar bitta shaxs degan qarashni uzil-kesil aytishmagan, bu masalada xolislikka intilishgan bo'lsa-da, shu mazmundagi ko'plab rivoyatlarni keltirishlari bu qarash ko'proq salmoqqa ega bo'lishiga sabab bo'lgan.

Abu Mansur Moturidiy

Abu Mansur Moturidiy (870-944) esa o'z tafsirida Zulqarnayn haqida ixtilof ko'pligini aytadi, Iskandar va Zulqarnaynning shaxsi borasida xolislikka intiladi. Lekin u ham Tabariyning Uqba ibn Amirdan keltirgan hadisini takrorlaydi, lekin "agar bu rivoyat sahih bo'lsa" tarzida shubha bildiradi [Mâtürîdî 2018, 131-132]. Moturidiy shu o'rinda Iskandar mavzusining Sharqdagi rivojida muhim ahamiyat kasb etuvchi yana bir masalani muhokama qilgan. U Zulqarnaynning hukmdorlar yoki payg'ambarlardan bo'lgani borasida to'xtaladi va bizni shu masala tarixiga oid muhim jihatlar bilan tanishtiradi. Qayd etilishicha, Hasan Basriy (641 – 728) Zulqarnaynni payg'ambar deb bilgan, bunda u "Ey Zulqarnayn, yo ularni azoblaysan yoki go'zallik-la tutarsan, – dedik" oyatini dalil qilib ol-

gan. Hasan Basriy shunday degan: “bu ifoda bahs etilgan ishda hakamlilik vazifasini Zulqarnaynga berish ma’nosini anglatadi. Hukm esa faqat payg’ambar bo’lgan kishiga beriladi”. Biroq Moturidiy Zulqarnaynning hukmdorlardan bo’lish ehtimoli ko’proq degan qarashga qo’shiladi va o’z fikrini isbotlashga harakat qiladi [Mâtürîdî 2018, 132].

Ushbu masala keyingi davr tafsir-u tarixlarida ham shu zaylda davom etgan. Moturidiy tafsiridagi muhim jihat shuki, unda VII asrdayoq Zulqarnaynning hukmdor yoki payg’ambar ekani masalasi dolzarblik kasb etgani, bu borada turli bahslar yuzaga kelgani ko’rsatib berilgan. Ayni masala Iskandar mavzusi tarixida alohida iz qoldirgani bilan ahamiyatli. Sahobalar yoki mufasssirlar tomonidan Zulqarnaynni payg’ambar sifatida tavsiflash keyinchalik Zulqarnayn va Aleksandr bitta shaxs degan tasavvurlar bilan qo’shib ketgan, oqibatda Iskandarning payg’ambar sifatidagi talqinlari yuzaga kelgan va Iskandar haqida yozilgan asarlarning ayrimlarida syujetning katta qismini mana shunday tasavvurlar egallagan. Buning yorqin dalili Nizomiyning “Iqbolnoma”sidir. Mazkur talqin Sharqda keng yoyilib, Navoiy ijodiga ham kirib bordi. Biroq adibning bu boradagi tasvirlari nominal xarakterga ega bo’lib, Iskandarning payg’ambar sifatidagi talqinlariga qo’shilgan emas.

Abulqosim Zamaxshariy

Mashhur mufasssirlardan Abulqosim Zamaxshariy (1075-1144)ning “Kashshof” tafsirida ham ikki nasroniy hikoyaning kuchli ta’siri seziladi. Bu holat Muso va solih qul, Zulqarnayn qisalari hamda Ya’juj-Ma’juj voqeasi sharhida ko’rinadi. Zamaxshariy 61-oyatni sharhlar ekan “tuzlangan baliq” va “hayot bulog’i” motivlari bilan bog’liq afsona-yu rivoyatlarni keltiradi, ammo ularga xolis munosabatda bo’ladi, shunday rivoyatlar borligini eslatib o’tadi. Qayd etilgan rivoyatlarda Muso, Yusha va Hizir nomlari uchraydi, ammo Ilyos nomi zikr etilmaydi [Zemahşerî 2018, 90-92]. “Kashshof”da Zulqarnayn haqida shunday yoziladi: “Zulqarnayn — dunyoni zabt etgan [Makedoniyalik buyuk] Iskandar.

Aytishlaricha, dunyoda ikki mo’min va ikki kofir hukmronlik qilgan. Mo’minlar Zulqarnayn va Sulaymon alayhissalom; kofirlar Namrud va Buhtunnasrdir. Buhtunnasr Namruddan keyin yashagan. Zulqarnaynning kimligi haqida ixtilof bor, shunday deyilgan: Zulqarnayn Alloh tarafidan yer yuziga hukmron qilingan, Alloh unga ilm va hikmat bergani, ulug’vorlik baxsh etgani, yorug’lik va zulmatni amriga bo’ysundirgani, yurganida nur oldida yurib yo’lini yoritgan,

zulmat esa ortidan ergashgan solih bandadir. Yana payg'ambar va farishtalardan bo'lganligi aytiladi" [Zemahşerî 2018, 116]. Ushbu parchadagi Iskandar, yorug'lik va zulmat haqidagi tasavvurlar nasroniy afsonalardagi Aleksandr bilan, solih banda, payg'ambar va farishta haqidagi tasavvurlar esa "Kahf" surasidagi Zulqarnayn bilan aloqador. Bu ikki qutb, avvalo, bir-birini rad etadi, ayni paytda ikki xil tasavvurlarning qorishib ketish an'anasini yaqqol namoyon qiladi.

Zamaxshariyning "shox" motivi, ya'ni Zulqarnaynning boshida *ikki shox* borligi haqidagi rivoyatlarida ham nasroniylar to'qib chiqargan afsonalarning ta'siri bilinib turibdi. Ajablanarlisi, bunday rivoyatlarning Ali r.a.g.a nisbat berilishidir [Zemahşerî 2018, 116].

Vahb bin Munabbih

Zamaxshariy o'z tafsirida mashhur yaman tarixchisi Vahb bin Munabbih (655-738)ning asarlaridan iqtiboslar keltiradi. Jumladan, Vahb bin Munabbihning Zulqarnayn "Boshi (dubulg'asi)-ning ikki tarafi misdan edi" degani keltiriladi. Zamaxshariy ushbu fikr ortidan "boshidagi tojining ikki shoxi bo'lgani va boshida ikki kokilga o'xshash narsa bo'lgani ham naql etiladi" deb qo'shib qo'yadi [Zemahşerî 2018, 118]. Zamaxshariyning ushbu qaydlari bir necha muhim xulosalarga imkon beradi, *birinchidan*, mufasssirlar bu kabi rivoyatlarni keltirishda tarixiy asarlarga suyanishgan. *Ikkinchidan*, hijriy I asrdayoq "Zulqarnayn" so'zini "ikki shoxli", ya'ni "dubulg'asi yoki tojida ikki shox bo'lgan" tarzida izohlash an'anasi mavjud bo'lgan; bu esa ikki to'qima nasroniy afsonalar hijriy I asrdayoq arab tarixnavisligi, islomiy ilmlarga ta'sir ko'rsata boshlaganini bildiradi. *Uchinchidan*, Vahb bin Munabbih isroiliyotni yaxshi bilgan, unga aloqador hikoya-yu rivoyatlarni yig'ib yuruvchi shaxs bo'lgan. Bunday tarixchining nasroniy afsonalaridan xabardor bo'lgani, hatto ularni arabchaga tarjima qilgani yoki mazmunini og'zaki aytib yurgan bo'lishi ehtimoldan yiroq emas.

Zamaxshariy tafsirida isroiliyot bilan bog'liq yana bir muhim nuqta Ka'b al-Axbor (vafoti tax. 652/655)dan keltirilgan iqtibosdir. Zamaxshariy shunday yozadi: "Ka'b al-Ahbor aytadiki, ularning yerlarida imorat qurilmasdi, lekin tunnellar va dahlizlar bor edi. Quyosh chiqqach, dahlizlarga kirardilar, kun o'tib ketgach, yana tirikchilik ishlari uchun tashqariga chiqardilar" [Zemahşerî 2018, 122]. Ka'b al-Axborning ushbu so'zlari Aleksandr haqidagi nasroniy afsonalardan olingan iqtibos bo'lib, xristian afsonalarda aynan shunday o'rinlar bor. Demak, hijriy I asr boshlaridayoq mana shunday yo'llar bilan ikki nasroniy afsonadagi motivlar, detallar

va voqealar islom muhiti, tasavvuri va tafakkuriga kirib ulgurgan, keyinchalik tafsirlarda bunday to'qimalar yanada urchib borgan.

Zamaxshariy Ya'juj va Ma'juj masalasida ham bir qancha talqinlarni bayon qilgan. Xususan, u "Ya'juj va Ma'juj ikki xorijiy nom, buning dalili shuki, bu ismlar musulmoncha emas... Bu ikkisi [Nuh o'g'illaridan] Yofas avlodlaridan kelib chiqadilar. Ya'juj turklardan, Ma'juj esa daylam irqidan ekani aytiladi" [Zemahşerî 2018, 124]. Ma'jujlarni aynan Yofas avlodlari sifatida qarash isroiliyotdagi Magogni Yafet o'g'li sifatida talqin qilishning hosilasi bo'lib, Ya'jujni turklar bilan, Ma'jujni daylamiylar bilan bog'lash ham nasroniy afsonalarida mavjud bo'lgan Gog va Magogni xunlar yoki skiflar deb tasavvur qilishning oqibatida yuzaga kelgan. Zamaxshariy qaydlariga daylamiylar haqidagi tasavvurlarning kirib qolishi ham nasroniy afsonalarda urg'u berilgan Kavkaz atrofida yashovchi xalqlar, ularga qarshi temir darvozalar qurilishi haqidagi uydirmalar mahsuli. Biroq Zamaxshariy Ya'juj-Ma'jujlarga qarshi qurilgan devor joylashgan joy sifatida butunlay boshqa hududni ko'rsatadi. Uning qayd etishicha, oyatda aytilgan "ikki tog' orasi" Mashriq tomonda, turklar yerining oxirida bo'lib, sad qurishni so'raganlar ham turklar bo'lgan. Sadning uzunligi esa yuz farsah bo'lgan [Zemahşerî 2018, 124-128]. Bu yerda yuqorida Ya'jujlar haqida bildirilgan fikrlarga nomuvofiqlik bor. Umuman, Zamaxshariyning Ya'juj-Ma'jujlar haqidagi qarashlariga ham isroiliyot kuchli ta'sir ko'rsatgan deyish mumkin.

Abulfaraj ibn al-Javziy

Abulfaraj ibn al-Javziy (1116-1201)ning "Zad ul-masir fi ilm ut-tafsir" nomli tafsiri masalaga oid qarashlarni sistemalashtirib, manshasini ham taqdim etishi bilan ajralib turadi. Javziy Muso qisqasi tafsirida ikki dengiz qo'shilgan joyning suvi obi hayot bo'lgani, yemak uchun olingan baliq ana shu suv ta'sirida tirilgani, hatto, Muso baliqning ortidan dengizga yo'l olgani haqida yozadi. Xizrning kimligi, uning payg'ambarligi masalasi to'g'risida ham batafsil to'xtaladi [Cevzi 2009, 61-63]. Javziy Zulqarnayn kim ekanligi borasidagi ixtiloflarni to'rt guruhga birlashtirib quyidagicha taqdim etadi: "*Birinchisi*: Abdullohdir, buni Hazrat Ali r.a. aytgan. Ibn Abbosdan uning Abdulloh ibn Dahhak ekani rivoyat qilingan. *Ikkinchisi*: Iskandardir, buni Vahb bin Munabbih aytgan. *Uchinchisi*: Ayyashdir, buni Muhammad bin Ali bin Husayn aytgan. *To'rtinchisi*: Sa'b bin Jabir bin Kalamusdir, buni Ibn Abu Haysama zikr qilgan" [Cevzi 2009, 76].

Iqtibosdagi bir o'rin e'tiborga molik, ya'ni Javziy Zulqarnaynning kim ekani haqidagi asosiy qarashlarni keltirish bilan bir-

ga ularning boshida turgan manbani ham aytib ketgan. Javziyning qayd etishicha, “Zulqarnayn – bu Iskandar” degan qarashning muallifi tarixchi Vahb bin Munabbih (655-738)dir. Ko‘rinadiki, Aleksandr haqidagi nasroniy afsonalarning Sharqda ommalashi-shi, arab manbalarida keng yoyilishi, xususan, Zulqarnaynni Alek-sandr bilan bog‘lash an‘anasi ko‘p jihatdan Vahb bin Munabbih va Ka‘b al-Axborga borib taqalmoqda. Bu bir qarashda tabiiy, chunki har ikkisi yahudiylik bilan aloqador shaxslar. Yuqoridagi ikkinchi qarashning muallifi sifatida Javziy tomonidan Vahb bin Mu-nabbihning ko‘rsatilishi ushbu farazimizni qo‘llab-quvvatlaydi.

Ta’kidlash kerakki, Javziy keltirgan ayrim iqtiboslarga qara-ganda Vahb bin Munabbih ham Iskandar (Aleksandr) haqida mu-kammal tasavvur va bilimga ega bo‘lmagan. Masalan, Zulqarnaynni Iskandar deb bilgan Vahb bin Munabbih uni Iso a.s. va Muhammad a.s. yashagan davrlar oralig‘ida o‘tgan deb hisoblagan [Cevzi 2009, 77].

Tarixdan ma’lumki, Iskandar, ya’ni Aleksandr Iso tug‘ilishi-dan IV asr oldin o‘tgan. Bu shuni anglatadiki, Zulqarnaynni Iskandar deb chalg‘itgan tarixchilarning o‘zlari ham xabar berayotgan ma’lu-motlarining asl haqiqatidan to‘liq voqif bo‘lmagan. Bu esa ixtiloflar va turli xil chalkash talqinlarning ko‘payishiga xizmat qilavergan. Javziyning “Zulqarnayn” so‘zi anglatgan o‘nta ma’no haqidagi qayd-larida shox motivi ham uchraydi. Shuningdek, uning sad Armanis-ton va Ozarbayjon tog‘larida joylashgani, Ya’juj-Majujlar to‘g‘risidagi qaydlarida xristian afsonalarining ta’siri seziladi [Cevzi 2009, 82-84].

Imom Faxriddin Roziy

Imom Faxriddin Roziy (1149-1210) o‘zining “Mafotih ul-g‘ayb” nomli tafsirida “Kahf” surasini batafsil sharhlagan. Ro-ziy Muso qissasi tafsirida baliqning tirilishi masalasiga to‘xtalib, baliqning tirilishi – Xizrning manziliga ishora ma’nosini anglatadi, oyatlarda faqat shu ma’no bor degan fikrni bildiradi. Shu bilan birga, baliqning qanday qilib dengizga sakragani va suzib ketgani xususi-da har xil rivoyatlar borligi, ularda tuzli baliqning obi hayot ta’sirida jonlangani aytilishi ham eslab o‘tiladi [Er-Râzî 1993, 216-217]. Roziy tarixiy manbalarga tayanib, Qur’onda zikr etilgan Zulqarnayn yuno-nistonlik Filippning o‘g‘li qirol Iskandardir degan qarashni bayon qiladi. Uning dalillashicha, tarixda Iskandardan boshqa biror qirol Zulqarnayn kabi butun dunyoni – G‘arb, Sharq va Shimolni egalla-gan emas; qolaversa, tarixlarda Iskandarning Shimolda sad qurgani, turklar qavmi bo‘lgan Ya’juj-Ma’jujlarning esa Shimolning eng uzoq nuqtasida yashashi yozilgan. So‘ng Roziy Aleksandr Makedonskiy

faoliyati haqida qisqacha ma'lumot beradi [Er-Râzî 1993, 245 – 246].

Roziy keltirgan uch argumentning har biri yanglish, xususan, dunyoni egallagan hukmdorlar tarixda ko'p bo'lgan, faqat ular haqidagi xabarlarining aksari saqlanib qolmagan. Qolaversa, Aleksandr Yevropaning bir qismini, asosan, Osiyoning janubi-sharqini bo'ysundirgan, boshqacha qilib aytganda, Makedoniyadan Hindistonga to'g'ri yo'nalgan yo'nalish va hududlarni zabt etgan. Aleksandrning Shimolga yurish qilgani haqidagi gaplar esa tarixga zid. Tabiiyki, Aleksandrning shimolda sad qurgani, Ya'jujlarning shimolda yashashi haqidagi gaplar ham asossiz. Roziy qaydlaridagi "shimol" motivi ushbu fikrlar Aleksandr haqidagi nasroniy afsonalardan rivojlanib kelganini aniq ko'rsatib turibdi. Chunki geografik jihatdan olib qaralsa, Aleksandr Shimolga yurish qilmagan. Agar "Aleksandr haqidagi xristian afsonasi"ga tayanib Aleksandr Kavkaz tog'larida temir darvoza qurdirgani, bu to'siq skiflarga qarshi qurilgani haqidagi cho'pchaklar nazarda tutilayotgan bo'lsa (ayni shu afsonalarda Aleksandrning shimolga borgani haqida yoziladi, shimol motivi muhim o'rin tutadi), Kavkaz tog'lari yoki Kaspiy darvozasi Makedoniya yoki Gretsiyaga nisbatan shimolda emas, aksincha, Sharqda joylashgan, demak, bunday qarashning manbasi Kavkaz tog'lariga nisbatan janubda joylashgan xalqlardir.

"Aleksandr haqidagi xristian afsonasi"ning tili suryoniy ekani inobatga olinsa, hammasi tushunarli bo'ladi. Bunday mantiqsiz ma'lumotlarning tili arab bo'lgan mufassirlar orasida keng yoyilishi va ularning bundan ajablanmasligi ham tabiiy, chunki Kavkaz tog'lari yoki Armaniston Iroq, Saudiya va Yamanga nisbatan ham shimolda joylashgan. Bunday qarashlarning Aleksandrning asl tarixiga hech qanday aloqasi yo'q. Roziyning Zulqarnayn shaxsi haqidagi qaydlari bu masalada u Aleksandr haqidagi to'qima afsonalar ta'sirida fikrlaganini tasdiqlaydi.

Muhyiddin ibn Arabiy

Muhyiddin ibn Arabiy (1166-1240)ning "Tafsiri Kabir" nomli tafsiri irfoniy yo'nalishda bitilgani bilan ajralib turadi. Ibn Arabiy "Kahf" surasini ta'vil qilar ekan, Musoni "Qalb Musosi", xizmatkor yigitni "nafis badan", ikki dengiz qo'shilgan joyni esa "ikki olam, ya'ni ruh olami va jism olami uchrashadigan joy" deb talqin etadi [Arabi 2008, 708]. Zulqarnayn qissasi haqida esa shunday yozadi: "Zulqarnayn (ikki shoxli) qissasi mashhurdir. U Rasululloh (s.a.v.) zamonlariga yaqin bir davrda yashagan Rum sarkardasi edi. Ushbu qissaning borliqqa muvofiqligiga kelsak, undan maqsad bor-

liqning ikki shoxi, ya'ni Sharq-u G'arbgga hukmronlik qiluvchi qalbdir" [Arabi 2008, 715]. Ibn Arabiy shu tariqa qissa tafsirida Zulqarnaynni "qalb" sifatida, quyoshning botish manzilini "ruh quyoshining botish joyi", kun chiqish makonini esa "ruh quyoshining tug'ish joyi" deb ta'vil etadi [Arabi 2008, 716-717]. Zulqarnaynning G'arb-u Sharqdan so'ng, uchinchi tomonga ketishi va u yerda ikki tog' orasiga duch kelishini "Allohda sayr yo'lini izladi, ikki kavn orasiga yetdi" tarzida, Ya'jujni "vahimali xohish va orzular", Ma'jujni esa "vasvasalar va xayoliy instinktlar", sadni esa "amaliy hikmat va shar'iy qonun" deb ta'vil qiladi [Arabi 2008, 717].

Abdulloh Kurtubiy

Abdulloh Kurtubiy (vaf. 1273)ning "Al-jome' li-ahkam al-Qur'on" nomli tafsiri fihiy yo'nalishda bo'lib, unda "Kahf" surasi an'anaviy va yangicha qarashlar asosida batafsil tafsir qilingan. Masalan, Kurtubiy baliqning tirilib ketishi manzilga yetganlik haqida ishora, chunki vahiyda Alloh baliqni belgi o'laroq olishni buyurganini ta'kidlaydi [Kurtubi 2000, 63]. Shuningdek, Xizr haqidagi bahsda Ilyos a.s. haqidagi xabarlar ham bayon etilib, Xizr va Ilyosning abadiy tirikligi to'g'risidagi mulohazalar keltiriladi [Kurtubi 2000, 102-104]. Kurtubiy tafsiriga xos yana bir jihat – muallif muayyan masala yuzasidan o'zidan oldin bildirilgan barcha fikrlarni imkon qadar qamrab olishga, ilk tarixiy manbalarga e'tibor qaratishga intiladi.

Kurtubiyning Zulqarnayn shaxsi borasida Abdurahmon Suhayliydan keltirgan quyidagi iqtibosi esa masalani tushunishda juda muhim ahamiyat kasb etadi: "as-Suhayliy aytadiki, Xabarlar ilmidan ma'lum bo'lishicha, ular ikki kishi edilar. Ulardan biri Ibrohim (a.s.) davrida o'tgan deyilishiga qaraganda, Shomdagi Bi'rus-Seb masalasida uning qarorini so'rganlarida Ibrohim (a.s.) foydasi-ga hukm qilgan kishidir. *Ikkinchisi* esa Iso (a.s.) davriga yaqin bir zamonda yashagan" [Kurtubi 2000, 109]. Abdurahmon Suhayliy (1114–1185) Andalusiyaning janubida joylashgan Malagada tug'ilgan va sahobalardan Abu Ruvayha al-Hasomiy avlodidan. U juda ko'p ilmlarni zamonasining mashhur olimlaridan o'rganadi, ko'p shaharlarni kezadi va mutafakkir bo'lib yetishadi. Kurtubiyning Suhayliydan iqtibos keltirishi ham tasodif emas, chunki Kurtubiy ham Andalusiya arablaridan, aniqrog'i, Kardobada tug'ilgan. Shu bois u G'arbiy Yevropada ancha taniqli Suhayliydan iqtibos keltiradi. G'arbiy Yevropada yashagan, islomiy ilmlarni juda chuqur bilgan, ayni paytda arab muhitidan tashqarida bo'lgan Suhayliyning bunday fikr bildirishi ko'p jihatdan mantiqli. Avvalo, u Aleksandr haqidagi sox-

ta afsona va qissalar keng yoyilgan Yaqin Sharqdan yiroqda edi, shu bois u bu kabi uydurmalar ta'siriga ko'p tushmagan va Aleksandr haqidagi nisbatan haqiqatga yaqin manbalardan xabardor bo'lgan bo'lishi kerak. Ikkinchidan, Suhayliyning ikkita Zulqarnayn o'tgani haqidagi qarashi shundoq ham asossiz bo'lgan "Kahf" surasidagi Zulqarnayn Iskandardir" degan qarashni tamomila yo'qqa chiqardi. Uchinchidan, ushbu iqtibos ikkita Zulqarnayn o'tgani haqidagi qarash Ibn Kasirdan oldinroq mufassirlar orasida mavjud bo'lganini ko'rsatadi. Ammo XII asrgacha yaratilgan asosiy tafsirlarda bunday talqin ommalashgan emas. Kurtubiyning ushbu tafsiri mana shunday yangi talqinlarni o'zida aks ettirgani bilan ham ahamiyatli.

Qozi Bayzoviy

Qozi Bayzoviy (vaf. 1286)ning "Anvor at-tanzil va asror at-ta'vil" nomli tafsirida, asosan, "Kashshof"da uchraydigan qarash va talqinlar muxtasar bayon qilingan. Muso va Zulqarnayn qissalari tafsirida Aleksandr haqidagi nasroniy afsonalarning ta'siri yaqqol seziladi [Beydavi 2010, 722; 732-735]. Abulbarokat an-Nasafiy (1223-1310) ning "Madorik at-Tanzil va Haqiq at-Ta'vil" nomli tafsiri ham "Kashshof"ning qisqartmasi bo'lib, unda ham Aleksandr haqidagi soxta nasroniy afsonalarning ta'siri bilinib turadi [Nesefi, <http://islamilimleri.com/Tefsir>].

Ibn Kasir

Ibn Kasir (1301-1373)ning "Tafsir ul-Qur'on ul-Azim" nomli tafsiri biz o'rganayotgan mavzuga aloqador muhim talqinlarga egaligi bilan ahamiyatli. Ibn Kasir Muso qissasi tafsirida salafлари ta'sirida qolgan va uning talqinlariga ham obi hayot va o'limsizlik motivlari qorishib ketgan [Ibn Kasir 2018, 5021; 5039-5040].

Ibn Kasir "Al-Bidoya va an-nihoya" asarida "Zulqarnaynning hayot bulog'ini qidirishi" sarlavhali alohida fasl yozgan va u yerda tarixchi Ibn Asokir (1105-1176)dan Zulqarnaynning Ranokil degan hamrohi bilan zulmatda hayot chashmasini qidirishi voqeasini keltiradi. Ibn Kasir qayta hikoya qilgan voqealar Aleksandr haqidagi ikki nasroniy afsonaning ikkinchisi, ya'ni Serulik Yoqubga nisbat berilgan afsona syujetining biroz o'zgargan variantidir. Ushbu suryoniy afsonaning aynan Ibn Asokir asarlarida uchrashi ham tasodif emas, chunki u suriyalik mashhur tarixchi bo'lgan, shu bois uning bu afsonadan xabardor bo'lgani va uni o'z asarida arabcha bayon qilganidan ajablanmasa ham bo'ladi. Ajablanarlisi shuki, Ibn Kasir nima uchundir Qur'onga daxli yo'q, butunlay uydirma bo'lgan Zul-

qarnaynning obi hayot qidirishi masalasini rad etishga botinmaydi. Ammo bu voqealar ham yunonlik Iskandarga aloqadordek ko'rinadi, degan taxminni juda o'rinli bayon qiladi [Ibn Kesir 2017, 176-179].

Ammo Ibn Kasir Zulqarnayn shaxsi masalasida salaflaridan farqli qarashni bayon qildi va "Qur'onda zikri kelgan Zulqarnayn – Iskandardir" deyuvchilarning qarashini qat'iy rad etdi. Zulqarnaynni Iskandar deb o'ylovchi mufasssirlarning aksari Tabariyga tayangani bois Ibn Kasir, avvalo, Tabariy tayangan asosni yo'qqa chiqaradi: "Bu borada Ibn Jarir "Umaviy al-Mag'oziy" nomli asarida zaif isnodli hadis rivoyat qiladi. U quyidagicha: "Uqba ibn Amir aytdi: Bir guruh yahudiy Hz. Payg'ambarning huzurlariga kelib Zulqarnayn haqida so'radilar. Hz. Payg'ambarimiz ularga avval boshdan Zulqarnayn xabarini aytib berdi. Aytgan xabarida quyidagilar bor edi: Zulqarnayn asli rumlik yigit edi. Iskandariyani u qurgan. Bir malak uni ko'kka yuksaltirib, shadd (shedde)ga qadar ko'tardi. U yerda yuzlari itlarning yuziga o'xshash bir xalqni ko'rdi". Yana uzundan uzun hikoya qilingan bu rivoyat chirkinliklar bilan to'la, uning Hz. Payg'ambarga nisbat berilishi sahii emas. Bu, asosan, isroil o'g'illarining xabarlaridan ko'chirma [iqtibos]dir" [Ibn Kesir 2018, 5061-5062]. Ibn Kasir ushbu rivoyatda munkar taraflar borligini aytar ekan, uning asosida nasroniylar to'qigan afsonalardan olingan tafsilotlar turganini juda to'g'ri qayd etgan.

Darhaqiqat, avvalgi fasllarda Aleksandrning ko'kka ko'tarilishi haqidagi afsona Talmudda, Aleksandrning turli odamsimon mahluqlarga duch kelgani haqidagi voqealar Psevdo-Kallisfenda uchrashini ko'rgan edik. Aleksandrning rumlik ekani va Misrda Iskandariya qurdirishiga oid tafsilotlar ham Psevdo-Kallisfenda mavjud. Agar ushbu faktlarga tayanilsa, Tabariy rivoyat qilgan hadis isroiliyot va Psevdo-Kallisfen voqealariga asoslangani ma'lum bo'ladi. Ushbu manbalar esa, asosan, tarixiy Aleksandrga aloqasi bo'lmagan soxta tafsilotlar asosida yaratilgan.

Ibn Kasir Aleksandr Makedonskiyning haqiqiy tarixi bilan bir qadar tanish bo'lgan ko'rinadi, chunki Ibn Kasir ko'pgina mufasssirlar Iskandarni vizantiyalik deyishi noto'g'ri, u asli yunonlik bo'lgan Makedoniyalik Filippning o'g'li Iskandar (II) bo'lib, vaziri mashhur faylasuf Aristotel bo'lgan va Iso a.s.dan taxminan uch yuz yil oldin yashagan deydi [Ibn Kesir 2018, 5062]. Ushbu ma'lumotlardagi juz'iy chalkashliklarni inobatga olmaganda Ibn Kasir tarixiy Aleksandr Makedonskiyni to'g'ri tasavvur qilgan, shu bois u Qur'ondagi Zulqarnayn bu Iskandar bo'lishi mumkinligini rad etgan. Ibn Kasir bu talqinning o'rniga, Kurtubiyda bo'lganidek, yangi bir talqinni o'rtaga tashladi, unga ko'ra, "Kahf" surasida zikri kelgan

Zulqarnayn, aslida, Iskandar (I) bo'lib, ushbu Iskandar, ya'ni Zulqarnayn Ibrohim a.s. bilan zamondosh bo'lgan, Ka'bani tavof etgan va Xizr u bilan birga bo'lgan [Ibn Kesir 2018, 5062]. Ahamiyatli jihatlardan biri Ibn Kasir mazkur qarashda Azraqiy (vaf. tax. 864) va boshqalarga tayanmoqda. Abdulloh Azraqiy "Makka tarixi" kito-bi bilan mashhur, aytish mumkinki, aynan shu manbadan Ibrohim Xalilulloh bilan zamondosh bo'lgan Zulqarnayn haqidagi tasavvur-lar tafsirlarga kirib kelgan. Ibn Kasirning "va boshqalar" deyishiga qaraganda, bunday talqin boshqa manbalarda ham mavjud bo'lgan.

Ibn Kasir tafsirida Zulqarnayn masalasini qisqa tafsir etib, bu masalani oldinroq "Al-Bidoya va an-nihoya" nomli asarida bataf-sil tadqiq etganini eslatadi. Darhaqiqat, "Al-Bidoya va an-nihoya"-da "Zulqarnayn voqeasi" nomli maxsus fasl bor. Ibn Kasir ana shu faslda o'ziga qadar yaratilgan tafsirlarda mavjud bo'lgan Zulqarnayn masalasiga oid bahsni tadqiq etib, bu boradagi bahslarga yakun deb olish mumkin bo'lgan quyidagi xulosalarini bayon qiladi: Qur'on-da zikr etilgan Zulqarnayn odil va solih hukmdorlardan biri bo'lib, uning payg'ambar va rasul bo'lganini ham aytishadi. Azroqiy, Suhayliy va boshqalarning aytishicha, Qur'onda zikri kelgan Zul-qarnayn Ibrohim a.s. tufayli Hanif diniga kirgan, Ibrohim Xalilulloh bilan Ka'bani ziyorat qilgan. Zulqarnayn va Iskandar yashagan davr orasida 2000 yildan ortiq vaqt bor. Ikkalasi o'rtasida o'xshashlik yoki saviya birligi yo'q. Vaholanki, masalaning mohiyatini bilmaydigan ba'zilar bu ikkisini bir odam, deyishadi. Ularni farqlash kerak, bu ikki-si alohida-alohida shaxslardir. Suhayliy o'z vaqtida ikkisini bir odam deb talqin qilgan Ibn Hishomga keskin va shiddatli tarzda javob berga-nidek, bu masalada murosa qilib bo'lmaydi [Ibn Kesir 2017, 169-175].

Xulosa

Qur'on qissalari va tafsirlar tahlili shuni ko'rsatdiki, Ya-qin Sharqda, xususan, mufasssirlar tomonidan Psevdo-Kallisfen va Aleksandr haqidagi suryoniy-nasroniy afsonalar chinakam tarix-dek qabul qilingan. Bu jarayonda Ka'b al-Axbor va Vahb bin Mu-nabbih singari yahudiylkdan xabardor yoki kelib chiqishi yahudiy bo'lgan shaxslarning kuchli ta'siri bor. Ammo arablar orasida islom nozil bo'lganidan keyin ilk bor isroiliyotni yoygan bu shaxslar ham Aleksandr haqida to'g'ri ma'lumotga ega bo'lmagan va ular, asosan, soxta afsonalardan xabar berishgan. Ayniqsa, ilk arab tarixchilari va siyar bilimdonlari nasroniy afsonalarda Aleksandr ikki shox-li, shimolda Gog-Magogga qarshi temir darvoza qurgan shaxs deb tasvirlanganidan xabar topgach, Zulqarnayn so'zining "ikki shox-

li” degan ma’noni ham anglatishiga tayanib, Qur’onda zikri kelgan Zulqarnayn bu – Iskandar degan taxminlarni ilgari sura boshlashgan. Masalan, Javziyning qayd etishicha, “Zulqarnayn bu – Iskandar” degan qarashning muallifi yamanlik tarixchi Vahb bin Munabbih (655–738)dir. Ibn Kasir esa ilk arab tarixchilaridan bo’lgan basralik Ibn Hishom (vaf. 833) ham mazkur qarash tarafdori bo’lgan deydi. Bu holat VII – VIII asrlardayoq arab muarrix-u mufasssirlari orasida Qur’onda zikri kelgan Zulqarnayn bu – Iskandar degan qarash yoyila boshlaganini ko’rsatadi. Shu tariqa, soxta asoslar noto’g’ri tasavvurlarni keltirib chiqargan va bunday qarashlar tafsirlarda keng yoyilgan, asarlardan asarlarga o’tib boravergan.

Bunday talqinning islom asoslariga zidligi va Qur’onni obro’sizlantirishini tushungan Azraqiy, Suhayliy va Ibn Kasir kabi mufasssirlar bunga qarshi chiqib, bu yanglish talqin ekani, Qur’ondagi Zulqarnayn Ibrohim a.s. bilan zamondosh va dini hanifiyga ergashgan iymonli, adolatli hukmdor bo’lgani haqidagi qarashni ilgari surishdi. Ular Qur’onda zikri kelgan Zulqarnayn yunonlik Iskandar (Aleksandr) bo’lishi mumkin emasligini qat’iy ta’kidlashdi. Ushbu qarash Qur’ondagi Zulqarnayn qissasini soxta Aleksandr haqidagi uydirmalardan xalos qildi va Zulqarnayn shaxsi borasidagi mavjud qarashlarni ikkiga bo’lib yubordi. Aytish mumkinki, ushbu qarash oldingisiga nisbatan haqiqatga ancha yaqin va real edi. Ikkita Zulqarnayn o’tgani, Qur’ondagi Zulqarnayn Ibrohim a.s. zamonida yashagani haqidagi bahslarni uzil-kesil hal etish imkonsiz. Tahlillar shuni ko’rsatdiki, Qur’onda zikri kelgan Zulqarnaynning tarixiy Aleksandrga hech qanday aloqasi yo’q.

Adabiyotlar

- Arabi, Muhyiddin İbn. 2008. *Tefsir-i Kebir*. Te’vilât. Cilt: 1. Tercüme: Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan.
- Beydavi, Kadi. 2010. *Muhtasar Beydavi Tefsiri*. Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil. I. Cilt. Tercüme ve Dipnotlar: Doç. Dr. Şadi Eren. İstanbul: Selsebil.
- Er-Râzî, Fahreddin. 1993. *Tefsir-i Kebir*. Mefâtîhu'l-Gayb. Cilt: 15. Tercüme: Prof. Dr. Suat YILDIRIM, Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ, Doç. Dr. Sadik KILIÇ, Öğr. Gör. C. Sadik DOĞRU. Ankara: HUZUR.
- İbn Kesir. 2017. *El-Bidâye ve'n-Nihâye* (Büyük İslâm Tarihi). 2. Cilt. Çeviren: Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı.
- İbn Kesir. 2018. *Hadislerle Kuran-i Kerim Tefsiri* (Tafsir ul-Qur'on ul-Azim). 10. Cilt. Çevirenler: prof. Dr. Bekir Karliğa, prof. Dr. Bedrettin Çetiner. İstanbul: Çağrı.
- Kurtubi, İmam. 2000. *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*. 11. Cilt. Tercüme ve

- notlar: M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruç.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed bin. 2018. *Te'vilatu'l-Kur'an Tercümesi*. Cilt: 9. Çeviren: Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ. İstanbul: Ensar.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve haqâ'iku't-te'vîl*. URL:<http://islamlimleri.com/Tefsir/Tefsir/018/Tefsir/Turkce/03/000.htm> 18.03.22.
- Süleyman, Mukatil bin. 2015. *Tefsir-i Kebir*. Tercüme: M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret.
- Tabariy, Muhammad bin Jarir. 1356 (h.). *Tarjo'mayi tafsiri Tabariy. Jildi 4. Mutarjimon*: Adoyi az ulamoyi Muvarunnahr dar qarni chahoro'mi hijriy qamariy. Bo ehtimomi Habib Yag'moiy. Tehron: Donishgohi Tehron.
- Taberî, Ebö Cafer Muhammed bin Cerir. 1996. *Taberi Tefsiri*. Cilt 5. Tercüme: Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. 2018. *Keşşâf Tefsiri*. Cilt: 4. Çeviren: Dr. Muhammed Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Cevzi, Ebu'l-Ferec ibn Muhammed. 2009. *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*. Cilt: 4. Çeviren: Doç. Dr. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman.
- Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. 2008. *Тафсири Ҳилол*. 3-жуз. Тошкент: Шарқ.
- <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/kab-al-ahbar> (11.03.2022)

Interpretations on the subject of Alexander in Tafsir

Ilyos Ismoilov¹

Abstract

The teachings of Islam had a significant impact on the further development of the theme of Alexander, the development in the East. This great influence rests on three important foundations – the Qur'an, hadiths and interpretations. The tradition of writing works on the theme of Alexander was enriched with new subject lines, images, episodes and motives under their influence. It has improved in content and acquired original interpretations. In particular, the Qur'anic surah "Kahf" made a turning point in the evolution of the theme and tradition in the East. Commentaries written on this surah are distinguished by their own character. In them, the details of the story of Zulqarnayn were added with views and interpretations related to the story of Alexander. That is, in the interpretations, the theme of Alexander was received, two traditions were mixed.

This article examines the same aspect of interpretations and draws conclusions based on the works of famous commentators of the East. It is stated that the traditions of Alexander and Zulqarnay were erroneously added, and such a view does not have any reliable grounds.

Key words: *theme of Alexander, story of Zulqarnayn, transformation, interpretation, reception, East.*

References

- Arabi, Muhyiddin İbn. 2008. *Tefsir-i Kebir*. Te'vilât. Cilt: 1. Tercüme: Vahdettin İnce. İstanbul: Kitsan.
- Beydavi, Kadi. 2010. *Muhtasar Beydavi Tefsiri*. Envaru't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil. I. Cilt. Tercüme ve Dipnotlar: Doç. Dr. Şadi Eren. İstanbul: Selsebil.
- Er-Râzî, Fahreddin. 1993. *Tefsir-i Kebir*. Mefâtîhu'l-Gayb. Cilt: 15. Tercüme: Prof. Dr. Suat YILDIRIM, Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ, Doç. Dr. Sadik KILIÇ, Öğr. Gör. C. Sadik DOĞRU. Ankara: HUZUR.

¹ *Ilyos A. Ismoilov* – Doctor of Philosophy in Philological Sciences (PhD), Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi'i.

E-mail: ismoilov@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-8077-7914

For citation: Ismoilov, I.A. 2021. "Interpretations on the subject of Alexander in Tafsir". *Golden Scripts* 2: 4–19.

- İbn Kesir. 2017. *El-Bidâye ve'n-Nihâye* (Büyük İslâm Tarihi). 2. Cilt. Çeviren: Mehmet Keskin. İstanbul:  aĖrı.
- İbn Kesir. 2018. *Hadislerle Kuran-i Kerim Tefsiri* (Tafsir ul-Qur'on ul-Azim). 10. Cilt.  evirenler: prof. Dr. Bekir KarliĖa, prof. Dr. Bedrettin  etiner. İstanbul:  aĖrı.
- Kurtubi, İmam. 2000. *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*. 11. Cilt. Tercüme ve notlar: M. Be r Eryarsoy. İstanbul: Buruç.
- Mâtürîdî, Eb  Mansûr Muhammed bin. 2018. *Te'vilatu'l-Kur'an Tercümesi*. Cilt: 9. Çeviren: Doç. Dr. İbrahim TÜFEKÇİ. İstanbul: Ensar.
- Nesefî, Eb 'l-Berekât. *Medârikü't-tenzîl ve ha  'iku't-te'vîl*. URL:<http://islamilimleri.com/Tefsir/Tefsir/018/Tefsir/Turkce/03/000.htm> 18.03.22.
- Süleyman, Mukatil bin. 2015. *Tefsir-i Kebir*. Tercüme: M. Be r Eryarsoy. İstanbul: İşaret.
- Tabariy, Muhammad bin Jarir. 1356 (h.). *Tarjo'mayi tafsiri Tabariy. Jildi 4. Mutarjimon*: Adoyi az ulamoyi Muvarunnahr dar qarni chahoro'mi hijriy qamariy. Bo ehtimomi Habib Yag'moiy. Tehron: Donishgohi Tehron.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed bin Cerir. 1996. *Taberi Tefsiri*. Cilt 5. Tercüme: Hasan Karakaya ve Kerim Aytekin. İstanbul: Hisar.
- Zemah er , Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. 2018. *Ke   f Tefsiri*. Cilt: 4. Çeviren: Dr. Muhammed Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu BaşkanlıĖı.
- Cevzi, Ebu'l-Ferec ibn Muhammed. 2009. *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*. Cilt: 4. Çeviren: Doç. Dr. Abdülvehhab  zt rk. İstanbul: Kahraman.
- Shayx Muhammad Sodi  Muhammad Yusuf. 2008. *Tafsiri Hilol*. 3-juz. Toshkent: Sharq.
- <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/kab-al-ahbar> (11.03.2022)

Turkiy me'rojnomalardagi motivlar xususida

Jahongir Turdiyev¹

Abstrakt

Musulmon mintaqa madaniyati ma'naviy jihatdan yuksalishda bir qancha takomil bosqichlaridan o'tdi. Bu bosqichlar ichida insonni ehson maqomiga ko'tarilishida muhim hisoblangan tasavvuf tariqatlari bosqichi alohida o'ringa ega. Riyozat yo'li bo'lgan tasavvuf tariqati qalbni poklashdan boshlanadi. Mintaqa ma'naviy takomilidagi mazkur yuksalish bosqichi badiiy ijodda ham o'z aksini topa boshladi. Natijada tasavvuf adabiyoti maydonga keldi. XII asrdan boshlab badiiy adabiyotda tasavvufiy qarashlar yetakchi o'ringa ko'tarila boshladi. Mazkur davr ijodkorlari tasavvuf ilmini puxta egallagan va bu ularning hayot yo'llarida, yashash tarzida o'z aksini topgan edi. Ular tomonidan bitilgan, bugungi kunimizga qadar yetib kelgan asarlar ham ushbu fikrimizni tasdiqlaydi. Tasavvuf adabiyotida Isro va Me'roj mavzusi alohida ahamiyat kasb etadi. Ko'pgina ijodkorlar o'z asarlarida mazkur voqealarni bayon etuvchi maxsus boblar ajratganlar. Umuman, Isro va Me'roj voqeasiga bag'ishlangan nasriy va nazmiy asarlar tasavvuf adabiyotining ajralmas qismidir. Ushbu maqola turkiy me'rojnomalarning asosini tashkil etuvchi motivlar tahliliga bag'ishlangan. Unda turkiy adabiyotda me'rojnomalarning yozilish sabablari, tuzilishi, manbalar asosida kiritilgan motivlar masalalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *tasavvuf adabiyoti, Me'rojnoma, Isro, janr, motiv, Islom tarixi, kitobatchilik.*

Kirish

Mavzu doirasida turkiy "Me'rojnoma"ning Parij va Istanbul kutubxonalarida saqlanayotgan qo'lyozma nusxalari hamda Alisher Navoiyning "Lison ut-tayr" dostonidagi me'roj qismini ko'rib o'tamiz. Payg'ambarimiz Muhammad sallallohu alayhi vasallam necha marta me'rojga chiqqanliklari haqida turli qarashlar mavjud.

¹ Turdiyev Jahongir Zafariddin o'g'li – tayanch doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: jahongirshoh15@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5244-8542

Iqtibos uchun: Turdiyev, J.Z. 2021. "Turkiy me'rojnomalardagi motivlar". *Oltin bitiglar* 2: 20-33.

Shuningdek, bu masalada turli, jumladan, me'roj voqea uyg'oqlikda sodir bo'lganmi yoki uyqudami va yoxud ba'zisi uyg'oqlikda va ba'zisi uyquda bo'lganmi kabi turli fikr-mulohazalar mavjud. Bunday turli qarashlar "Isro va Me'roj" kechasi haqidagi rivoyatlarda bayon qilingan voqealar bois kelib chiqqan.

Jumhur ahli – sunna val jamoa ulamolari Isro va Me'roj hodisasining Rasululloh sallallohu alayhi vasallam payg'ambar bo'lganlaridan keyin, Makka davrida, hijratdan sal oldin, Islom da'vati quvg'in bilan muvaffaqiyat o'rtasida turgan bir paytda, uyg'oq hollarida, ruh va tanalari bilan, Jabroil farishta hamrohligida, Buroq nomli mo'jizaviy ulovda, kechaning bir bo'lagida, bir marta yuz berganiga ittifoq qilishgan. Besh vaqt namoz Isro kechasi Me'rojda farz qilinganiga barcha ulamolar yakdildirlar.

Me'roj hodisasi turkiy adabiyotda eng ko'p yoritilgan mumtoz mavzulardan deyish mumkin. XII asrdan boshlab nazmiy va nasriy me'rojniomalar yozila boshlangan [Akar 1987, 319].

Ijod ahli tomonidan devonlarga me'roj mavzusiga oid she'r-larni kiritish an'anaga aylangan. Dastlab adabiyotda na'tning bir qismi bo'lgan me'roj mavzusi keyinchalik mustaqil janr sifatida shakllandi. Vaqt o'tishi bilan qasidalarining *me'rojiya*, masnaviylarining esa *me'rojnoma* deb nomlangan turlari vujudga keldi. Odatda, ushbu mavzu diniy manbalarga asoslangan holda didaktik uslubda yozilgan.

Turkiy adabiyotda me'roj hodisasi dastlab Sotuq Bug'ro-xon dostonida motiv sifatida namoyon bo'ladi. XII asrda chig'atoy turkiysida bitilgan, muallifi Hakim ota deb qabul etilgan 122 baytli "Me'rojnomat ul-hazrat" asari me'roj mavzusi yoritilgan mustaqil janrning ilk namunasi hisoblanadi [Hasan Shener 2016, 79].

Fuzuliyning "Layli va Majnun"i va Alisher Navoiyning "Xamsa"si tarkibidagi masnaviylar, shuningdek, "Lison ut-tayr" dostonidagi me'roj boblari turkiy tildagi mazkur mavzu yoritilgan muhim manbalardir. Keyingi asrlarda turkiy adabiyotda mustaqil ravishda hamda devonlarda bir bo'lim sifatida me'roj mavzusida ijod etish an'anaga aylandi va asrlar davomida rivojlanib bordi.

Me'roj kechasida bo'lib o'tgan har bir voqea butun tafsilotlari bilan nasriy va nazmiy me'rojniomalarda motiv o'laroq kiritilgan. Nazmiy me'rojniomalar ustida tadqiqot olib borgan turk olimi Metin Akar me'rojniomalaridagi motivlarni oyat va hadislariga asoslangan hamda xalq orasidagi rivoyatlar va ijodkorlarning tasavvuriga asoslangan motivlarga ajratgan [Akar 1987, 206].

Nasrda hamda nazmda yozilgan me'rojniomalarda qo'llangan

motivlarni shartli ravishda quyidagi guruhlarga bo'lish mumkin:

- *Isro hodisasi yuz berguniga qadar bo'lgan motivlar.*
- *Tungi sayr (Isro) davomidagi motivlar.*
- *Me'roj hodisasi davomidagi kechinmalarga oid motivlar.*
- *Isro va me'rojdin qaytgandan keyingi voqealarga doir motivlar.*

Me'roj voqeasining sababi

Barcha me'rojnimalarda me'roj hodisasiga doir ishlangan motivlar boshida me'rojning sababi keladi. Eng ishonchli rivoyatga ko'ra Muhammad sallallohu alayhi vasallam boshchiliklaridagi oz sonli musulmonlarga nisbatan mushriklarning ozorlari, qiynoqlari kuchaygan qiyin bir holat paydo bo'lgan edi. Payg'ambar sallallohu alayhi vasallamni mushriklarning hujumlaridan himoya qiladigan shaxslar Abu Tolib va Xadicha onamiz ham vafot etgan va qiyinchilik haddan oshgan davrda Isro va Me'roj voqeasi sodir bo'ldi. Bu esa, ana shunday og'ir bir paytda u zot sallallohu alayhi vasallam va musulmonlar uchun katta tasalli edi. Noumidlik kayfiyatini so'ndirib, umid uchqunlarini alanga oldirish edi. Ayni chog'da, bu hodisa kishilar iymonini sinash omili ham edi.

Shuningdek, mufasssirlar "Isro" va "Najm" suralarining ba'zi oyatlarini o'rganib, Alloh taolo ulkan oyat-mo'jizalaridan bir qismini Payg'ambarimiz sallallohu alayhi vasallamga ko'rsatish uchun me'roj voqeasi bo'lib o'tganligini ta'kidlashgan.

Me'rojning sanasi

Bu motiv me'roj voqeasining qaysi sanada bo'lib o'tganligi haqidadir. Isro va Me'roj hodisasi yuz bergani haqida Islom ummatida mutlaqo ixtilof yo'q. Ammo qachon sodir bo'lgani haqida turlicha qarashlar bor. Bu borada tadqiqot olib borgan Siyrat fani mutaxassisi Abdul Azim Ziyovuddin ma'lumotlarni tahqiq etib Me'roj voqeasi sanasi haqida quyidagi xulosani keltiradi:

"Isro va Me'roj voqeasi hijratdan bir yil oldin, payg'ambarlikning 13-yili robi ul-avval oyida, dushanba kuni bo'lgani "rojih"-haqiqatga yaqindir. Bu vaqt milodiy 621-yilning sentyabr yoki oktyabr oyiga to'g'ri keladi. O'shanda Rasululloh sallallohu alayhi vasallam qamariy 52 yoshga to'lgan edilar. Alloh taolo o'zining buyuk hikmati ila bu hodisaning aniq vaqtini Qadr kechasi kabi unuttirdi!".

Me'roj da'vatining xabari

Mazkur motiv Me'roj da'vatining xabari haqidagi rivoyatlar-

ga ko'ra Muhammad sallallohu alayhi vasallam Hatimda, Hijrda yoki Ummu Honiyning uyida ekanliklarida Jabroil alayhissalom u kishini da'vat qilish uchun kelganliklari to'g'risidadir. Hadislarga tayana-digan bo'lsak, voqea Ummu Honiyning uylarida ekanliklarida da'vat boshlangan. Ummu Honiy roziyallohu anhoning nasabi Rasululloh-nikiga borib taqaladi, bu sahobiya u zotning amakilari Abu Tolibning Fahita ismli qizi bo'lib, hazrati Aliyning opalaridir.

Ko'krak yorilishi motivi

Bu motivda me'roj voqeasidan avval Muhammad sallallohu alayhi vasallamning ko'ksilarini yorilib, bashariy ayb va nuqsonlar-dan poklanganligi, qalblarining imon va hikmat bilan to'ldirilgan-ligi haqida so'z boradi. Ayrim mufasssirlarga "Sharh" surasining ilk oyati bu voqeaga aloqador bo'lib, oyatning ma'no tarjimasida quyidagi-cha: *Sening ko'ksingni keng qilib qo'ymadikmi?* (Sharh surasi, 1-oyat ma'no tarjimasida).

Ya'ni, Alloh taolo O'zining inoyati bilan Muhammad sallallo-hu alayhi vasallamning ko'ksilarini keng qildiki, u zot ko'ksilariga payg'ambarlik, hidoyat, imon, hikmatlar mas'uliyatini sig'dira oldi-lar [Shayx Muhammad Sodik 2012, 498–499].

Payg'ambar alayhissalomning ko'ksilari yorilishi necha bor sodir bo'lgani haqida ulamolar turlicha fikr bildirishgan. Ba'zi ula-molar to'rt marta sodir bo'lgan desa, boshqa ulamolar ushbu hodi-saning uch marta sodir bo'lganini ta'kidlaydilar. Bu borada yanada chuqurroq izlangan ulamolarimiz "Payg'ambar alayhissalomning ko'kraklari ikki marta yorilgan", degan fikrni ilgari suriadilar. Biz-ningcha ham keyingi fikr to'g'riroqdir.

U zot sallallohu alayhi vasallam tavalludlarining to'rtinchi yoki beshinchi yilida "Shaqqus sodr" (ko'ksining yorilishi va undan shayton ulushining chiqarib tashlanishi) voqeasi bo'lib o'tdi. Imom Muslim Anas roziyallohu anhudan rivoyat qilinishicha, Rasululloh sallallohu alayhi vasallam bolalar bilan o'ynab yurganlarida, Jabroil alayhissalom kelib, u kishini yerga yotqizdi va ko'kraklarini yorib, yuragini chiqarib oldi. Yurakdan bir quyuq qonni olib tashlab: "Bu shaytonning sizdagi ulushi edi", – dedi. So'ng oltin tog'oradagi Zam-zam suvi bilan yurakni yuvib, o'nglab-yaxshilab, keyin joyiga solib qo'ydi. Bolalar onaning, ya'ni Halimaning oldiga yugurib kelib: "Mu-hammadni o'ldirishdi", – deyishdi. Ular nabiyy sallallohu alayhi vasal-lamni qarshilaganlarida, u zotning ranglari o'zgarib ketgan edi. Anas raziyallohu anhu aytadi: "Men u zotning ko'ksilaridagi o'sha tikilgan ip izlarini payqagan edim" [Muborakfuriy 2019, 52].

Ikkinchi “Shaqqus sodr” voqeasi Isro kechasida sodir bo’lgan. Bu haqda ikki “Sahih”da ham aytib o’tilgan. Sahihul Buxoriyda keltirilishicha, Molik ibn Sa’sa’ raziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Allohning Nabiyasi sallallohu alayhi vasallam o’zlari sayr qildirilgan kechalari haqida so’zlab berdilar: “Men Hatimda yonboshlab yotgan edim, birov kelib mana bu yerdan manavi yergacha kesdi. So’ng qalbimni chiqardi. Keyin menga iymon to’la tilla jom keltirildi. So’ng esa qalbim yuvilib, joyiga solib qo’yildi. So’ngra menga xachirdan kichikroq, eshakdan kattaroq bir oq ulov keltirildi. Men unga mindirildim. Keyin Jabroil meni olib yo’lga tushdi...” [Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy 2014, 158].

Mo’tabar olimlarning ta’kidlashlaricha, muborak ko’kslari-ning bu safargi yorilishining sababi ul zotni yuksak darajada hurmat qilish, e’zozlash, qo’llab-quvvatlash va eng muhimi, Alloh taoloning huzurida turishga, U Zot bilan suhbatlashishga tayyorlashdir [Sayyid Muhammad 2019, 42]. Me’rojnomalarda ikkinchi “Shaqqus sodr” voqeasi motiv o’laroq tasvirlaganligi ma’lum bo’ladi.

Me’roj voqeasi boshlangan joy motivi

Ushbu motiv barcha me’rojnomalarda uchraydi. Sanab o’tilayotgan boshqa barcha motivlar ushbu motiv asosiga qurilgan. Imom Jaloliddin Suyutiy “Isro va Me’roj” haqida quyidagilarni yozgan: “Mufasssirlar, muhaddislar, fuqaholar va mutakallimlar barchalari “Isro va Me’roj”ning uyg’oqlikda bir kechada bo’lganiga ittifoq qilganlar. Bu haqida ochiq-oydin sahih xabarlar kelgan. Alloh taolo xabar berganki:

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا
حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

(O’z) bandasi (Muhammad)ni, unga mo’jizalarimizdan ko’rsatish uchun (Makkadagi) Masjidi Haromdan (Quddusdagi) Biz atrofini barakatli qilgan Masjidi Aqsoga tunda sayr qildirgan Zot barcha nuqsonlardan pokdir. Darhaqiqat, U Same’ (eshituvchi) va Basir (ko’ruvchi)dir (Isro surasi, 1-oyat ma’no tarjimasini) [Shayx Abdulaziz Mansur 2019, 282].

Tasbeh ulug’ ishlar qarshisida aytiladi (oyatda “Subhana” deya tasbeh aytilmoqda). Agar mazkur voqea Rasululloh sallallohu alayhi vasallamning uxlayotgan paytlarida sodir bo’lganida, bu ishda alohida bir ulug’lik bo’lmasdi. Quraysh ham buni birdan inkor qilishga oshiqmas, islomga endi kirgan ba’zi kimsalar ham murtad

bo'lib ketmas edi. Zero, banda ruh va jasaddan iborat. Agar mazkur voqea u zotning uxlagan paytlarida faqat ruhlariga bog'liq holda so-dir bo'lganida edi, oyatda "Bandasini" deb emas, balki "Bandasining ruhini" deb aytilgan bo'lardi. Qolaversa, bu aqlan ham to'g'ri emas, chunki u zot Buroqqa mindirilganlar. Buroqqa esa ruh mindirilmaydi, balki badan mindiriladi" [Abdulqodir Abdurahim 2012, 172].

Oyatdagi "O'z bandasi"dan murod, Muhammad sollallohu alayhi vasallamdir. Muhammad sallallohu alayhi vasallam doimo Allohning bandasi ekanliklari bilan faxrlanib yurar edilar. Ushbu oyatda u zotning nomlari aytilmay, "O'z bandasi" iborasi ishlatilishi ham Payg'ambarimiz Muhammad sallallohu alayhi vasallam faxr hamda eng og'ir paytda u kishi uchun tasallidir [Shayx Muhammad Sodiq 2006, 179].

Qur'oni karimda "Masjid ul-Harom" iborasi uch narsaga ishlatiladi.

Birinchisi – Ka'bai Muazzama atrofidagi masjid.

Ikkinchisi – Makkai Mukarrama shahri.

Uchinchisi – Makkai Mukarrama atrofida haram uchun belgilangan chegara: kofirlar kirib bo'lmaydigan, ov ovlani, o'simliklari kesilib yoki yulinib bo'lmaydigan, ko'pgina ma'lum ishlar harom etilgan mintaqaga nisbatan ham ishlatiladi.

Ushbu oyati karimadagi "Masjid ul-Harom" iborasi Makkai Mukarrama shahri ma'nosida kelgan.

Isro kechasi Payg'ambarimiz Ka'bai Muazzama atrofidagi masjidda emas, shaharning bir tarafida joylashgan ammalari Ummu Honiyning uyida uxlab yotgan edilar.

"Masjid ul-Aqso"dan murod Shomdagi Bayt ul-Maqdisdir. "Aqso" so'zi uzoq, chet ma'nolarini bildiradi. Masjid esa ibodatxona, sajdagoh ma'nosini bildirishi hammaga ma'lum [Shayx Muhammad Sodiq 2006, 180].

O'sha paytda Bayt ul-Maqdis Makkai Mukarramaga nisbatan uzoq va eng chetdagi ibodatxona hisoblanar edi. Shuning uchun ham uni "Masjid ul-Aqso" deb nomlanadi.

"Isro" surasining ilk oyatida keltirilganidek, Muhammad sallallohu alayhi vasallam Makkadagi Masjid ul-Haromdan Qudusdagi Masjid ul-Aqsoga sayr ettirilgandir. Me'roj voqe'asi boshlangan joyi hadislarda Hijr, Hatim yoki Ummu Honiyning uylari ekanligi keltiriladi.

Namoz motivi

Bu motivda, besh mahal namozning farz bo'lganligi, Masjid ul-

Aqsoda payg'ambarlar bilan o'qilgan namoz, Madina va Madyanda o'qilgan namozlar, Tur tog'ida o'qilgan namoz, Bayt ul-ma'murda o'qilgan namozlar keltirilgan.

Ichimliklar motivi

Me'roj kechasida Payg'ambar alayhissallomga suv, asal, sut va sharob kabi ichimliklar tortiq qilinadi, ammo payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam sutni tanlaydilar.

Osmonlar motivi

Qur'oni Karimda keltirilishicha, osmonlar yetti qavatdir. *Alloh yetti osmonni qandoq qilib tabaqama-tabaqa yaratib qo'ygani-ni ko'rmadingizmi?* (Nuh surasi, 15-oyat ma'no tarjimasi). Me'rojga oid hadislarda ham osmon qavatlari, har bir qavatdagi voqealar birma-bir bayon qilinadi. Bu o'ziga xoslik me'rojnomalarda ham aks etgan.

Payg'ambarlar motivi

Me'rojga oid hadislarda Muhammad (s.a.v.)ni har bir osmon qavatida payg'ambarlar tomonidan qarshi olinishi, ular bilan ko'rishganlari bildirilgan. Hadislarga asoslangan me'rojnoma-lar-ning ko'pida payg'ambarlar haqida so'z yuritiladi. Bu payg'ambarlar Odam alayhissallom, Idris alayhissallom, Ibrohim alayhissallom, Yusuf alayhissallom, Muso alayhissallom, Horun alayhissallom, Yahyo alayhissallom va Iso alayhissallomdir.

Farishtalar motivi

Me'rojnomalarda nomlari zikr etilgan farishtalar Jabroil, Mikoil, Isrofil va Azroil alayhissallomlardir. Jabroil alayhissallom me'roj kechasi Rasululloh sollallohu alayhi vasallamni uyg'otgan, me'roj mujdasini keltirgan, ko'ksilarini keng qilgan, shundan so'ng Buroqqa mindirib, yo'lda birgalikda yo'ldosh bo'lgan farishta sifatida zikr etiladi va tasvirlanadi. Jabroil alayhissallomning Sidrat ul-muntahodan nariga o'ta olmasliklari me'rojnomalarda o'ziga xos tarzda ishlangan motivdir. Mikoil alayhissallom me'roj da'vati xabari uchun Jabroil alayhissallom bilan birgalikda kelgan, shaqqus **sod**r hodisasida unga yordamchi bo'lgan, Buroq bilan sayr chog'ida yuganini tutgan farishta o'laroq zikr etiladi va tasvirlanadi. Isrofil va Azroil alayhissallomlar ham me'rojnomalarda zikri keltirilgan farishtalardir. Shuningdek, me'rojnomalarda yetmish ming boshli farishta, Otashkor farishta, Molik, Ismoil, suvoriylar, yettinchi qavat

osmondagi dengiz ichidagi farishtalarning nomlari zikr etilgani ni ko'rish mumkin. Me'roj bilan bog'liq oyatlarning tafsirlarida va me'rojga oid hadislarda bu farishtalardan faqatgina Jabroil alayhis-salomning nomi keltirilgan.

Jannat motivi

Me'rojnomalarda jannati Ma'voning tasviri, hurlar va Tubo daraxti jannat bilan bog'liq motivlar ichida alohida o'ringa ega.

Suv motivi

Me'rojnomalarda suv bilan bog'liq motivlar quyidagilar:

a) yer bilan birinchi qavat osmon orasidagi suv;

b) Sidrat ul Muntaho joylashgan osmondan chiqqan to'rt daryo: Kavsar, Rahmat, Nil, Furot;

Sidrat ul muntaho daraxti ostida Nil va Furot daryolari namoyish qilingan. Bu ular aynan o'sha joydan oqib tushadi, degan ma'noda emas, albatta. Ammo ularning mazkur maqomda Nabiyy sal-lallohu alayhi vasallamga ko'rsatilishi ularning barakali, jannat an-horlari kabi fazilatli, sermanfaat ekanini anglatadi;

c) Salsabil chashmasi;

d) dur ichidagi dengizlar;

e) Arsh oldidagi dengizlar;

f) jannatdagi to'rt irmoq: rangi, hidi, hech bir xususiyati buzilmagan irmoqlar, mazasi o'zgarmagan sutli irmoqlar, ichuvchilarga lazzat baxsh etuvchi sharobdan bo'lgan irmoqlar, asal oquvchi irmoqlar.

Jahannam motivi

Me'rojnomalarda jahannam bilan bog'liq motivlarda harom, foiz va yetim molini yeganlar, zino qilganlar kabi ba'zi insonlarning jazolanishiga doir tasvirlar o'rin olgan.

Obod uy motivi

Hadislarda keltirilishicha, Obod uy yettinchi qavat osmonda, Ka'bai Muazzamaning tepasida joylashgan bir uydir (masjiddir). Uni har kuni yetmish ming farishta tavof qiladi va ularning ko'pligidan bir tavof qilgani yana qaytib kira olmaydi. Yerdan Ka'batulloh qanday ulug'lansa, osmonda "Bayt ul-ma'mur", ya'ni Obod uy ham shunday ulug'lanadi [Shayx Muhammad Sodiq 2006, 193]. Me'roj kechasi Rasululloh sallallohi alayhi vasallam uni ko'rganlar va tavsif etganlar.

Sidrat ul-muntaho

Lugʻatda “intiho daraxti”, “chegara daraxti” degan maʼnoni anglatadi. Hadisda taʼriflanishicha, u butasimon daraxt boʻlib, chavandoz bir necha oʻn yil ot choptirsa ham uning soyasidan chiqa olmaydi. Uning “intiho” deb nomlanishiga sabab shuki, barcha mahluqotning ilmi oʻsha joygacha yetadi, undan uyogʻida nima borligini Allohdan oʻzga hech kim bilmaydi. Farishtalar ham undan uyogʻiga oʻta olmaydilar. Bu ham gʻaybga taalluqli narsalardan boʻlib, bu haqda oyat va hadislarda kelgan maʼlumotlar bilan kifoyalanish lozim. Uning kayfiyati va boshqa jihatlari Allohning oʻzigagina maʼlum boʻlib, inson aql-u idrokidan ustundir [Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy 2014, 162]. Meʼrojnomalarda ham ushbu daraxt alohida tilga olingan. Qurʼoni Karimda ikki oʻrinda, yaʼni “Najm” surasining 14- va 16-oyatlarida Sidrat ul-muntaho nomi zikr etilgan, meʼroj haqida kelgan hadis va rivoyatlarda ham ushbu daraxt nomini uchratish mumkin.

Lavh ul-mahfuz

Meʼrojnomalarda uchraydigan ushbu motiv islomiy asosga tayangandir. Lavh ul-mahfuz – sodir boʻladigan har bir hodisa unda yozilgan kitobdir.

Qalam motivi

Meʼrojnomalardagi tasvirlarga koʻra, inju yoki yoqutdan yaratilgan, siyohi nurdan boʻlgan bir qalam. Muhammad sallallohu alayhi vasallam meʼroj kechasi mazkur qalamning ovozini eshitganlar.

Qaytish motivi

Muhammad sallallohu alayhi vasallam osmonlarga chiqib aylanib, meʼrojini nihoyasiga yetkazganlaridan soʻng Jabroil alayhissalom bilan birgalikda yana Ummu Honiyning uylariga tushadilar. Oʻshanda obdastalari toʻla, koʻrpalarini qanday qoldirgan boʻlsalar xuddi oʻshandoqligicha, yotgan oʻrinlari ham sovimagan holda boʻladi.

Abu Jahlning munosabati motivi

Meʼroj hodisasidan soʻng Abu Jahl bilan koʻrishgan paygʻambarimiz Muhammad sallallohu alayhi vasallam unga bir kechada Quddusga olib borilib, yana qaytib keltirilganliklarini aytadilar. Bunga ishonmagan Abu Jahl xalqni toʻplab, Rasululloh alayhissalomdan

bo'lgan hodisani yana bir bor aytib berishlarini so'raydi. Muhammad sallallohu alayhi vasallam ularga ham bu voqeani so'zlab beradilar. To'planganlarning bir qismi "Bu ochiq yolg'on-ku, bizning karvonlarimiz bu masofaga ikki oyda borib kelishadi", – deya inkor etadilar. Bir qismi esa Al-Amin bo'lgan Muhammad sallallohu alayhi vasallamning aytganlarini tasdiqlaymiz, deya xursand bo'ladilar. Abu Jahl va uning tarafdorlarining bu xatti-harakatlari me'rojomalarda motiv sifatida olingan.

Hazrat Abu Bakr raziyallohu anhuning tasdig'i motivi

Abu Jahl va uning tarafdorlari Abu Bakr raziyallohu anhuning uylariga borib, "Muhammad bir kecha ichida Masjid ul Aqsoga borib kelganligini aytyapti. Sen bunga nima deysan?", – deb so'rashadi. Hazrat Abu Bakr raziyallohu anhu esa: "Agar Muhammad sallallohi alayhi vasallam shunday degan bo'lsalar, to'g'ri aytibdilar, men bunga shohidlik beraman. Men u kishining bundan g'aribroq narsasini ham tasdiqlayman. Osmondan xabar aytishini ham tasdiqlayman", dedi. Shundan Abu Bakr "Siddiq" – o'ta tasdiqlovchi, deb atala boshladilar¹. Bundan ulug' sahobaga martabalarini ulug'lovchi laqabning berilishi bevosita Rasululloh sallallohi alayhi vasallamga mustahkam ishonchlari va me'roj voqeasi bilan bog'liq ekanligi ma'lum bo'ladi.

Masjid ul-Aqso motivi

Muhammad sallallohi alayhi vasallam bir kechada Masjid ul-Aqsoga borib kelganligiga ishonmaganlar, bu safar Rasululloh alay-hissalomdan Masjid ul-Aqsoni sifatlab berishlarini talab qiladilar. Masjid payg'ambar sollallohu alayhi vasallamga ko'rsatiladi. U zot sollallohu alayhi vasallam ularga masjidni vasf qila boshlaydilar. Ular nima so'rasalar, barcha savollariga payg'ambar sallallohu alayhi vasallam to'g'ri javob berdilar. Shunda ular "Ammo vasfini to'g'ri qildi", deyдилar [Shayx Muhammad Sodiq 2006, 183].

Karvonlar motivi

Muhammad sallallohu alayhi vasallamning Masjid ul-Aqsoni to'g'ri sifatlab berishlariga qaramasdan, u kishiga ishonmaganlar bu safar endi yo'ldagi karvonlari haqida xabar berishlarini so'rashadi. Payg'ambar sallallohu alayhi vasallam ularning karvonidagi tuyalar soni, ahvoli haqida to'liq xabar berib, "Karvon falon kuni, quyosh

¹ Arablarda kishilarni nomlash uch qismga bo'linadi. Agar nom madh yoki mazammat ma'nosini anglatga laqab bo'ladi. Agar nom Abu, Ummu, Ibn va Bint so'zlari bilan boshlansa kunya bo'ladi. Agar bu ikki narsaga oid bo'lmasa ism bo'ladi.

chiqish paytida yetib keladi. Oldinda kulrang tuya bo'ladi", deyдилar. Karvon shaharga kirib kelganda aytilgan xabarlarining barchasi to'g'ri chiqadi. Ammo shundoq bo'lsa ham ular iymon keltirmaydilar. Isro hodisasi buyuk mo'jiza edi. Buni bilgandan keyin iymon keltirmoqlari lozim edi. Biroq iymon keltirmaydilar [Shayx Muhammad Sodiq 2006, 184].

Turkiy me'rojnomaalarda boshqa motivlarni ham uchratish mumkin. Yuqorida keltirilgan motivlarning barchasi ayni bir asarda to'liq uchramasa-da, me'roj mavzusiga bag'ishlangan asarlarga xos umumlashgan motivlar deyish mumkin.

Xulosa

Islom madaniyatining yorqin namunalaridan hisoblangan me'rojnomaalarni yozishda irod ahli oyat va hadislarga tayanganlar. Bu esa ularning aqoid, Qur'on ilmi, hadis, Islom tarixi, tafsir kabi diniy ilmlarni puxta o'zlashtirganlikaridan dalolat beradi. Xulosa qilib aytganda:

Me'rojnomaalarda dastlab Isro voqeasiga doir motivlar, shundan so'ng Me'roj voqeasiga bog'liq motivlar o'rin olgan bo'lib, unda voqealar rivoji davriy tartibda kechgan.

Islom tarixida muhim voqealardan bo'lgan Me'roj mo'jizasi deyarli barcha musulmon xalqlari tamaddunida alohida o'rin egalagan, mumtoz adabiyotda, xalq og'zaki ijodida, xattotlik va kitobat san'atida o'ziga xos tarzda aks etgan.

Isro qissasi islomiy da'vatning bir davri tugab, yangi bir davri boshlanish arafasida ekanini ko'rsatadi. Besh vaqt namoz ham Isro kechasi Me'rojda farz qilingani insoniyat tarixidagi ulkan hodisa bo'lib, bu uning boshqa islomiy ruknlardan farqli jihatidir.

Tasavvuf adabiyoti namoyandalari o'z asarlarida Isro va Me'roj voqealarini bayon etuvchi maxsus boblar ajratishini ularning mazkur hodisaga nisbatan mustahkam ishonchlari bilan izohlash mumkin. Shuningdek, Me'rojnomaalar uslubi yuksak balog'at darajasida bitilgani mualliflarning bu ilmni yaxshi o'zlashtirganligi va amalda qo'llay olganligini ko'rsatadi.

Turkiy adabiyotda Me'roj mavzusiga alohida ahamiyat berilishi va irod ahlining bu borada ko'p asarlar bitishidan ko'zlangan maqsad o'quvchida go'zal xulqni shakllantirish edi. Badiiy-estetik ta'sirini oshirish uchun mualliflar o'z asarlarida badiiy san'at va tasvir vositalaridan unumli foydalanganlar. Me'roj mavzusiga bag'islangan asarlar turkiy adabiyot va adabiy tilning, shu bilan birga matnshunosligimizning eng sara namunalaridandir.

Adabiyotlar

- Абдулқодир Абдурахим. 2012. *Эътиқод дурдоналари*. Тошкент.
- Абу Малик бахши. *Меърожнома*. Қўлёзма. Париж миллий кутубхонаси Suppl. Turc. бўлими №190.
- Алишер Навоий. 2019. *Лисонут-тайр*. Тошкент: Янги аср авлоди.
- Akar Metin. 1987. *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*. Ankara.
- АН-НАИМ. 2003. Арабча-ўзбекча луғат. Тошкент.
- Древнетюркский словарь. 1969. Ленинград.
- Hasan Şener. 2016. "Türk edebiyatında mi'râciyye geleneği ve harputlu Rahmî'nin Beyân-i mi'râc başlıklı manzumesi". *The Journal of International Social Sciences*. Elazığ.
- Courteille, Pavet de. 1882. *Mirâdj-nâme, Récit de l'Ascension de Mahomet au Ciel* Composé A.H. 840/1436-1437. Amsterdam.
- Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. 2014. *Саҳиҳул Бухорий*. Олтин силсила 5-жуз. Тошкент.
- Муборакфурий Саффиюррахмон. 2019. *Ар-Раҳиқул махтум*. Самарқанд: Имом Бухорий халқаро маркази нашриёти.
- Саййид Муҳаммад Ҳасаний. 2019. *Икки олам сарвари*. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 352б.
- Нуриддин Али ат-Талиқоний. *Меърожнома*. Қўлёзма. Истанбул Сулаймония кутубхонаси, Фотиҳ фонди №2848.
- Шайх Абдулазиз Мансур. 2019. *Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири*. Тошкент: Sano-standart.
- Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. 2006. *Ҳадис ва ҳаёт*. Нубувват ва рисолат 19-жуз. Тошкент: Sharq.
- Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. 2012. *Тафсири Ҳилол*. 6 жуз. Тошкент: Sharq.
- <https://islom.uz/view/lakab-va-kunya>
- [https:// siyrat.uz](https://siyrat.uz).

Motives in Turkic Mi'rajnama

Jahongir Turdiev¹

Abstract

The culture of the Muslim country has passed through a number of stages of perfection in its spiritual ascent. Among these stages, the tariqat (doctrine) of tasawwuf (Sufism) holds a special place, which is considered important in a person's improvement to the status of ikhsan. It is well known that the tariqat of tasawwuf is the path of piety, and the path begins with purification of the soul. This stage in the spiritual development of the region began to be reflected in the arts. As a result, Sufi literature emerged. Sufi views began to take the center stage in literature from the 12th century onwards. The writers of that period mastered the science of tasawwuf thoroughly, and this reflected in their lifestyle and way of life. The works written by them and which have survived the present day also verify this idea. The subject of Isra and Mi'raj has a special significance in Sufi literature. Many writers have devoted special chapters in their works. In general, the prose and poetry devoted to the events of Isra and Mi'raj are an integral part of Sufi literature. This article is devoted to the analysis of the motives that underlie the Turkic traditions. It examines the reasons for writing mi'rajnames in Turkic literature, their structure, and the motifs introduced the basis of reliable sources.

Key words: *Sufi literature, Mi'rajnama, Isra, genre, motive, Islamic history, bibliography.*

References

- Abdulqodir Abdurahim. 2012. *E'tiqod durdonalari*. Toshkent.
- Abu Malik baxshi. Me'rojnoma. Qo'lyozma. Parij milliy kutubxonasi Suppl. Turc. bo'limi №190.
- Alisher Navoiy. 2019. *Lison ut-tayr*. Toshkent. Yangi asr avlodi.
- Akar Metin. 1987. *Türk Edebiyatında Manzum Mi'râc-nâmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*. Ankara.
- AN-NAIM. Arabcha-o'zbekcha lug'at. 2003. Toshkent.
- Drevnetyurkskiy slovar*. 1969. Leningrad.

¹ *Jahongir Z. Turdiev* - PhD student, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature.

E-mail: jahongirshoh15@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-5244-8542

For citation: Turdiev, J. Z. 2021. "Motives in Turkic Mi'rajnama". *Golden scripts* 2: 20–33.

- Courteille, Pavet de. 1882. *Mirâdj-nâme, Récit de l'Ascension de Mahomet au Ciel Composé A.H. 840/1436-1437*. Amsterdam.
- Hasan Şener. 2016. *Türk edebiyatında mi'râciyye geleneği ve harputlu Rahmî'nin Beyân-i mi'râc başlıklı manzumesi*, The Journal of International Social Sciences. Elaziğ.
- Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. 2014. *Sahihul Buxoriy*. Oltin silsila 5-juz. Toshkent.
- Muborakfuriy Saffiyurrahmon. 2019. *Ar-Rahiqul maxtum*. Samarqand: Imom Buxoriy xalqaro markazi nashriyoti.
- Nuriddin Ali at-Taliqoniy. *Me'rojnoma*. Qo'lyozma. Istanbul Sulaymoniya kutubxonasi, Fotih fondi №2848.
- Shayx Abdulaziz Mansur. 2019. *Qur'oni karim ma'nolarining tarjima va tafsiri*. Toshkent: Sano-standart.
- Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2006. *Hadis va hayot*. Nubuvvat va risolat 19-juz. Toshkent: Sharq.
- Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2012. *Tafsiri Hilol*. 6-juz. Toshkent. Sharq.
- Sayyid Muhammad Hasaniy. 2019. *Ikki olam sarvari..* Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
- <https://islom.uz/view/lakab-va-kunya>
- <https://siyrat.uz>.

MATNSHUNOSLIK
TEXTOLGY

“Temurnoma”larning matniy xususiyatlari

Abdimurod Arslonov¹

Abstrakt

O'zbekiston hududida xalq kitobi ko'rinishida vujudga kelgan Amir Temur haqidagi qissa va dostonlar alohida silsilani tashkil etadi. Ularning muayyan qismi forsiy tilda, boshqa bir qismi turkiy-chig'atoy tilida bitilgan. Istiqloq yillari Amir Temur tarixini keng ko'lamda o'rganish izga tushdi. Sohobqiron siymosining badiiy talqiniga ham e'tibor qaratildi. Bugunga kelib o'tmish ijodkorlari yaratgan badiiy asarlarni matniy tadqiq etish bir qadar yo'lga qo'yilgani e'tirofga loyiq. Lekin, ta'kidlash joizki, asriy an'analarimiz, milliy qadriyatlarimiz, ma'naviy-madaniy boyliklarimizni tiklash, badiiy merosimizni xolis o'rganish masalasida hali muammolar o'z yechimini to'laligicha topgan emas. Jumladan, buyuk davlat arbobi va sarkarda Sohobqiron Amir Temur hayotiga bag'ishlab yozilgan “Temurnoma”lar matni va ularning qo'lyozma manbalarini monografik tarzda o'rganishga zarurat bor. Shu bois bu shaxs hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan badiiy-tarixiy asarlar qo'lyozmalarini qiyosiy-matniy o'rganish va “Temurnoma”larni matnshunoslik va adabiy manbashunoslik erishgan yutuqlar asosida qayta tadqiq qilish dolzarb muammolardan sanaladi. Shunga ko'ra, Amir Temur hayoti va uning hukmronlik davri yoritilgan “Temurnoma” kabi badiiy-tarixiy asarlarni qiyosiy-matniy tadqiq etishga katta ehtiyoj bor. Ushbu maqolada Amir Temurga bag'ishlab yozilgan badiiy-tarixiy asarlarning qo'lyozma manbalari matniy tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: *matniy tadqiq, qo'lyozma, an'anaviy qolip jumla, xalq kitoblari, tarixiy-madaniy meros.*

Kirish

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24-maydagi

¹ Arslonov Abdimurod Karomatovich – filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Termiz davlat universiteti.

E-pochta: arslonova@tersu.uz

ORCID ID: 0000-0003-0553-6624

Iqtibos uchun: Arslonov A. K. 2021. “Temurnoma”larning matniy xususiyatlari”. *Oltin bitiglar* 2: 34–49.

“Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targʻib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisida”gi Qarorida “tarixiy-madaniy merosimiz namunalarini har tomonlama chuqur oʻrganish, buyuk alloma va mutafakkirlarimizning jahon ilm-fani va sivilizatsiyasi rivojiga qoʻshgan beqiyos hissasini targʻib etish, shu asosda yurtdoshlarimiz, avvalo, yosh avlodimizni xalqimiz buyuk maʼnaviy merosiga hurmat, ona yurtimizga mehr va sadoqat ruhida tarbiyalashga qaratilgan ishlarning natijadorligini tubdan oshirish” lozimligi koʻrsatib oʻtilgan. Qarorda koʻrsatilgan vazifalarni bajarishda bizdan talab etiladigan ishlardan biri – badiiy adabiyot, xususan, qadimiy va boy adabiyotimiz tarixi, mumtoz adabiyotimiz namunalarini jiddiy oʻrganishdir.

Bugunga qadar yurtimiz qoʻlyozma fondlarida turli mualliflar tomonidan Amir Temurga bagʻishlab yozilgan adabiy asarlarning yigirmadan ortiq nusxasi bizgacha yetib kelgan. OʻzFA Sharqshunoslik instituti qoʻlyozmalar fondida Said Muhammadxoja bin Jaʼfarxojaning “Dostoni Amir Temur” asarining uch nusxasi saqlanadi. Fondga mavjud 5738, 4105 va 185 inventar raqami bilan saqlanayotgan qoʻlyozma manbalarning matnii xususiyatlarini tadqiq etish muhim masalalardan.

Asosiy qism

5738-raqamli qoʻlyozma hijriy 1304-yili (milodiy 1886) nastaʼliq xatida koʻchirilgan. Ayrim sahifalarda soʻzlar boʻyalgan, ustiga chizilgan holatlar ham uchraydi. Sarlavhalari qizil rangda berilgan. “Temurnoma”lar nasriy yoʻlda yozilganligi bois voqealar xalq kitoblarining tuzilishiga xos boʻlgan anʼnaviy qolip jumlar bilan boshlanadi. Ushbu manbada ham bu xildagi variantlarning quyidagi shakllari mavjud:

1. *Hikoyati roviyoni axbor va noqiloni osor va muhaddisi dostoni koʻhan va haddasa chunoni suxan, ammo noqiloni daftaru roviyon shirin moʻtabar hikoyat va soʻz andogʻ taʼyin qilurlarkim, ... [2^a-2^b];*

2. *Sohibi tavorix andogʻ aytubdurlarkim roviyoni dafataru noqilon shirin moʻtabar andogʻ taʼyin qilurlarkim, ... [66^b];*

3. *Ammo roviyon axbori noqilon osori andogʻ rivoyat qilurlarkim... [75^b];*

4. *Fihris kalom, az naql saranjom, ammo roviyoni axbor sohibi hol va noqiloni hikoyati shirin maqol izdi bezavol va barkamol birla sohibi tavorix andogʻ ravoyat qilurkim, ... [98^a];*

5. *Xotami roviyon, axboru noqilon osor loyiq sodiq hikoyat kunandai suxan muvofiq ba tabʼ sharif ashrafi oliyya xush kelgay deb*

muxtasar soʻz taʼyin qilurlarkim, ... [103^a-103^b].

Xalq kitoblarida asar boblarining boshlanma qismida “Ammo roviyoni axbor va noqiloni osor andoq rivoyat qilurlarkim” kabi anʼanaviy jumlar nasriy qissalarga ham xosdir. Shuningdek, bir voqeadan ikkinchi bir voqea bayoniga oʻtishda anʼanaviy boshlanma qolip jumalarning quyidagi shakllari ham keng qoʻllaniladi:

“Alqissa, kunlardan bir kuni hazrati imom Sadra-sh-shariʼa miqdori toʻrt yuz toʻrt ming tolibi ilmlargʻa madrasada darsgoʻylik qilib oʻlturib erdilar...” [3^a];

“**Alqissa**, Bekinabegim xatni koʻrgʻach koʻpdin koʻp betoqat boʻlib, Yoʻqunxonim kundoshlarining oldigʻa kirib aydilararkim...” [8^a];

“Roviylar andogʻ rivoyat qilurlarkim, Amir Qaragʻanning otasidan qolgan bir sohibjamol xotin qolib erdi va aning oti Boygʻunxonim...” [71^a];

“Filhol, hazrat Shayxul-olam duo qilib bir-ikki marta “kuf-suf”, deb dam soldilar ersa, oʻshal hol ojizalari sogʻaydi...” [3^b];

“**Filhol**, Amir Tagʻoy Bahodir eshikdan kirib keldilar...” [5^a].

“Alqissa” kirish soʻzi “Temurnoma”larda alohida oʻringa ega. 5738-raqamli qoʻlyozma manbada ushbu kirish soʻzi 280dan ortiq oʻrinda ishlatilgan va bularning aksariyati qizil rangda berilgan. U, nafaqat, fasllar boshlanmalarida, balki ichida, muayyan voqealarning oʻrin almashinuvi yoki voqelik bayonida muallifning taʼkidni kuchaytirish, alohida soʻz hamda fikrga urgʻu berish maqsadida ham qoʻllangan.

Qoʻlyozma nusxada xattot tomonidan tushirib qoldirilgan soʻzlar hoshiyada “qanotcha” belgisi bilan berib boriladi. Masalan, manbaning 1^b sahifasi beshinchi qatoridagi “...aql-u xush va fahm-u idrok zehn birla oʻzini tonutti...” gapida “birla oʻzini” soʻzi asosiy matndan tushib qolgan va xattot bu soʻzni “qanotcha” belgisi bilan hoshiyada beradi. Xuddi shu kabi holatlar qoʻlyozma 7^a sahifasining oʻninchi qatoridagi “...shahri Samarqandda bir Otasuluk degan zo-hidiy bor ermishkim, oʻzlariga gʻorni vatan qilib, kecha-kunduz toa-ti xudoni qilur ermish...” gapidagi “...kim, oʻzlariga gʻorni vatan qilib, kecha-kunduz toati xudoni qilur ermish” jumlasini, 8^a sahifa toʻrtinchi qatordagi “Emdi bisyor besihat kasalmand boʻldum va Yoʻqunxonim qizimizgʻa ham bisyorsalom, Bekinabegimni bizga tezroq yuborsin-larkim...” gapidagi “besihat kasalmand boʻldum va Yoʻqunxonim qizimizgʻa ham bisyor” jumlasini, 29^a sahifa toʻrtinchi qatordagi “Haz-rati Amur Temur sohibqironni biri boshlab ularning xizmatlarigʻa olib bordilar” jumlasidagi “sohibqiron” soʻzining “sohib” qismi, 100^a sahifaning sakkizinchi qatoridagi “...akobir fuzalo va ulamoyi Bagʻdod

birla sulton Ahmad maslahat va mashvarat qildilar, aydilar kim: “Ey sulton Ahmadsizdin insof...” gapidagi “maslahat va mashvarat qildilar, aydilar kim: “Ey sulton Ahmad” jumlasini, 104^a sahifa 2-qatoridagi “Alqissa, bu voqeani Muoviyai soniy Shom aimmai ulamolarig’a bayon qildi...” gapidagi “Muoviyai soniy” so’zi “qanotcha” belgisi ostida hoshiyada berilgan.

Qo’lyozmadagi 12ta she’rning har bir misrasi uchta qizil nuqta bilan ajratib yozilgan. Sharq xattotlik san’ati tarixida, odatda, nasriy asarlar tarkibida keladigan Qur’on oyatlari, hadislar va shu bilan birga nazmiy parchalarni asosiy matndan ajratib ko’rsatish uchun uchta qizil nuqtadan foydalanish va “bayt” deb sarlavha qo’yish an’ana bo’lgan. Mazkur qo’lyozmada keltirilgan she’riy parchalar ham “bayt” sarlavhasi ostida, har bir misra uchta qizil nuqta bilan ajratib ko’rsatilgan.

Nusxaning ayrim sahifalari, xususan, 55^a sahifaning 5-6-qatoridagi ba’zi so’zlar, 62^a sahifaning 10-11-qatoridagi so’zlar, 65^b-66^a sahifadagi ayrim so’z va jumlar bo’yalgan, 66^b-67^a sahifaning deyarli barcha qatorlaridagi so’z va jumalarda siyoh chaplanish holatlari uchraydi. 67^b sahifadagi 9-11-qatorlarni, 68^a sahifadagi 8-10-qatordagi ayrim jumalarni o’qish imkonsiz (ushbu qatorlar asarning 185, 4105/II raqamli nusxalari asosida tiklandi).

O’zbek mumtoz nasri arabiy va forsiy so’zlarning ko’p qo’llanishi bilangina emas, bu tillardagi mikromatnlardan keng ko’lamda istifoda qilinishi bilan o’ziga xos xususiyatga ega. Bu holat “Temurnoma”larda, jumladan, 5738-raqamli nusxada ham ko’p uchraydi. Asar matnidagi arabiy kiritmalarni quyidagicha tasniflash mumkin:

Qur’oni Karim oyatlari

Ularning ba’zilari muayyan oyatning aynan ko’chirmasi bo’lsa, ayrimlari muayyan oyatning bir qismidan iborat:

خَلِيفَةُ الْأَرْضِ فِجَاعِلَانِي – “Baqara” surasi 30-oyatdan juzv “Men yer yuzida xalifa qilmoqchiman” [96⁶];¹

آدَمَ بَنِي كَرَمًا وَلَقَدْ – “Isro” surasi 70-oyatdan juzv “Batahqiq, Biz Bani Odamni azizu mukarram qilib qo’ydik” [96⁶];

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ – “Baqara” surasi, 34-oyatdan juzv: “Esla farishtalarga: “Odamga sajda qilinglar!” deganimizni. Bas, sajda qildilar, magar iblis bosh tortdi...” [97^a];

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا – “Baqara” surasi, 31-oyatdan juzv: “Va U

¹Qur’oni Karim oyatlari va ularning juzvlari tarjimasi Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning “Tafsiri hilol” asaridan olindi.

Odamga ismlarning barchasini o'rgatdi..." [97^a];

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ – "Oli Imron" 185, "Anbiyo" 35-, "Ankabut" 57-oyatlar: "Har bir jon o'lim sharbatini totguvchidir" [97^a];

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ – "Qasos" surasi, 88-oyat: "Undan o'zga har bir narsa halok bo'lguvchidir" [97^a];

قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ سِيزِلَارْدَان بُونِغ_UCHUN H_AQ SO'RAMASMAN..." [107^b].

Hadisi shariflar

Qola-n-nabiyu alayhis-s-salom:

لَعَلِّي يَا عَلِيٌّ مِنْ لَا يَحْبِبُكَ الْاُمُوْعَمْنِي تَقِي وَلَا يَغْضِيْبُكَ الْا مَنَافِقُ شَقِي – Nabiy alayhis salom dedilar: Yo Ali, taqvoli va mo'min kishilardan boshqa kishi seni sevmaydi, baxil va munofiq kishilardan boshqalar sendan g'azablanmaydi [107^b].

Qola-n-nabiyu alayhis-s-salom:

سَتَفْرَقَا اُمْتِي عَلٰى ثَلَاثَةِ وَ سَبْعِيْنَ فَرْقَةً كُلَّهُمْ فِي النَّارِ اِلَّا نَاجِيَهُ – Nabiy alayhi-s-salom dedilar: "Mening ummatim yetmish uch firqaga bo'linadi, ularning hammasi do'zaxiydir illo bir jamoa "noji'a" – najot topuvchidir [18^b].

An'anaviy duolar

Badiiy-tarixiy nasr namunalarida duolarning, asosan, oxirat obodligi va hukmdorlikni emin hamda uzun bo'lishini tilash turlari uchraydi. "Temurnoma"lar matnida islomiy manbalarda takrorlanuvchi an'anaviy duolarning bir necha ko'rinishlari mavjud:

رَحِمْتَ اَللهُ عَلَيْهِم – Unga Allohning rahmati bo'lsin [2^a];

اٰمِيْنَ يَا رَبَّ الْعٰلَمِيْنَ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ [111^a] – Omin, ey olamlarning Robbisi, ey rahmlilar rahmlisi, o'zingning rahmating bilan.

تَمَتَّ الْكِتَابَ بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْوَهَّابِ اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِيْ مِنْ كُتْبِهِ وَ مِنْ طٰلَعِهِ وَ مِنْ سَمْعِهِ وَ مِنْ نَظَرِهِ – Allohning madadi bilan kitob tugadi. Ey Allohim, yozganni, mutolaa qilganni, eshitganni va nazar solganni o'zing mag'firat qil.

An'anaviy sharaflash kalimalari

"Temurnoma"larda muallif Allohni, payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomni, aziz avliyolar va ilm ahli, xon yoki uning amaldorlarini tilga olganda an'anaviy sharaflash kalimalaridan foydalalanib, o'z munosabatini bildirgan. Sharaflash kalimalari badiiy-tarixiy nasrning boshqa namunalarida bo'lgani kabi ko'proq arab va fors tillarida kiritilgan:

حَمْدٌ بِيْحْدٍ وَثَنًاى بِيْعِدْدٍ اَوَّلُ خَالِقِ السَّمٰوٰتِ بِغَيْرِ عَمْدٍ وَفَرْدٌ وَ حَمْدٌ وَذَوَالْجَلَالِ بِيْ زَوَالٍ وَ لَا

يزال بركمال و آگاه كل حالغه... – Jaloli zavol topmaydigan, sifati barkamol va azaliy Zot bo'lgan, osmonlarning Yaratuvchisi, hech kimga hojati tushmaydigan yakkayu yagona Alloh taologa bitmas-tuganmas hamdu sanolar bo'lsin [2^a].

سيدالكونين وامام الحرمين وقرته العينين وجد السيطيين وشفيع من في الدارين حبيب – Ikki olam sayyidi, ikki haram imomi, ikki ko'zning nuri, ikki yosh bolaning (Imom Hasan va Imom Husaynga ishora) bobosi, ikki olamning Haq yo'lidagi himoyachisi, duosi ijobat bo'ladigan nabi, ikki yelkasida nubuvvat muhri sohibi – Allohning sevimli habibi Muhammad Mustafo sallallohu alayhi va sallamga salotu salomlar bo'lsin [2^a].

جهار يار با صفايعنى حضرت صديق وال فاروق وذون النورين ومرضى ايمه رضوانالله – Safo sohibi bo'lgan To'rt do'st – Hazrati Siddiq (tasdiqlovchi – Hazrati Abu Bakr), al-Foruq (xayr va sharrni ajratuvchi – Hazrati Umar), Zunnurayn (ikki nur sohibi – Hazrati Usmon), Murtazo (undan rozi bo'lgan – Hazrati Ali) va imomlarning barchasidan Alloh taolo rozi bo'lsin [2^a].

امام سراج دين ابو حنيفه كوفى صوفى رحمت الله عليهم bo'lgan Abu Hanifa Kufiy so'fiyga Allohning rahmati bo'lsin [2^a].

مسندنشين وتخت خلافته خاقان ابن الخاقان ابو المظفر والمنصور سيد امير يادگار – xalifalik taxti sohibi va suyanuvchisi hoqonning o'g'li Abul Muzaffar val Mansur Sayyid Amir Yodgor Muhammad Bahodirxon [2^a].

Asar voqealari hamd, na't kabi an'anaviy kirishlar hamda kitobning yozilish sabablarini bayon qilgan muqaddimadan so'ng quyidagi boblarda bayon etilgan:

1. *Emdi Amir Temur sohibqironning paydo bo'lg'onlaridin aytoluk* [2^b];

2. *Alqissa, emdi so'zni Amir Temur sohibqironning tavalludlaridin aytayluk* [6^b];

3. *Alqissa, roviylar andoq rivoyat qilurlarkim, Amir Temur sohibqiron Xoja Arabning uyinda inoyati parvardigor o'shal kecha taval-lud bo'lg'onlari buturur* [9^b];

4. *Ammo fasl doston bayon guftgo'y malahada anga niholi iqbol bo'ston kalimayi tayibag'a shamoli kufr solg'on Nosir Xisrav ot-lig' malohadaning bir necha mo'minlarg'a rohi zalolatni yoyg'oni hi-koyatidur* [17^b];

5. Hikoyati dostoni sabab Amir Temur sohibqironning xuruju nishonai tarbiyatlari Hazrat Bahovuddin modarzod avliyo rahmatullohi alayhi buturur [51^b];

6. *Hikoyati dostoni Hazrati Sayyid Ota rahmatullohu qudsi sir-*

ra butururlar [53^b];

7. *Hikoyati dostoni sababi xuruj hazrat Amir Temur sohibqiron-din rivoyat qilayluk* [66^b];

8. *Hikoyati doston hazrat Amir Temur sohibqiron viloyati Hindistonni fath qilg'onlari* [75^b];

9. *Hikoyati dostoni sababi xuruj hazrat Amir Temur sohibqiron fathi poytaxti Maluxon* [83^b];

10. *Hikoyati doston hazrat Amir Temur sohibqiron Odam Safiyulloh otamiz sallallohu alayhi vasallamning muborak qabrlarin ziyorat qilib, tilsimi Iskandarni sindurub va ruh har futuh Odam otamiz Safiyullohdin ruxsat olg'onlari* [90^b];

11. *Qissai fathi Shom* [98^a];

12. *Hikoyati dostoni xotima va bayoni hazrat Amir Temur sohibqiron Ka'bai muazzamni tavof aylab va ziyorati Haji Umra bajo kelturub o'z diyorlarig'a yoyg'onlarini bayoni buturur* [109^a].

Asarda keltirilgan voqealarning umumiy manzarasi, yo'nalishi shulardan iborat. Muallif asarda badiiy tasvirga xos kichik voqealarni ham xalq kitoblari usulida mahorat bilan tasvirlagan.

185-raqamli qo'lyozma sarlavhasiz "Bismillohir Rahmonir Rahim" kalimasi bilan boshlanadi. Manbaning muqaddima qismi, ya'ni birinchi sahifa qizil siyoh bilan ramkaga olingan, qolgan sahifalarda ramka mavjud emas. Sahifalarda sarlavhalar qo'yilmagan, biroq ba'zi o'rinlarda sarlavha uchun joy qoldirib ketilgan. An'anaviy qolip jumlar ushbu manbada ham anchagina, lekin bu jumlar yuqoridagi 5738-raqamli qo'lyozma nusxadagi kabi matndan ajratib qizil siyoh bilan yozilmagan.

Unda ham asosiy matndan tushib qolgan so'z va jumlar xattotning qayta tahriri jarayonida "qanotcha" belgisi ostida hoshiyada berib borilgan. Bular quyidagilar:

4^a sahifada "...alovati pahlavon...";

5^b sahifada "...bu tarafdin Mirzo Sayfuddin Amir Chokuni o'g'li ot o'ynatib maydong'a kirdi, ul tarafdin Qato' degan andijoniy maydong'a kirdi...";

6^a sahifada "... ayturlarkim ul vaqt Nosir Xisrav xizmatida Ko'r Qavchin degan bir muridi ko'r bor erdi. Andog' tirandoz edikim, ikki kamonni qo'lg'a olib ani nishonag'a to'g'ri qilib bersalar masofat bir farsang yerdin nishonani bexato urar erdi. Mal'unlar aning kelturub, muhoziy lashkari Bayonqulixong'a o'tqurdilar kamonni qo'lig'a berib tug'i Baroqxonni nishona bog'ladilar. Miqdori yarim farsangdin tug' podshohni chunon urdiki, tug' yaku nisor bo'lub yiqildi. Andin islom cheriki vahm xavotirg'a tushub va yana...";

6^b sahifada “...ul kecha mavlono voqea ko’rdilarki...”;

8^a sahifada “...ey musofir, turg’il bul podshohning qizi turur...”;

10^b sahifada “...oyog’” kabi so’z va jumlarlar.

Ushbu qo’lyozmada kotib tahririning o’ziga xos tomoni shundaki, unda so’z, jumla va gaplar bilan birga bir necha gapdan iborat matnlar ham tuzatish sifatida hoshiyada berilgan.

Qo’lyozmadagi she’riy parchalar ajratib ko’rsatilmay, matn ichida nasriy yo’lda berilgan. Ushbu manbada ham ayrim so’zlar bo’yalgan yoki ustidan chizib to’g’irlangan, biroq bunday holatlar mazkur manbada juda kam uchraydi. Boshqa qo’lyozmalardagi kabi unda ham Qur’oni Karim oyatlari, hadisi shariflar va an’anaviy duolar arab tilida beriladi. Sharaflash kalimalari esa arab yoki fors tilida kiritilgan. Fasllar nomlanishi, arabiy va forsiy matnlar 5738-raqamli nusxa bilan bir xil, shu bois ularni qayta istifoda etmadik.

4105-raqamli qo’lyozmada “Temurnoma” matni 7^b-sahifadan boshlanadi. Asardagi ayrim voqealar bayonida keyinchalik qora qalam bilan sarlavhalar yozilgan. Masalan, manbaning 10^a betida qalam bilan قصة تيمورنامه (Qissai Temurnoma) deb sarlavha qo’yilgan. Bu sarlavhalar xattot tomonidan emas, balki keyinchalik biror kitobxon yoki qo’lyozma fond xodimlari tomonidan yozilgan bo’lishi mumkin. Xuddi shu kabi qalam bilan qo’yilgan sarlavhalar quyidagi ko’rinishda:

13^b – كرامت شيخ “Karomati shayx”;

17^a – مناجات “Munojot”;

19^a – تولد صاحبقران “Tavalludi Sohibqiron”;

22^b – امر خاكو “Amir Xoku”;

29^a – قصة ناصر خسرو “Qissai Nosir Xisrav”.

Mazkur qo’lyozma ham kotib tomonidan qayta tahrir qilingan bo’lib, asosiy matndan tushib qolgan so’z va jumlarlar yuqoridagi ikki qo’lyozma nusxadagi kabi qanotcha belgisi ostida hoshiyada berib boriladi. Masalan:

47^b sahifada “bu dunyoning zavqin xohlamaydurmiz”;

59^a sahifada “...sizdan ham ayrilib diydor qiyomatg’a qolmasun deb ruxsat bermadi...”;

74^b sahifada “...Sayyid Ota O’zbekxonning oldiga ro’baro’ chiqtilar...”;

87^b sahifada “...qoplون minib...”;

98^a sahifada “...mo’rmalaxdek bosib poymol qilib, Qarshu ke lib falon yerga kelib tushti va yana so’ngidin dasta-dasta, to’b-to’b...”;

98^b sahifada “...va lashkari mo’g’ul tabl qoqib, qalin saf tortib...”;

111^a sahifada "...Amir Temur Sohibqiron...";

129^b sahifada "...alassaboh maydonga Amir Temur chiqsun...";

131^a sahifada "...otamiz Odam safiyullohning yaratgan..." jumalari qanotcha belgisi ostida hoshiyada istifoda etilgan.

Nazmiy parchalar esa ushbu manbada har xil ko'rinishda berilgan. Ayrim she'rlar "bayt" sarlavhasi ostida nazmiy asarlardagi kabi jadval ichida berilgan bo'lsa, boshqalari ikki ustun shaklida, ba'zi she'rlar (ruboiy, masnaviy va munojotlar)ning har bir misrasi 5738 qo'lyozma manbadagidek qizil rangli uch nuqta bilan ajratib ko'rsatilgan.

Qo'lyozmadagi arabiy, forsiy mikromatnlar (Qur'oni Karim oyatlari, hadisi shariflar, an'anaviy duolar) qizil siyoh bilan ko'chirilgan yoki matn osti qizil rangda ajratib ko'rsatilgan.

Mazkur manbaning ham ayrim sahifalaridagi so'z va jumlar bo'yalgan yoki ustiga chizilib, xattot tomonidan qayta tahrir qilingan, xususan: 17^a sahifaning 6-7-qatorlaridagi "Alqissa, cho'pon Sakinabegimni o'shal quduqdin tortib chiqorib, xojasining oldig'a kelturdi..." jumlasida ba'zi so'zlar bo'yalgan, hatto, qog'ozning orqa tarafidagi matnlarga ham ma'lum darajada ta'sir etgan. 22a sahifadagi "... Amir Xoku degan bir hokim bor erdi, banogoh bir necha mahramlari birlan shikorga chiqib erdilar, ittifoqo, guzarlari o'shal tog' tubidagi yo'lg'a tushti..." jumlasidagi "mahramlari", "ittifoqo" so'zlari xattot tomonidan ustiga chizilib, qayta tahrir qilingan. Bu kabi siyoh chaplanishi va tahrirlar 28^b, 33^b, 36^a, 48^b, 69^a, 72^b, 84^b, 116^b sahifalardagi ayrim so'z va jumalarga ham tegishli.

Ta'liq va nasta'liq yozuvida bitilgan qo'lyozmalarga xos bo'lgan paleografik belgilarning aksariyati tadqiqot manbasi sifatida olingan "Temurnoma"larning barchasida kuzatiladi. Ular quyidagilarda ko'rinadi:

1. Muayyan so'z yoki jumla bir qo'lyozmaning o'zida turli shakllarda yozilgan.

2. Turli harflarga tegishli nuqtalar ayrim o'rinlarda yig'ma holatda berilgan.

3. Ko'pchilik harflarning nuqtalari chala qo'yilgan yoki umuman qo'yilmagan holatlar mavjud.

4. Ayrim so'zlar bir-birining ustiga mingashtirilgan holda yozilgan.

5. Qo'shimchalar ayrim hollarda so'zga qo'shib, ba'zan so'zdan ajratib yozilgan.

6. "Temurnoma"larning ayrimlarida س (sin) harfi tishsiz yozilib ostiga uch nuqta qo'yilgan.

7. پ (pe), چ (chim) va گ (gof) harflari hamma o‘rinlarda ب (be), ج (jim) va ک (kof) shaklida bitilgan.

8. Satr usti va satr osti belgilari qo‘llanmagan.

Bunday hollar muayyan qo‘lyozma matnini ayni asarning boshqa nusxalari bilan qiyoslash, shuningdek, asarda tasvirlanayotgan voqelik mazmunidan kelib chiqib tiklandi.

“Temurnoma”larning qo‘lyozmalarini tadqiq qilish natijasida ularda qator matniy tafovutlar mavjudligi aniqlandi. Bular kotiblarning qo‘lyozmalar uchun asos bo‘lgan birlamchi manbalar matnidagi so‘zlarni o‘qiy olish qobiliyati, turkiy, forsiy va arab tillarini bilish darajasi hamda so‘zlarni yozishda grammatik va fonetik qoidalarga rioya qilishi, shuningdek, kalligrafik qoidalarni o‘zlashtirganlik darajasi bilan bog‘liqdir. Shu nuqtayi nazardan tadqiq doirasiga olingan qo‘lyozma nusxalarda quyidagi tafovutlar aniqlandi:

1. O‘qilishi qiyin so‘zlar yoki forsiy so‘z va izofalarni mazmunga mos keladigan boshqa turkiy so‘z va iboralar bilan almashtirish. Bunday holatlarda qo‘lyozma kotiblari yashagan adabiy muhit tili ham ta’sir etgan ko‘rinadi. Chunki asar forsiy “Temurnoma”lar asosida yaratilgani bois qo‘lyozmada forsiy, arabiy so‘z va izofalar salmog‘i anchagina. Asar dastlab Xorazm adabiy muhitida yaratilib kitobat qilingan bo‘lsa, keyinchalik ushbu asar boshqa adabiy muhit xattotlari tomonidan ham bir necha bor qayta ko‘chirilgan. Shu bois ushbu nusxalarda tayanch nusxadagi ayrim forsiy so‘z va iboralarning turkiy varianti istifoda etilgan. Masalan, 5738-raqamli qo‘lyozmadagi عاجزة شریفنی (ojizai sharifni), عقد (aqd) yoki دویم (duyim), ثیوم (seyum) kabi tartib sonlar 4105 va 185-raqamli nusxalarda قرنی (qizni), نیکاح (nikoh), ایکنچی (ikkinchi), اوچونچی (uchunchi) deb o‘zbek tiliga tarjima qilinib berilgan. Demak, 5738-raqamli nusxada forsiy izofalar aynan berilgan bo‘lsa, 4105 va 185-raqamli nusxalarning kotiblari arabiy va forsiy so‘z hamda izofalar mazmuniga mos o‘zbekcha so‘z va iboralardan foydalangan. Bunday o‘zgarishlar ushbu qo‘lyozmalarda salmoqli o‘rin egallaydi.

2. Qo‘lyozma manba matnidagi sarlavhalarining har xilligi, ularning turli tillarda ekani, bir qo‘lyozmada mavjud sarlavhalar boshqa nusxalarda yo‘qligi, ayrim qo‘lyozmalarda boblar sarlavhalanmagani yoki bir necha bob bir umumiy sarlavha ostida bayon qilinishi kuzatiladi. Xususan, 5738-raqamli qo‘lyozmaning 2^b-sahifadagi “Emdi Amir Temur Sohibqironning paydo bo‘lg‘onlaridin aytoluk” sarlavhasi 185-raqamli qo‘lyozmaning 1^b sahifada “Emdi Sohibqiron Amir Temurning paydo bo‘lg‘onidin ne

turlik zindagoni etibdur bayon etoli” shaklida berilgan.

3. Soʻzlarning turlicha yozilishi: 5738-raqamli nusxa 1^b sahifasidagi متحد قلب (muttahid qilib) soʻzi 185-raqamli nusxa 1^b sahifasida متحد ايتدى (muttahid etdi); 5738-raqamli nusxa 1^b sahifasidagi كونكولمىزغه (koʻnglumizgʻa) soʻzi 185-raqamli nusxa 1^b sahifasida كونكولغه (koʻngulgʻa) va hokazo.

Yana bir misol, Sohibqiron Amir Temurning nasablari 5738-raqamli nusxada حام نسلى اغدا اورغيدىن تورور (Hom nasli Oʻgʻdo urugʻidin turur) deb berilsa, 185-nusxada چىنكزخان نسلى اوغوزخان اوروغيدىن ايرور (Chingizxon nasli Oʻgʻuzxon urugʻidin erur) deb beriladi.

4. Nuqtalarning qoʻyilmasligi yoki boshqa oʻringa qoʻyilishi natijasida maʼno oʻzgarishiga sabab boʻlgani.

5. Matnda mavjud baʼzi soʻz va jumalarning, ayrim voqealarning syujetlari kotiblar tomonidan tushirib qoldirilishi hollari: 5738-raqamli qoʻlyozmadagi baʼzi nazmiy parchalar 185-raqamli nusxada kotib tomonidan tushirib qoldirilgan boʻlsa, 185-raqamli nusxada mavjud voqealarning ayrimlari 5738-raqamli nusxada uchramaydi. Masalan, Amir Tagʻoy Bahodir oʻgʻli Amir Temurni izlab Amir Xoku (Choku) dargohiga borishida Amir Temurning ilon boshini tishi bilan uzib olishi voqeasi 5738-raqamli nusxasida uchramaydi. Sohibqiron haqidagi ushbu gʻayritabiyy voqea 185-raqamli qoʻlyozmada quyidagicha:

“...Nogoh koʻrdikim, bir joy – bir tarafi togʻ, bir tarafi besha va lolazor. Anga borub koʻrarkim togʻning ostida bir oʻgʻlon yotibturki, peshonasidin farr shohiy va alomati pahlavon zohiru huvaydo boʻlubtur. Nogoh togʻni shikofidin bir ilon chiqib ul bachchani ustiga chiqib ogʻzigʻa roʻbaroʻ boʻlub bordi. Qaribdurki ul bachchani ogʻzigʻa havola boʻlub kirgay. Ul oʻgʻlon nim xob, nim bedor turur. Bahodir koʻrgan soat naʼra urdiki, ey bachcha, xabardor boʻl. Darhol ilon oʻgʻlonni ogʻzigʻa kirmak boʻldi. Oʻgʻlon ilonni boshini tishlab uzub tashladi. Bahodir ani koʻrub tahsin ofarin qilib ul oʻgʻlonni suyub aydi: ey oʻgʻlon qaydin boʻlursan? Ul bachcha aydi: otim Temur, Amir Chokuni qulbachchasi boʻlurman, dedi. Bahodir aydi: Ey oʻgʻlon, sen qul ermassan. Menga Shayxul olam koʻrsatgan kishiga sen oʻxsharsen, deb qoʻshulub Amir Chokuning oldigʻa ravona boʻldilar...” [4^a]. Yuqoridagi kabi ayrim voqea syujetlari qoʻlyozmalarda farq qiladi.

6. Bir soʻzning ikki xil variantda kelishi: 5738-raqamli nusxaning 2^b sahifasidagi مختصرىيخشىراق (muxtasari yaxshiroq) jumlasida 185-raqamli nusxaning 1b sahifasida اختصار بهراق (ixtisori behroq) tarzida qoʻllangan.

7. Ayrim o‘rinlarda so‘z va jumlalarining o‘rni almashib kelgan holatlar ham ko‘p uchraydi. Masalan, 5738-raqamli nusxada *امير تيمور صاحبقران* (Amir Temur sohibqiron) birikmasi 185-raqamli nusxada *صاحبقران امير تيمور* (Cohibqironi Amir Temur) shaklida beriladi.

Yuqorida ko‘rsatilgan farq va kamchiliklardan tashqari, harflarning nuqtalaridagi farqlar, harflar nuqtalarining ortiqcha yozilgan yoki umuman yozilmagan hollari, so‘zlarning qo‘shilib yoki ajratib yozilishi bilan bog‘liq farqlar mavjud. Umuman, “Temurnoma” qo‘lyozmalarining o‘nlab nusxalarini tekstologik jihatdan o‘rganish va uning muallif variantiga yaqin matnini yaratish hamda bu asarning adabiyot tarixidagi ahamiyatini belgilab berish maqsadida 3 ta qo‘lyozma nusxasi tadqiqot manbai sifatida ajratib olindi. Bular orasidan kitobat sanasining qadimiyligi, asar matnining to‘liqligi va savodli ko‘chirilgani nuqtai nazaridan 5738-raqamli qo‘lyozma tayanch nuxsa sifatida belgilandi. Qolgan qo‘lyozmalar yordamchi nusxalar vazifasini bajaruvchi manbalar sifatida qaraldi.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, qo‘lyozma nusxalarning ko‘chirilish sanasi aslyat yaratilgan tarixdan uzoqlashgani sari doston matni va sarlavhalar kotiblar tomonidan istalgan tilda (o‘zbek va forsiy tillarda) o‘zgartirilib borilgan. Shuningdek, kotiblar forsiy izofa va so‘zlarni muqobil o‘zbekcha so‘zlar bilan almashtirib ko‘chirgan o‘rinlar ham ko‘p ekanligi aniqlandi. Bu hol kotiblarning turkiy, forsiy va arabiy tillarini bilish darajasi va so‘zlarni yozishda grammatik va fonetik qoidalarni o‘zlashtirganlik darajasi bilan bog‘liq ekanligini ta’kidlash muhim.

Xulosa

Tadqiqot manbasi sifatida olingan “Temurnoma”larning barchasida ta’liq va nasta’liq yozuvida bitilgan qo‘lyozmalarga xos bo‘lgan paleografik belgilarning aksariyati kuzatiladi. Bunga, asosan, asar nusxalari ko‘chirilgan joylarning til xususiyatlari, ko‘chirilgan davri va kotiblarning salohiyati sezilarli ta’sir etgan. “Temurnoma”-lar matnidagi paleografik belgilar quyidagilarda ko‘rinadi:

1) muayyan so‘z yoki jumla bir qo‘lyozmaning o‘zida turli shakllarda yozilgan;

2) turli harflarga tegishli nuqtalar ayrim o‘rinlarda yig‘ma holatda berilgan;

3) ko‘pchilik harflarning nuqtalari chala qo‘yilgan yoki umuman qo‘yilmagan holatlar mavjud;

4) ayrim so‘zlar bir-birining ustiga mingashtirilgan holda yozilgan;

5) qo'shimchalar ayrim hollarda so'zga qo'shib, ba'zan so'zdan ajratib yozilgan;

6) "Temurnoma"larning ayrimlarida س (sin) harfi tishsiz yozilib ostiga uch nuqta qo'yilgan;

7) پ (pe), چ (chim) va گ (gof) harflari hamma o'rinlarda ب (be), ج (jim) va ک (kof) shaklida bitilgan;

8) satr usti va satr osti belgilari ishlatilmagan.

"Temurnoma"lar qo'lyozmalarida ko'pgina o'zaro matniy tafovutlar kuzatiladi. Bular kotiblarning qo'lyozmalar uchun asos bo'lgan birlamchi manbalar matnidagi so'zlarni o'qiy olish qobiliyati, qo'lyozmaga yondosh manbalardan xabardor ekanligi, turkiy, forsiy va arab tillarini bilish darajasi hamda so'zlarni yozishda grammatik va fonetik qoidalarga rioya qilishi, shuningdek, kalligrafik qoidalarni o'zlashtirganlik darajasi bilan bog'liqdir.

Qo'lyozmalarni o'zaro muqoyasa etish ularda ko'plab matniy farqlar mavjudligini ko'rsatadi. "Dostoni Amir Temur"ning 5738-raqamli nusxasi boshqa nusxalarga qaraganda kam shikastlangan va bizgacha to'laroq yetib kelgan. Ushbu qo'lyozmani asarning tayanch nusxasi sifatida belgilash mumkin. Chunki, birinchidan, qo'lyozmaning mukammalligi, qadimiyligi va to'liqligi jihatidan u muallif matniga yaqin nusxadan ko'chirilgan bo'lishi haqiqatga yaqin. Ikkinchidan, qo'lyozmaning bayon tartibi va uslubi, asar matnining boshqa keyin ko'chirilgan nusxalar bilan aksariyat hollarda monandligi, kitobat darajasining afzalligi hamda qo'lyozma matnida nuqsonlarning nisbatan kamligi bunga asos bo'ladi.

Badiiy-tarixiy nasr namunasi bo'lmish "Temurnoma"larda arab tilidagi mikromatnlardan, asosan, Qur'oni Karim oyatlari, hadisi shariflar, an'anaviy duolar va sharaflash kalimalarini istifoda etishda keng foydalanilgan. Qo'lyozma nusxalarning ko'chirilgan sanasi asliyat yaratilgan davrdan uzoqlashgani sari doston matni va sarlavhalar kotiblar tomonidan istalgan tilda (o'zbek va forsiy tillarda) o'zgartirib borilgan. Shuningdek, kotiblar forsiy izofa va so'zlarni muqobil o'zbekcha so'zlar bilan almashtirib ko'chirgan o'rinlar ham ko'p va ushbu hol ularning turkiy, forsiy va arabiy tillarini bilish hamda so'zlarni yozishda grammatik va fonetik qoidalarni o'zlashtirish darajalari bilan bog'liq.

Adabiyotlar

Алишер Навоий асарлари луғати. 1972. Тузувчилар: Порсо Шамсиев ва бошқалар. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти.

Муҳаммадхожа бин Жаъфархожа. XIX асрнинг II ярми. *Достони Амир*

- Темур Кўрагон. Қўлёзма: ЎзФАШИ, № 5738.
Муҳаммадхожа бин Жаъфархожа. XIX асрнинг II ярми. *Достони Амир*
Темур Кўрагон. Қўлёзма: ЎзФАШИ, № 185/И.
Муҳаммадхожа бин Жаъфархожа. XIX асрнинг II ярми. *Достони Амир*
Темур Кўрагон. Қўлёзма: ЎзФАШИ, № 4105/II.
Жабборов, Нурбой. 2014. "Бадиий матн таҳрирининг хос хусусиятлари". *Ўзбек адабиётшунослигида талқин ва таҳлил муаммолари*, анжуман материаллари, 28. Тошкент: Мумтоз сўз.
Жабборов, Нурбой. 2019. "Ўзбек матншунослиги ва унда матн танқиди, илмий-танқидий матн истилоҳларининг ўрни". *Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари: илмий-амалий конференцияси материаллари*, 12-23. Тошкент: Мумтоз сўз.
Каримов, Ғ.К. 1966. *Ўзбек адабиёти тарихидан*. Тошкент: Ўқитувчи.
Лихачев, Димитрий. 2001. *Текстология на материале русской литературы X – XVII веков*. При участие А.А. Алексеева и А.Г. Боброва, 33. Санкт-Петербург: Алетейя.
Шодмонов, Н. 2009. *Шоҳиду-л-иқбол – адабий манба*. Тошкент: Муҳаррир.

Text features of "Temurnoma"

Abdimurod Arslonov¹

Abstract

A special series of short stories and epics about Amir Temur appeared in the form of folk books in the territory of Uzbekistan. Some of them are written in Persian, some in Turkish-Chagatai. During the years of independence, there began a large-scale study of the history of Amir Temur. Attention was also paid to the artistic interpretation of the image of Sahibkiran. It is noteworthy that in recent years, the textual study of works of art created by artists of the past has become more organized. However, it should be noted that the problems of restoring our centuries-old traditions, national values, spiritual and cultural riches, an objective study of our artistic heritage have not yet been fully resolved. In particular, the text of the "Temurnoma" dedicated to the life of the great political leader and Commander Sahibkiran Amir Temur and their manuscript sources have not studied yet as a separate monograph. Therefore, there is a need for a comparative study of the manuscripts of works of art and history dedicated to the life and work of this person, and to re-examine the "Temurnoma" on the basis of the achievements of textual and literary sources. Accordingly, there is a great need for a comparative and textual study of works about art and history, such as "Temurnoma", which covers the life of Amir Temur and his reign. This article examines the textual sources of manuscripts of works about art and history dedicated to Amir Temur.

Key words: *textual research, manuscript, speech pattern, folk books, historical and cultural heritage.*

References

- Alisher Navoiy asarlari lug'ati.* 1972. Tuzuvchilar: Porso Shamsiyev va boshqalar. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
- Muhammadxoja bin Ja'farxoja. XIX asrning II yarmi. *Dostoni Amir Temur Ko'ragon.* Qo'lyozma: O'zFASHI, № 5738.
- Muhammadxoja bin Ja'farxoja. XIX asrning II yarmi. *Dostoni Amir Temur Ko'ragon.* Qo'lyozma: O'zFASHI, № 185/I.

¹Abdimurod K. Arslonov – Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Termez State University.

E-mail: arslonova@tersu.uz

ORCID ID: 0000-0003-0553-6624

For citation: Arslonov, A.K. 2021. "Text features of "Temurnoma". *Golden pages* 2: 34-49.

- Muhammadxoja bin Ja'farxoja. XIX asrning II yarmi. *Dostoni Amir Temur Ko'ragon*. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 4105/II.
- Jabborov, Nurboy. 2014. “Badiiy matn tahririning xos xususiyatlari”. *O'zbek adabiyotshunosligida talqin va tahlil muammolari*, anjuman materiallari, 28. Toshkent: Mumtoz so'z.
- Jabborov, Nurboy. 2019. “O'zbek matnshunosligi va unda matn tanqidi, ilmiy-tanqidiy matn istilohlarining o'rni”. *O'zbek mumtoz adabiyotini o'rganishning nazariy va manbaviy asoslari*, konferensiya materiallari, 12-23. Toshkent: Mumtoz so'z.
- Karimov, G.K. 1966. *O'zbek adabiyoti tarixidan*. Toshkent: O'qituvchi.
- Lixachev, Dimitriy. 2001. *Tekstologiya na materiale russkoy literaturi X – XVII vekov*. Pri uchastiye A.A. Alekseyeva i A.G. Bobrova, 33. Sankt-Peterburg, Izd-vo “Aleteyya”.
- Shodmonov, N. 2009. *Shohidu-l-iqbol* – adabiy manba. Toshkent: Muharrir.

O'zbek matnshunosligining ilk bosqichi va Navoiy "Xamsa"si nashrlarining takomili

G'iyosiddin Shodmonov¹

Abstrakt

O'zbek matnshunosligi va manbashunosligi sohalarida o'tgan asrning o'rtalarida Alisher Navoiy asarlarini tadqiq qilish, xususan, shoirning "Xamsa" dostonlari ommaviy nashrlarini amalga oshirish, ilmiy-tanqidiy matnlarini tuzish borasida salmoqli yutuqlar qo'lga kiritildi. Bu davrda yaratilgan ko'plab nashrlarda "Xamsa" dostonlari qo'lyozmalarini o'rganishda maktab yaratgan, uning ilmiy-tanqidiy matnlarini tuzgan matnshunos – Porso Shamsiyevning xizmatlari katta. Olimning sohada olib borgan ilmiy-amaliy faoliyatini tadqiq etish, ilmiy tajribalarini o'zlashtirish, qolaversa, P.Shamsiyev tomonidan yoki bevosita uning ishtirokida amalga oshirilgan nashrlarni nazariy jihatdan tekshirish matnshunoslikning ustuvor vazifalaridan. Albatta, ustoz olimlar faoliyatini o'rganish, nashr va ilmiy-tanqidiy matn tuzish borasidagi tajribalarini o'zlashtirish matnshunoslik sohasida yangi qarashlarning shakllanishida, uning ilmiy-nazariy asoslarini shakllantirishda, umuman, sohadagi mavjud muammolarning yechimini topishda juda muhim.

Mazkur maqolada "Xamsa" dostonlari nashri tarixi va u bilan aloqador jarayonlar, umuman, o'zbek matnshunosligi erishgan dastlabki yutuqlar va tajribalar hamda ularning ahamiyati tahlil etilgan, tegishli ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: *matnshunoslik, manbashunoslik, Navoiy, Xamsa, qo'lyozma, nusxa, ilmiy-tanqidiy matn, nashr, doston, asar, jild, nasriy bayon, izoh, lug'at.*

Kirish

XX asr Navoiy merosini keng qamrovda o'rganish, asarlarining ko'p nusxali nashrlarini amalga oshirish davri bo'ldi. Bu

¹ Shodmonov G'iyosiddin Nafasovich – tayanch doktorant, Qarshi davlat universiteti.

E-mail: shodmonov786@gmail.com

ORCID ID:0000-0002-0778-8385

Iqtibos uchun: Shodmonov, G.N. 2021. "O'zbek matnshunosligining ilk bosqichi va Navoiy "Xamsa"si nashrlarining takomili". *Oltin bitiglar* 2: 50-63.

ishlar, ayniqsa, ulug' shoir tavalludining 500 yilligini nishonlash munosabati bilan yana ham jonlanib ketdi. Mazkur davr "Xamsa" tarkibidagi dostonlarning matnshunoslik mezonlari asosida jiddiy tadqiq qilingani va navoiyshunoslikning yangi bosqichga ko'tarilgani bilan katta ahamiyatga ega.

Adabiyotshunos G'ulom Karimov Navoiy "Layli va Majnun" dostonining ilmiy-tanqidiy matni ustida tadqiqot olib borayotgan jarayonlarda "Xamsa"ning ommaviy nashrlari xususida to'xtalib, shunday fikr bildirgan edi: "Bularning hammasi ham xarakter e'tibori bilan ommaviy nashr bo'lib, hech birida asl Navoiy tekstlarini tiklash, bugungi ma'nodagi ilmiy-tanqidiy tekst hozirlash masalasi vazifa qilib qo'yilmagan. Shunday bo'lishiga qaramay, ularning tajribasi bilan tanishish, Navoiy tekstlarini qanday nashr qilib kelganlarini ko'zdan kechirib chiqish "Layli va Majnun" dostonini akademik nashrga hozirlashda foydadan holi bo'lmaydi" [Каримов 1944, 7].

Bizningcha ham matnshunos olimlar erishgan ilmiy natijalardan, ular to'plagan tajribalardan boxabar bo'lish har jihatdan foydali. Jumladan, ushbu tadqiqotdan quyidagicha amaliy natijalar olinadi:

birinchidan, bu o'zbek matnshunosligining dastlabki qadamlari haqidagi tasavvurimizni boyitadi. Uning tarixi va olimlar erishgan ilmiy natijalardan boxabar bo'lish, o'z o'rnida, sohaning keyingi taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

ikkinchidan, orttirilgan tajribalar, chiqarilgan ilmiy xulosalar soha bilan bog'liq yangi g'oyalar, qarashlar hamda yangicha yondashuv mezonlarining shakllanishida muhim rol o'ynaydi;

uchinchidan, sohaning eng dolzarb masalalarini o'rganish hamda ularning yechimini topish (xususan, ilmiy-tanqidiy matn tuzish va akademik nashrlarning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish)da tajribali matnshunos olimlar laboratoriyasini chuqur tadqiq etish katta ahamiyatga ega.

Navoiy asarlarining ilk nashrlari

Alisher Navoiy asarlarini keng ko'lamda chop etish ishlari, asosan, 1938-39-yillardan boshlangan bo'lsa-da, ungacha ham shoir asarlarining ayrimlari bilan qisman tanishishga imkon beruvchi nashrlar bor edi. Bu borada, avvalo, Fitratning Navoiy "Xamsa"sig oid izlanishlarini ta'kidlash o'rinli [Фитрат 2000, 11]. Xususan, XX asr boshlarida (1927/28-yillarda) uning sa'y-harakatlari bilan chop etilgan "O'zbek adabiyoti namunalari" [1928 فيتره ت] to'plamida o'zbek adabiyotining ilk davrlaridan XVI asrgacha yashab ijod qilgan adiblarning she'riy va nasriy asarlaridan namunalar kiritilgan

[Хамроев 2019, 113]. Mazkur nashrlar talabiga qarab ibtidoiy tarzda bo'lsa ham ayrim tekstologik ishlar olib borilgan. Biroq mustaqil fan darajasiga ko'tarilgan zamonaviy matnshunoslik nuqtayi nazaridan qaralganda, ular sohaning eng oddiy talablariga javob berishi mushkul. Qisqa qilib aytganda, 40-yillargacha shoir asarlarining turli davrlarga tegishli qo'lyozmalari qisman aniqlangan, biroq ushbu ulkan merosni chuqur o'rganish, g'oyaviy jihatdan yetuk asarlarni xalqqa yetkazish masalasi dolzarbligicha qolayotgan edi. Shu bois undan keyingi davr navoiyshunosligi erishgan yutuqlar salmog'ini e'tirof qilish joiz.

Erishilgan yutuqlarning muayyan qismi bevosita ustoz matnshunos P.Shamsiyev xizmatlari bilan bog'liq. 1938-yili hukumatning maxsus qaroriga binoan Alisher Navoiy tavalludining 500 yillik yubiley doirasida shoir asarlarining o'n tomligini nashr etish ishlari rejalashtiriladi. Shu munosabat bilan O'zbekistonda maxsus komissiya tuziladi. Uning asosiy vazifasi ulug' shoir qo'lyozmalarini to'plash va shular asosida nashr ishlarini amalga oshirish edi. Ushbu komissiya tarkibida bo'lgan Porso Shamsiyev shoir qo'lyozmalarini aniqlash va nashr ishlarida bevosita ishtirok etadi. Olim bu jaryonlarni tashkil etish borasida quyidagi fikrlarni bildirgan edi: "U vaqtlarda o'tmish adabiyotini, shu jumladan, Navoiy asarlarini nashr etish ishi yangidan o'rtaga tashlangan qiyin masala kabi tuyilar edi, ishni qay taxlitda, qay usulda boshlash, qanday qilib adabiy asarlarni ommaga yetkazish masalasi adabiyotshunoslarimizni jiddiy o'ylovga solgan edi... u vaqtlarda, ya'ni o'ttiz yillar muqaddam (1938-yillar nazarda tutilyapti) klassik adabiyotni, shu jumladan, Navoiy asarlarini nashrga tayyorlash ishida qanchalik qiyinchilik yuz bergan bo'lsa, matn tuzish, matnni saralash masalasi undan ham og'ir va chigal edi. Nashr ishida qanchalik tajribasizlik bo'lsa, matnshunoslik masalasi ham shunday bir qiyin va murakkab proses bo'lib ko'rinar edi" [Шамсиев 1969, 3].

Hukumat qo'mitasining bu boradagi dastlabki qarori Navoiy asarlarini, xususan, uning dostonlari matnini adabiy til normalariga muvofiq nasriy ifodada nashr etish bo'ldi. Ba'zi asarlarni esa maxsus izoh va lug'atlar ilova qilingan holda chop qilish ko'zda tutildi. Mazkur jarayondagi eng muhim vazifa shoir asarlarining fanga ma'lum qo'lyozmalarini ilmiy tavsiflash bo'ldi va bu juda katta mas'uliyat va aniqlik bilan ishlashni talab qilardi. Ayni vazifa professor A.Semyonov tomonidan amalga oshirildi. U davlat xalq kutubxonasining Sharq bo'limida saqlanayotgan Navoiy asarlari qo'lyozmalarining ilmiy tavsifini tuzib chiqadi [Semenov 1940]. Keyinroq, ya'ni 1946-

yili S.L.Volin shoir asarlarining Sankt-Peterburgda saqlanayotgan qo'lyozmalari tavsifini e'lon qildi [Волин 1946, 214–217].

Nashr ishi asoslari bir qadar belgilab olingandan so'ng chop etiladigan asarlarning dastlabki ketma-ketligi quyidagicha rejalashtiriladi:

1. *"Mahbub ul-qulub"*.
2. *"Muhokamat ul-lug'atayn"*.
3. *"Farhod va Shirin"*.
4. *"Layli va Majnun"*.
5. *"Xamsa"*.
6. *"Chordevon"*.
7. *"Saddi Iskndariy"*.
8. *"Hayrat ul-abror"*.

Ilk marotaba tekstologik tadqiqot yo'li bilan nashr etilgan "Xamsa" dostonlarining biri – "Farhod va Shirin"dir. 1940-yili mazkur ish atoqli adib G'afur G'ulom tomonidan tayyorlangan. Ushbu nashrning eng afzal jihatlaridan biri – doston matniga qo'shib uning nasriy ifodasi berilganidir. P.Shamsiyevning ta'kidlashicha, ushbu nasriy ifoda Navoiyning boshqa dostonlariga berilgan nasriy bayonlardan mazmun va asl matnga yaqinligi jihatidan eng yaxshisidir [Шамсиев 1969, 5].

Bizningcha, ishning muayyan darajada muvaffaqiyatli chiqqani Navoiy yubileyi qo'mitasi tomonidan tuzilgan maxsus tekstologiya komissiyasining ishtiroki bilan ham bog'liq. Toshkent davlat xalq kutubxonasi Sharq bo'limining ilmiy xodimi, qo'lyozmalar mutaxassisi Qori Ibod Odilov, qadimiy adabiyot bilimdoni Abdullo Nasriddinov (Boqiy taxallusi bilan ijod qilgan shoir – G'.Sh.), G'afur G'ulom, Hamid Olimjon va Porso Shamsiyevdan tarkib topgan komissiyaning maqsadi – matnni yanada puxta, nuqsonlardan holi variantini tayyorlash hamda uning nasriy ifodasini asl matnga muvofiqlashtirib berish edi. Shunday bo'lishiga qaramay, ishda katta-kichik nuqsonlar mavjud.

Matnshunos A.Habibullayevning ta'kidlashicha, ommaviy nashr uchun odatda ko'p nusxali matnlardan bir tayanch nusxa tanlab olinib, uning kamchiliklari boshqa nusxalar yordamida bartaraf etiladi va bu ishlar nashr uchun yozilgan so'z boshida batafsil yoritiladi (bir nusxali qo'lyozmalar bundan mustasno). Bunday nashrlar lozim topilsa, izohlar, qiyin so'zlar lug'ati kabi ma'lumotnomalar bilan ta'minlanadi [Хабибуллаев 2000, 127]. Yuqoridagi nashrning birinchi kamchiligi ham asl matnga yaqin mo'tabar qo'lyozma manbalarning aniqlanmaganligidir. Ishda

to'g'ri kelgan qo'lyozma va toshbosmalardan foydalanish, qolaversa, nusxalararo farqlarning ko'rsatilmasligi, umuman, qo'lyozma nusxalarning hech biriga ilmiy tavsif berilmaganli natijasida bajarilgan ish o'z bahosini olmadi.

Matnshunos olim Sh.Sirojiddinov: "Matn tarixini o'rganish qo'lyozma asarning mavjud nusxalarini qiyoslashdan boshlanadi", – deydi [Сирожи́ддинов 2019, 7]. Olim tekstologik ishlarda qo'lyozma manbalarning saralanishini eng birinchi o'ringa qo'ygani bejiz emas, albatta. Chunki, aynan mana shu jarayondan muvaffaqiyatli o'tish ishning keyingi bosqichlari uchun juda muhim sanaladi. Asl matnga muvofiq, unga eng yaqin turuvchi manbalar birinchi navbatda aniqlab olinmasa, ularning ilmiy tavsifini berishdan ham, o'zaro farqli jihatlarini ko'rsatishdan ham biror naf chiqmasligi tayin va ish samarasiz yakunlanishi shubhasiz.

"Farhod va Shirin" nashridagi kamchiliklar undan keyin chop etilgan "Layli va Majnun" hamda "Saddi Iskandariy" dostonlarida ko'payib takrorlanadi. Birinchi doston Amin Umariy va tojikistonlik adabiyotshunos olim Sharif Husaynzoda, ikkinchisi esa Yunus Latif hamda Inoyat Maxsumov tomonidan tayyorlangan edi. Ular bizga noma'lum jiddiy sabab tufayli nashr masalasiga yengil yondashganlar. Yo'qsa, mavjud qo'lyozma manbalar ustida izlanish olib bormay, jiddiy tadqiqotlarga kirishmay, birgina Shohmurod kotib ko'chirgan bosma nusxadan to'g'ridan-to'g'ri yangi alifboga ko'chirib qo'yishmas edi. Porso Shamsiyevning ma'lumot berishicha, Navoiy yubileyi komiteti bu ishni tekstologiya komissiyasi nazoratidan o'tkazishga ham urinmagan. Shu bois mazkur nashr nuqsonlar bilan bosmadan chiqqan.

Dastlabki ommaviy nashrlar haqida gap ketganda, ulardagi qator kamchiliklarning sababini hali rivojlanib ulgurmagan, prinsiplari yetarli darajada ishlab chiqilmagan matnshunoslik bilan bog'lab o'rganish kuzatiladi. Bu bir jihatdan to'g'ri, chunki fan-texnologiya rivojlanmagan, urush hamda boshqa sabablarga ko'ra o'zga xalqlar matnshunosligi tajribalarini o'zlashtirish kechikkan... Lekin, tekstologik jarayonlarda nashr masalasiga yuzaki qarab, ushbu vazifaning mas'uliyati va mohiyatini to'liq anglamay bajarilgan ishlarni ham tan olish kerak. Afsuski, Navoiy merosini ommaga tanishtirish doirasida amalga oshirilgan ana shunday ayrim tadqiqotlar yetarli samara bermadi.

Biroq og'ir sharoitlarda ham matn ishiga katta mas'uliyat, ulug' ajdodlar va ularning ijodiga yuksak hurmat hissi bilan yondashib, ulkan fidoyilik ko'rsatgan matnshunoslar xizmatini e'tirof

qilish lozim. Aynan ularning xizmati bilan o'zbek matnshunosligi dastlabki qadamlarini tashladi. Sohaning taraqqiy eta borishi va bugungi kundagi darajasi ushbu matnshunoslar faoliyati bilan bevosita bog'liq.

Matniy yondashuv natijalari, nashrlar va yutuqlar

"Hayrat ul-abror" dostonini 1941-yili nashrga tayyorlashda Olim Sharafiddinov rahbarligida S.Mutallibov, A.Nasriddinov, M. Faxriddinov va I. Ahmedov jonbozlik ko'rsatdilar. E'tiborlisi, ular qo'lyozma manbalarni saralash, muayyan nusxalarni ishga jalb qilish va ularni qiyoslash borasida o'zgacha uslubda tadqiqot olib bordilar. Bu esa matnshunoslikda yangi qarash va yangicha tafakkurning shakllanishiga sabab bo'ldi. Ushbu matnshunoslik ishining asosiy xususiyatlari quyidagilar:

1. Birinchi galda mavjud qo'lyozmalar ichidan eng ishonchli va qadimiylari tanlab olingan (bunda XV–XVI asrga tegishli qadimiy nusxalar asos manba vazifasini bajargan).

2. Muqaddima qismida qo'lyozma manbalarga qisqacha izoh berilgan.

3. O'zFA Til, adabiyot va tarix instituti Navoiy bo'limining tekstologiya komissiyasi ishlab chiqqan "Xamsa" matnlari va XIX asrga oid boshqa qo'lyozmalar, shuningdek, Toshkent hamda Xiva [Бердимуров 880] toshbosmalari tayanch manba sifatida qabul qilingan.

4. Ilmiy apparatda nusxalararo farqlar ko'rsatilgan (lekin juda kam o'rinlarda);

5. Vazn taqozosi bilan unli tovushlarning cho'ziq-qisqa o'qilishini ko'rsatuvchi maxsus belgi ishlab chiqilgan.

Yuqorida qayd etilganlardan tashqari, dostonning qisqartirilgan nasriy ifodasi, shuningdek, muhim ilmiy-tarixiy izohlarning berilishi, lug'at va maxsus nomlarning izohli ko'rsatkichining ilova qilinganligi ham ishning yutug'idir. Umuman olganda, "Hayrat ul-abror" dostonining ushbu nashri Navoiy asarlarining keyingi nashrlari uchun kichik namuna, tajriba bo'ldi va matnshunoslikning dastlabki tamoyillari paydo bo'lishi va rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Ulug' mutafakkir ijodidan ommani bahramand etish borasida Sadriddin Ayniyning xizmatlarini ham eslab o'tish o'rinlidir. Olim "Xamsa"ning barcha dostonlarini jamlab, turli qisqartirishlar bilan nashr ettirdi. Ayniy asarga yozgan so'zboshida dostonni nashrga tayyorlashdagi prinsiplari haqida to'xtab, shunday deydi: "Bu nusxani

tartibga solishda har bir doston va bo'limlardan xarakterli bo'lgan parcha va misralarni terib oldim. Ammo har bir doston va boblarning ayrim tashlangan parcha va misralarning mazmunini bayon qildim. San'atkorona ishlangan, lekin u san'at oddiy o'quvchilarning ko'ziga ilinmay qoladigan, tushunish qiyinroq bo'lgan misra va baytlarni, shuningdek, Navoiyning shaxsiy hayotiga yoki zamondoshlariga oid bo'lgan joylarni izohlab o'tdim. Ba'zi parcha va hikoyalarning tuzilishlari va ulardagi qahramonlar to'g'risidagi o'z fikrimni ham bet ostida bayon qildim. Tushunilishi qiyin ko'ringan ayrim so'zlarga lug'atcha tuzdim. Shu tanlangan nusxada duch kelgan ayrim tarixiy nomlar uchun ham qisqacha tarjimai hol yozdim" [Айний 1940, 11].

Sadriddin Ayniy ish davomida dostonlardagi voqeabandlikni, syujet chizig'ini yo'qotmaslik uchun qisqartirilgan o'rinlarni nasriy bayon bilan to'ldirib borgan. Bu esa mantiqiy izchillikni ta'minlashga xizmat qilgan.

Bundan tashqari, Sadriddin Ayniy mavjud manbalardan imkon qadar foydalanib, bayt va misralarni asliyatga yaqin variantlarini matnga kiritishga harakat qilgan. Ba'zi o'rinlarda nusxalarda uchragan farqlarning ko'rsatib borilishi, uning bir emas, bir nechta qo'lyozma nusxalardan foydalanib ish tutganidan darak beradi.

1938–1949-yillar davomida mumtoz adabiyot vakillari, jumladan, Alisher Navoiy asarlarining bir qancha nashrlari yuzaga keldi. Ularning ba'zilari biroz bo'lsa-da, mukammallashtirilgan holda qayta nashr ham qilindi. Navoiy asarlarining ushbu nashrlarini ikki davrga ajratish o'rinli:

1. II jahon urushigacha bo'lgan nashrlar.
2. Urushdan keyin chop etilgan asarlar.

Urushdan keyin, ayniqsa, Navoiy hayoti, faoliyati va ijodini o'rganish borasidagi tadqiqotlar ko'lami ancha kengaydi. Notinchlik sabab to'xtab qolgan ulug' mutafakkir yubileyiga qayta tayyorgarlik boshlanadi. Shu munosabat bilan shoirning ilgari bosilgan asarlarini qayta nashr etish va hali maydonda ko'rinmagan, qo'lyozma holida turgan boshqa asarlarini ham ommaga taqdim etish maqsadida katta adabiyotshunos olimlar guruhi ishga jalb etildi. Buning natijasida Alisher Navoiyning IV jildli tanlangan asarlari yuzaga keldi. Jildlar turkumi quyidagicha tartiblandi:

- I jild: Lirik she'rlar – Devon;
- II jild: "Xamsa" dostonlari;
- III jild: "Majolis un-nafois", "Muhokamat ul-lug'atayn";
- IV jild: Nasriy asarlar.

Rejaga ko'ra, II jildga kirgan birinchi kitob – "Hayrat ul-abror"dan tashqari barcha dostonlar nashrga tayyorlanib, turli yillarda bosib chiqarildi. Ushbu asarning chop etilmagani bilan bog'liq masalaga keyinroq alohida to'xtaymiz.

Mazkur nashrlarning oldingilaridan birinchi farqi ularning nasriy bayonsiz chop etilganligidir. Biroq an'anaga ko'ra, ushbu kitoblarning oxirida ham maxsus lug'at va ko'rsatkichlar berilgan.

1. "Farhod va Shirin". Doston beshinchi bobdan boshlangan. Bu ishda mas'ul muharrir Hodi Zarifning xizmatlari katta. Til va adabiyot instituti tomonidan kitobga berilgan izohda doston matni qadimiy ikkita nusxa asosida tayyorlangani aytiladi: "Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonini qayta nashrga tayyorlashda hozir qo'lda mavjud bo'lgan "Xamsa"larning eng eski ikki nusxasi asosga olindi. Bularning har ikkalasi ham Navoiyning barhayot vaqtida ko'chirilgan bo'lib, birinchisi Abduljamil kotib tomonidan "Xamsa"ning tugagan yili yozilgan, ikkinchisi Sulton Ali kotib tomonidan 1492/93-yilda yozilgan" [Навоий 1948, 3]. Qolaversa, qiyoslash jarayonida boshqa manbalarga ham tayanilgan. Biroq bu nusxalar haqida hech qanday ma'lumot berilmagani biroz shubha uyg'otadi. Bizningcha, ma'lum bir asar nashriga asos bo'lgan qo'lyozma nusxalar haqida qisqacha bo'lsa-da, izoh berilishi shart. Chunki shu asar ustida tadqiqot olib boruvchilar uchun kichik ma'lumotlar ham muhim sanaladi.

2. "Layli va Majnun". II jildning 3-kitobi hisoblangan ushbu nashri ham hajm jihatdan avvalgisi bilan bir xil bo'lib, nasriy ifoda berilmagan. Dostonning mazkur ikkinchi nashrining boshqalaridan eng afzal jihati va yutug'i uning ilmiy-tanqidiy matnga asoslanganligidir.

Qayd etish joizki, ommaviy nashrlarning muvaffaqiyatli chiqishida ilmiy-tanqidiy matnlarning ahamiyati juda katta: birinchidan, ularda eng ishonchli qo'lyozma nusxalar aniqlanadi va tayanch nusxalar saralanadi; ikkinchidan, farqli o'rinlar ilmiy apparatda qayd etib boriladi; uchinchidan, o'zaro qiyoslash natijasida originalga yaqin matn tiklanadi. Shu bois ular asosida tayyorlangan ommaviy va akademik nashrlarga ishonch yuqori bo'ladi.

G.Karimov "Layli va Majnun" dostonini nashrga tayyorlashda 1944-yili yoqlagan nomzodlik dissertatsiyasi doirasida o'zi tuzgan ilmiy-tanqidiy matnga va yana bir qancha qadimiy qo'lyozma manbalarga tayanadi. Mazkur nashrga yozilgan so'zboshida olim quyidagi ma'lumotlarni keltiradi: "Bu ilmiy-tanqidiy tekst Toshkent kutubxonalarida saqlanmoqda bo'lgan eng mo'tabar va eng eski

nusxalar asosida hozirlangan edi:

1) O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharq qo'lyozmalarini o'rganish institutidagi 5018-raqamli XV asrga mansub qo'lyozma nusxa;

2) O'zbekiston Fanlar Akademiyasi adabiyot muzeyidagi 149-raqamli XV asrga mansub qo'lyozma nusxa;

3) O'zbekiston Fanlar Akademiyasining fundamental kutubxonasidagi 208-raqamli XVI asrga mansub qo'lyozma nusxa;

4) Shomurod kotib tomonidan ko'chirilib, 1904-yilda Toshkentdagi Porsev litografiyasida bosib tarqatilgan nusxa" [Навоий 1949, 22].

Demak, nashr ishlarini ilmiy-tanqidiy matn doirasida olib borish eng to'g'ri va samarali yo'l hisoblanadi. Nashrning bir qadar muvaffaqiyatli chiqishi ham bevosita mana shu omil bilan bog'liq.

3. "Sab'ai sayyor". Dostonning ikkinchi nashri ham P.Shamsiyev tomonidan qadimiy qo'lyozmalar asosida tayyorlangan [Шамсиев 1969, 4]. Nashrning o'zida bu qo'lyozma nusxalar haqida biror jumla uchramaydi. Shunday bo'lsa-da, olimning keyingi ishlarida keltirilgan ma'lumotlar mazkur nashrda ham Abduljamil va Sulton Ali Mashhadiy nusxalariga tayanib ish olib borilganini ko'rsatadi.

4. "Saddi Iskandariy". P.Shamsiyev tomonidan tayyorlangan ushbu dostonning nashri ham tajribadan o'tkazilgan prinsip-larga qayta murojaat qilish yo'li bilan bajarilgan. Ishlash uchun tanlab olingan qo'lyozma nusxalar haqida nashrning o'zida ma'lumot berib o'tilgan: "Bu doston ham ilgari nashr etilgan "Farhod va Shirin" (II tomning III kitobi) va "Sab'ai sayyor" (IV kitob) dostonlari kabi eng eski va eng mo'tabar ikki qo'lyozma asosida tayyorlandi" [Навоий 1949, 5]. Nashr avvalida kelgan so'zboshida ikki qo'lyozma – Abduljamil va Sulton Ali Mashhadiy nusxalariga qisqacha tavsif berilib, ularning o'zaro farqli jihatlari ko'rsatib o'tiladi. Bundan tashqari, uning yana bir afzalligi – qo'lyozma manbalardagi matn to'g'ridan-to'g'ri, mexanik ravishda ko'chirilmay, tafovutli o'rinlar imkon qadar o'rganilgan va to'g'ri variantlar tanlab olingan. Lug'at, tarixiy va afsonaviy siymolar nomlari izohi ilova qilingan.

Yuqorida ko'rib o'tilganlardan xulosa qilib aytish mumkinki, bu davrga kelib amalga oshirilgan tadqiqotlar navoiyshunoslik sohasining ancha ilgariga siljiganini va muayyan darajada yuqori bosqichga ko'tarilganini ko'rsatadi. Hatto, ilmiy-tanqidiy matn tuzish tajribalari ham qo'llanila boshlangani eng katta yutuqlardan edi.

Albatta, bu davrda ushbu asarlarning turli kamchilik va

nuqsonlar bilan nashr qilinganligi sir emas. Mazkur ilk tadqiqotlar muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz bo'lganidan qat'iy nazar, ularning barchasi navoiyshunoslik va matnshunoslik taraqqiyoti uchun xizmat qildi.

Ta'kidlash joizki, urushgacha bo'lgan nashrlarning barchasi amaliy faoliyat zahirida yuzaga keldi. Davr taqozosiga ko'ra faoliyat olib borgan olimlar fikran faraz qilib ko'rishga nisbatan amaliy eksperimentni ma'qul ko'rdilar va nashrlar ko'lamini kengaytirish ustida tinimsiz mehnat qildilar. Umuman olganda, har ikki davrdagi ishlardan orttirilgan ana shunday katta-kichik amaliy tajribalar bugungi zamonaviy matnshunoslik tamoyillari, uslub va metodlarining shakllanishiga katta hissa qo'shdi.

Shu o'rinda ayrim mulohazalarni bildirishni ham maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Dastlabki davrda, ya'ni jahon urushidan oldin Navoiy "Xamsa"sini tashkil etgan dostonlar matnini tayyorlashda aniqlangan qo'lyozma manbalarining ko'lami juda kam edi. Ayniqsa, ular ichida qadimiy va ishonchlilari deyarli mavjud bo'lmagan. Shu bois e'lon qilingan aksariyat ishlar topilgan va ba'zan tasodifiy qo'lyozma nusxalarga murojaat qilinishi orqali amalga oshirilgan. Bundan tashqari, ayrim nashrlar mavjud siyosiy tuzum mafkurasidan kelib chiqib, muayyan qisqartirishlarga uchradi yoki umuman chop etilmadi. Jumladan, yuqorida tilga olingan "Hayrat ul-abror" dostonining chop qilinmagani bevosita uning g'oyasi, botiniy va zohiriy xossalari bilan bog'liq ekanini ta'kidlash joiz. Doston, tom ma'noda, ilohiyot mavzusida bitilgan bo'lib, unda Yaratuvchi ilmi va qudrati hamda komil inson e'tiqodi haqida so'z boradi [Сирожддин-нов 2021, 7]. Asarning ayni shu sifatlari zamon siyosati, mafkurasiga mutlaqo zid edi. Shu bois u nashr etiladigan asarlar rejasidan tushirib qoldirilgan. Holbuki, mazkur doston professor N.Jabborov ta'biri bilan aytganda, "Xamsa"ning kaliti [Jabborov 2010, 4] bo'lib, u keyingi to'rt doston mohiyatini anglashda o'ta muhim sanaladi.

Qisqa qilib aytganda, davrning mafkuraviy cheklovlari navoiyshunoslik fani rivojlanishiga jiddiy to'siq bo'lgan edi. Achinarli holatlardan yana biri – Navoiy asarlarini talqin qilishda rus adabiyotshunosligining qoliplaridan foydalanilganidir. Jumladan, Navoiyning estetik qarashlari tadqiq etilgan bir ishning o'nlab joyida "dohiy"lar-u rus yozuvchilarining adabiy qarashlariga ishoralar qilinadi, ularning fikrlariga tayaniladi.

Shu o'rinda mazkur davr bilan bog'liq muhim bir jihatni eslash zarur. Matnshunos Sh.Sirojiddinov ushbu yillar haqida: "Adabiyotshunosligimiz tarixida "tashnalik" bosqichi bo'lgan. Xalqni

tezroq va ko'proq adabiyot bilan ta'minlash, ularning ma'rifatini oshirish davr talabiga aylangan vaqtlar bo'lgan", deydi [ЎзАС 2010, 4]. Umuman olganda, xalqni ma'naviy yuksaltirishga katta ehtiyoj sezilgan. Ko'rib o'tilgan nashrlarni, avvalo, mana shu ehtiyoj talabidan amalga oshirilgan ishlar sifatida baholash kerak.

To'g'ri, istiqlolgacha bo'lgan navoiyshunoslikning cheklangan tomonlari ko'p edi. Jumladan, mutafakkirning ijod konsepsiyasi aks etgan hamd, na't, munojot qismlar qisqartirilgan, diniy-irfoniy, tasavvufiy mavzular doim chetlab o'tilgan. Holbuki, Navoiy ijodining eng muhim qirralari, buyuk shoirning g'oyaviy pozitsiyasini ularsiz to'g'ri anglash mushkul. Professor N.Jabborov matn tarixi va Navoiy lirik devonlari xususida fikr yuritib, ayni masalaga ham diqqat qaratadi: "...hazrat Alisher Navoiy lirik devonlaridagi hamd va na't mazmunidagi she'rlarda muallif dunyoqarashining, ijod konsepsiyasining asoslari ifodalangan" [Жабборов 2020, 21]. Matnshunos olim O.Jo'raboyev ham bu borada shunday fikr yuritadi: "Alisher Navoiyning dostonlari tarkibiga mansub hazrati Muhammad Mustafo (s.a.v.)ga bag'ishlangan qismlar – na'tlar bevosita doston mazmun-mohiyatini asoslashga xizmat qiladigan uzviy bo'lakdir" [Жўрабоев 2017, 40].

Hech shubhasiz, yuqoridagi fikrlar to'liq asosga ega. Ustoz matnshunoslar mulohazalariga qo'shilgan holda masalaning boshqa tomoniga ham e'tibor qaratmoqchimiz. Adabiyotshunos olim A.Hayitmetov ta'biri bilan aytganda: "Yaqin o'tmishdagi tadqiqotlarda hukmron mafkura belgilab bergan metodologiya ta'siri aniq sezilib turadi. Biroq o'sha davr navoiyshunosligida qo'lga kiritilgan yutuqlardan ko'z yummasligimiz darkor [Хайитметов 1996, 6]. Sir emaski, ulug' allomaning dunyoqarashi asosini faqat diniy, tasavvufiy g'oyalar emas, balki dunyoviy bag'rikenglik ham tashkil etadi. Shoir ijodida yuksak ma'naviyatli barkamol shaxsni tarbiyalashga qaratilgan g'oyalar ham katta o'rin egallaydi. Umuman, mazkur asar falsafiy-axloqiy qarashlarning talqiniga bag'ishlangani bilan ham ahamiyatli. Bizningcha, ushbu davr olimlarining maqsadi ham hech bo'lmaganda, xalqni daho ijodkor siymosi bilan tanitish barobarida, uning ana shunday muhim g'oyalari, ilg'or konsepsiyalarini targ'ib qilish bo'lgan.

Xulosa

Yuqoridagi kuzatishlar asosida quyidagicha xulosalarga keldik:

Birinchidan, dastlabki va undan keyingi nashrlar Navoiy "Xamsa"si, uning mazmun-mohiyati haqida umumiy tasavvur berishi

bilan ahamiyatli. Ular shoir she'riyatining formal xususiyatlari, nazariy asoslari ustidagi tadqiqotlarda muhim manba vazifasini bajargan va navoiyshunoslik ilmining rivojlanishiga zamin yaratgan.

Ikkinchidan, mazkur davrda amalga oshirilgan "Xamsa" nashrlari ba'zi nuqsonlar bilan chiqishiga qaramay, olingan ilmiy natijalar va orttirilgan tajribalar boshqa mumtoz asarlar nashrlari takomiliga xizmat qildi.

Uchinchidan, sobiq ittifoq davrida turli qisqartirishlar va cheklovlar bilan nashr etilgan bu asarlarga, odatda, tanqidiy qaralsada, bugungi davr navoiyshunosligi va matnshunosligi taraqqiyoti ular bilan bevosita bog'liqdir.

Adabiyotlar

- Alisher Navoiy. 1940. *Xamsa*. Qisqartirib basmaga tajjarlavchi S.Ajniy. Ўқувпеднашр. Тошкент.
- Ҳамроева, О. 2019. *XX аср бошларида ўзбек матншунослиги тараққиётида Фитрат мажмуаларининг ўрни*. Тошкент: Академнашр.
- Жабборов, Н. 2020. "Матн тарихини ўрганишнинг муқобала услуги". *Ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишнинг назарий ва манбавий асослари*: Республика II илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент: Фан.
- Жўрабоев, О. 2017. *Матннинг матноти сирлари*. Тошкент: Тамаддун.
- Каримов Ғ. 1944. Навоийнинг "Лайли ва Мажнун" асари критик тексти: Филология фанлари номзоди... дисс. Тошкент.
- Навоий, Алишер. 1948. *Фарҳод ва Ширин*. Танланган асарлар. II том. 2-китоб. Нашрга тайёрловчи Ғафур Ғулом. Тошкент: Ўздавнашр.
- Навоий, Алишер. 1949. *Лайли ва Мажнун*. Танланган асарлар. II том. 3-китоб. Нашрга тайёрловчи Ғулом Каримов. Тошкент: Ўздавнашр.
- Навоий, Алишер. 1949. *Садди Искандарий*. Танланган асарлар. II том. 5-китоб. Нашрга тайёрловчи Порсо Шамсиев. Тошкент: Ўздавнашр.
- Волин, С.Л. 1946. *Описание рукописей произведений Навои в Ленинградских собраниях, "Алишер Навои"*. Сборник статей. Москва.
- Семенов, А.А. 1940. *Описание рукописей произведений Навои, хранящихся в государственной библиотеке*. Ташкент: УзГостехиздат.
- Сирождидинов, Ш. 2019. *Матншунослик сабоқлари*. Тошкент: Navoiy universiteti.
- Фитрат. 2000. "Фарҳод ва Ширин" достони тўғрисида. Танланган асарлар. 2-жилд. Тошкент: Маънавият.
- Фитрат. 1919. *Инсоният ҳақида Навоийнинг фикри*. Тошкент: Мусулмон Иштирокиюн фирқаларнинг ўлка бюроси ҳузуридаги нашриёт шўъбаси.
- Ҳабибуллаев, А. 2000. Адабий манбашунослик ва матншунослик.

Тошкент.

Ҳайитметов, А. 1996. "Шеърки, ҳам тушти менинг бошима". *Ўзбекистон адабиёти ва санъати* 9 февраль.

Шамсиев, П. 1969. *Навоий асарлари матнларини ўрганишнинг баъзи масалалари*: Филология фанлари доктори... дис. Тошкент.

8291 اده بیاتی نه مونه له ری / ۱ جیلد، توزگه ن/ فیتره ت، اوزنه شر، تاشکینت/ سه مه رقه ند، از بیک

حمسه. نوابعلیشیر. Котиби Муҳаммад Юсуф бинни Бердимурод сўфи, Хива, 1880.

The first stage of uzbek textology and the development of publications of Navoiy's Khamsa

Giyosiddin Shodmonov¹

Abstract

In the middle of the last century in the field of Uzbek textology and source studies, significant achievements have been made in the study of Alisher Navoi's works, in particular, in implementation of mass publications of the poet's epics "Khamsa" and compilation of their scientific-critical texts. Porso Shamsiev is a textologist who created a school for the study of manuscripts of the Khamsa epics and composed its scientific and critical texts. His contribution to many publications created during this period is great. Therefore, the study of scientific and practical activities of the scientist in this field, the acquisition of his scientific experience, as well as the theoretical examination of publications made by P. Shamsiev and his direct participation are among the priorities of textology studies. Of course, the study of the activities of scholars, the mastery of their experience in publishing and composing scientific-critical texts is very important in the formation of new views in the field of textology, its scientific and theoretical basis, in general, in finding solutions to existing problems. This article analyzes the history of the publication of the epics "Khamsa" and related processes, in general, the first achievements of Uzbek textual studies, the experience gained and their significance, as well as relevant scientific con-

¹ Giyosiddin N. Shodmonov – Doctoral student of Karshi State University.

E-mail: shodmonov786@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0778-8385

For citation: Shodmonov, G.N. 2021. "The first stage of uzbek textology and the development of publications of Navoiy's Khamsa". *Golden scripts* 2: 50-63.

Key words: *textology, source studies, Navoi, Hamsa, manuscript, copy, scientific-critical text, publication, epic, work, volume, prose statement, explanatory, dictionary.*

References

- Alisher Navoiy. 1940. *Xamsa*. Qisqartirib basmaga tayyarlavchi S.Ajniy. O'quvpednashr. Toshkent.
- Hamroeva, O. 2019. *XX asr boshlarida o'zbek matnshunosligi taraqqiyotida Fitrat majmualarining o'rni*. Toshkent: Akademnashr.
- Jabborov, N. 2020. "Matn tarixini o'rganishning muqobala uslubi". *O'zbek mumtoz adabiyotini o'rganishning nazariy va manbaviy asoslari: Respublika II ilmiy-amaliy konferensiya materiallari*. Toshkent: Fan.
- Juraboev, O. 2017. *Matnning matnosti sirlari*. Toshkent: Tamaddun.
- Karimov G'. 1944. Navoiyning "Layli va Majnun" asari kritik teksti: Filologiya fanlari nomzodi... diss. Toshkent.
- Navoiy, Alisher. 1948. *Farhod va Shirin*. Tanlangan asarlar. II tom. 2-kitob. Nashrga tayyorlovchi G'afur G'ulom. Toshkent: O'zdavnashr.
- Navoiy, Alisher. 1949. *Layli va Majnun*. Tanlangan asarlar. II tom. 3-kitob. Nashrga tayyorlovchi G'ulom Karimov. Toshkent: O'zdavnashr.
- Navoiy, Alisher. 1949. *Saddi Iskandariy*. Tanlangan asarlar. II tom. 5-kitob. Nashrga tayyorlovchi Porso Shamsiev. Toshkent: O'zdavnashr.
- Volin, S.L. 1946. *Opisanie rukopisey proizvedeniy Navoi v Leningradskix sobraniyax, "Alisher Navoi"*. Sbornik statey. Moskva.
- Semenov, A.A. 1940. *Opisanie rukopisey proizvedeniy Navoi, xronyashixsya v gosudarstvennoy biblioteka*. Tashkent: UzGostexizdat.
- Sirojiddinov, Sh. 2019. *Matnshunoslik saboqlari*. Toshkent: Navoiy universiteti.
- Fitrat. 2000. "*Farhod va Shirin*" dostoni to'g'risida. Tanlangan asarlar. 2-jild. Toshkent: Ma'naviyat.
- Fitrat. 1919. *Insoniyat haqida Navoiyning fikri*. Toshkent: Musulmon Ishtirokiy qirqalarning o'lka byurosi huzuridagi nashriyot sho'basi.
- Habibullaev, A. 2000. *Adabiy manbashunoslik va matnshunoslik*. Toshkent.
- Hayitmetov, A. 1996. "She'rki, ham tushti mening boshima". *O'zbekiston adabiyoti va san'ati* 9 fevral.
- Shamsiev, P. 1969. *Navoiy asarlari matnlarini o'rganishning ba'zi masalalari: Filologiya fanlari doktori... dis*. Toshkent.
- 8291 اده ببياتی نه مونه له ری / ۱ جیلده، توزگه ن/ فیتره ت، اوزنه شر، تاشکینت/ سه مه رقه ن، از بیک
- 8291 اده ببياتی نه مونه له ری / ۱ جیلده، توزگه ن/ فیتره ت، اوزنه شر، تاشکینت/ سه مه رقه ن، از بیک
- Kotibi Muhammad Yusuf binni Berdimurod so'fi, Xiva, 1880. حمسه

“Terma devon” yoki Navoiy “Navodir un-nihoya” sining so‘nggi redaksiyasi?¹

Aftondil Erkinov²

Oysara Madaliyeva³

Abstrakt

Maqolada 905/1499 – 1500-yili Sultonali Mashhadiy tomonidan ko‘chirilgan va hozirgacha Navoiy “Terma devon”i sifatida qaralgan qo‘lyozma tarkibiga ko‘ra, aslida, “Navodir un-nihoya” devoni ekanligi ko‘rsatib berilgan. Mazkur qo‘lyozma “Navodir un-nihoya” devonining Navoiy tomonidan tahrir (redaksiya) qilingan eng oxirgi nusxasi ekanligiga e‘tibor qaratilgan.

Maqolaga ilova qilingan jadvalda mazkur qo‘lyozma devon tarkibidagi she‘rlar matla‘lari, ular baytlarining soni va varag‘i ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: *terma devon, “Navodir un-nihoya”, Sultonali Mashhadiy, devon, devon tahriri (redaksiyasi).*

Kirish

905/1499-1500-yili Alisher Navoiy she‘rlaridan tuzilgan devon Sultonali Mashhadiy tomonidan Hirotda ko‘chirildi. Bu Sultonali Mashhadiy tomonidan bitilgan va Navoiy nazoratidan o‘tgan uning so‘nggi devoni edi. Shundan ko‘p o‘tmay, 1501-yili 3-yanvarda Navoiy Hirotda dunyodan ko‘z yumdi. Demak, ayni devon Navoiy hayotligi davrida ko‘chirilgan devonlarning eng oxirgilaridan biri sifatida baholanishi mumkin. Lekin bu devon Navoiyning qaysi de-

¹ Mazkur maqola ilk bor tezis holida “Navoiy va XXI asr” nomli xalqaro konferensiya materiallari to‘plamida nashr etilgan: Erkinov A., Madaliyeva O. 2020. “Terma devon” yoki Navoiy “Navodir un-nihoya” sining so‘nggi redaksiyasi? (Mashhadiy qo‘lyozmasi asosida, 905/1499-1500-yil). Navoiy va XXI asr 19-21. Toshkent.

² Erkinov Aftondil Sodirxonovich – filologiya fanlari doktori, O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi huzuridagi O‘zbekistonga oid xorijdagi madaniy boyliklarni tadqiq etish markazi.

E-pochta: erkinov@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9284-4443

³ Madaliyeva Oysara Rustamovna – filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti.

E-pochta: oysara19@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-0932-9570

Iqtibos uchun: Erkinov, A. S., Madaliyeva, O. 2021. “Terma devon” yoki Navoiy “Navodir un-nihoya” sining so‘nggi redaksiyasi? ”. *Oltin bitiglar* 2: 64-115.

voni? Uni Hamid Sulaymonov “Terma devon” deb atagan. Xo‘sh, shunday ekan, unga Navoiyning aynan qaysi she‘rlari kiritilgan? Nega aynan bu devon qo‘lyozmasi, uning tarkibi shoirning “Xazoyin ul-maoniy” kulliyotidan keyin tayyorlanmoqdam? Shu kabi savollarga javob izlash jarayonida mazkur maqola vujudga keldi. Bunda Nyu-Yorkdagi Metropoliten muzeyida saqlanayotgan Alisher Navoiy devoni qo‘lyozmasi (tartib raqami – 21) haqida fikr yuritamiz.

“Xazoyin ul-maoniy”dan keyin tuzilgan va undagi she‘rlardan saylab olingan she‘riy to‘plamlar shartli tarzda “Terma devon” nomi bilan atalgan. Hozirgacha Navoiy “Terma devon”i nomi ostida yuzdan ortiq qo‘lyozma mavjud. Ularning tarkibi va o‘ziga xos xususiyatlari, qanday me‘yorlarga asoslanib tuzilganligi ilmiy jihatdan kam o‘rganilgan. Mana shunday sharoitda Navoiy “Terma devon”i va uning boshqa nusxalardan farqi, muhim xususiyati haqida fikr yuritish murakkabdir.

Diqqat qaratayotganimiz qo‘lyozma AQShning Nyu-York shahridagi Metropoliten muzeyida saqlanadi. U ayni muzey qo‘lyozmalari katalogiga kiritilgan va “Navoiy devoni” degan umumiy nom ostida tavsiflangan [Catalogue ... 1914, 160–163]. Hamid Sulaymonov mazkur qo‘lyozmani “Terma devon” nomi ostida keltirgan [Сулейманов 1955-1961, 222–224]. Bizning qo‘limizda faqat katalogdagi ma‘lumot mavjud bo‘lganligi va qo‘lyozmaning o‘zi bilan tanishish imkoniyati mavjud emasligi bois Navoiy devonining bu nusxasi haqiqatan ham terma devonmi? – degan savolni qo‘yib, unga javob berishga qiynalamiz.

Tadqiqotlar ko‘lami

Bugungi kunga qadar Navoiy asarlari, xususan, devonlari qo‘lyozmalariga oid bir qancha tadqiqotlar yaratildi. Lekin ularda ayni biz ko‘rib o‘tayogan qo‘lyozma devon tarkibi va xususiyatlari haqida ma‘lumot berilmagan. H.Sulaymonov devon tarkibidagi janrlar miqdorini ko‘rsatgan. Olimning bu devon qo‘lyozmasi to‘g‘risidagi ma‘lumotlari, hozircha, bizga oz bolsa-da tasavvur berib turibdi. Ayni devon haqida D. Ahmedova “Alisher Navoiy ijodining Amerika Qo‘shma Shtatlarida o‘rganilishi” maqolasida ma‘lumot keltirgan. Bunda tadqiqotchi yuqorida keltirganimiz ingliz tilida nashr etilgan katalogdagi ma‘lumotlarni o‘zbek tiliga tarjima qilgan [Ахмедова 2018, 224–2234].

Qayd etganimiz katalogda Navoiyning mazkur devoni quyi-dagi misra bilan boshlanadi:

Zihi zuhuri jamoling quyosh kibi paydo.

Navoiyning “Navodir un-nihoya” va “Navodir ush-shabob” devonlari ham ayni shu g’azal bilan boshlangan. Shu bois uni ikki devondan biri emasmikin, degan mulohaza ham paydo bo’ladi.

Shu bois bu devon va uning tadqiqi, qo’lyozma nusxalariga doir ma’lumotlarni biroz eslab o’tish kerak. Hozirga qadar bizga “Navodir un-nihoya”ning to’rt qo’lyozmasi ma’lum. Ulardan uchta-sini M.Rashidova [Рашидова 2019, 20–21] va Tojikistondagi bir nusxasini B.Maqsudov o’rgangan [Мақсудов 2016, 49–52]. “Navodir un-nihoya” devonining matni va manbushunoslik tahliliga oid bir qancha tadqiqotlar ham amalga oshirilgan [Валихўжаев 1979, 41–43; Имомназаров 2017, 6–8; Yusupova 2017, 54–60]. Lekin ularda biz ko’rib o’tayotgan devonga aloqador fikrlar uchramaydi. Ehtimol, bu mazkur devonga shu paytgacha “Terma devon”lardan biri sifatida qarab kelinganligi bilan bog’liqdir.

Ayni devon tarkibini aniqlash orqaligina mazkur savolga javob topish mumkin. Buning uchun H.Sulaymonov tadqiqoti – dissertatsiyasi so’ngida keltirilgan jadvallar bizga yordam beradi [Сулейманов 1955-1961]. Sababi ayni jadvallarda H.Sulaymonov “Xazoyin ul-maoniy” matnini yaratish uchun xizmat qilgan yigirmata qo’lyozma va ular tarkibidagi o’zi foydalangan she’rlarni birma-bir ko’rsatgan. Ular ichida ayni maqolamizda biz ko’rib o’tayotgan “Terma devon” ham mavjud. Mazkur jadval asosida ushbu devon tarkibini shartli ravishda bo’lsa ham tiklashga urindik. Shartli ekanligi shu bilan izohlanadiki, devon qo’lyozmasining asl nusxasini ko’rmagan holda, H.Sulaymonov ma’lumotlariga tayanib devon tarkibi – jadvalini tuzdik (“Ilova”ga qarang).

Jadvalni tuzish asnosida ba’zi fikrlar ham paydo b’ldi. Ko’rib o’tayotganimiz devon tarkibidagi she’rlarga ko’ra, odatda, “Xazoyin ul-maoniy”dagi she’rlardan tanlab olinib tuziluvchi “Terma devon”dan ko’ra, tarkiban “Navodir un-nihoya” devoniga yaqin (filologiya fanlari nomzodi Nodir Ramazonov ham biz bilan og’zaki suhbatda aynan shu fikrni ilgari surgan edi).

Hamid Sulaymonovning ma’lumotiga ko’ra, ushbu devon 815 (+3) ta g’azal, 3ta mustazod, 4ta tarji’band, 3ta qit’a, 31ta ruboiy va 3ta muammo – jami 860ta she’rdan tarkib topgan [Сулейманов 1961, 1]. Ammo olimning mazkur ma’lumoti, dissertatsiyasi so’ngida berilgan jadval va muzey katalogidagi qaydlar orasida tafovut bor.

Metropolitan san’at muzeyi katalogida devon tarkibidagi she’rlarning janri va soni shunday berilgan: 816ta g’azal, 5ta qasida, tarji’band, 33ta ruboiy va 3ta fard.

H.Sulaymonov dissertatsiyasi jadvali esa quyidagi statistikani

keltirib chiqardi: 818ta g‘azal (3b–234b varaqlar)¹, 3ta mustazod (234b–236a varaqlar), 1 ta muxammas (236a–237a), 4ta tarji‘band (237a–250b), 31ta ruboiy (251a–254a), 3ta qit‘a (250a–251a), 3ta muammo (254a).

Alisher Navoiy o‘zi tartib bergan uch devoniga debocha ham yozganini “Xazoyin ul-maoniy”ning debochasida aytib o‘tgan [Навоий 1959, 8]. Ammo bugunga qadar shoirning ikkinchi devoni – “Navodir un-nihoya”ning debochasi bilan ko‘chirilgan nusxasi topilmagan. Navoiy devonining Mashhadiy tomonidan ko‘chirilgan Metropoliten nusxasida debocha mavjud emas. Bu esa fanda “Navodir un-nihoya”ning debochasi bilan bog‘liq muammolar yechilmaganini anglatadi.

Keyingi yillarda Alisher Navoiy devonlari qo‘lyozmalari nusxalarining xorijiy fondlardan topilishi yoki ularning tadqiq etilishi Navoiy merosining yangi qirralari ochilib borishiga katta umid uyg‘otmoqda [Erkinov 2012, 10-18; Имомназаров 2018, 16–24; Yusupova 2017, 54–60; Мадалиева 2019, 79–86; Джабборов 2019, 26–27]. Biz ko‘rib o‘tganimiz “Navodir un-nihoya” ekanligi ko‘p jihatdan aniq bo‘lgan Amerika qo‘lyozmasi ham chuqur tadqiq etilishi kerak. Hozircha esa shuni ta’kidlash mumkinki, mazkur qo‘lyozma Hirotda 905/1499-1500-yili ko‘chirib tugallangan. Ayni shu paytda Alisher Navoiy ham Hirotda “Lison ut-tayr” dostonini tugallayotgan edi. Ya’ni, shunda biz “Navodir un-nihoya” devoni deb atayotgan o‘z devoni qo‘lyozmasi bilan Navoiyning tanishgan bo‘lishi ehtimoli juda katta. Shu ma’noda, maqolada ko‘rganimiz “Navodir un-nihoya” devoni qo‘lyozmasi hozirgacha biz bilgan uning to‘rt qo‘lyozmasi yoniga beshinchi nusxa bo‘lib qo‘shiladi. Bundan tashqari, agar u bilan Navoiy tanish bo‘lganligi juda katta ehtimol bo‘lsa, ayni holatda u Navoiy “Navodir un-nihoya” devonining eng ishonchli nusxasi, so‘nggi redaksiyasi bo‘la oladi. Sababi, har bir yaratilgan asar uning ijodkori tomonidan muttasil mukammalashtirilib, ishlab boriladi. Bu asarning ijodkor hayotligida yaratilgan eng oxirgi nusxasi (varianti) eng mukammal deb hisoblanadi. Shu bois mazkur Navoiy “Terma devon”i qo‘lyozma deb atab kelingan nusxani endilikda Alisher Navoiy “Navodir un-nihoya” devonining muallif – Navoiy nazoratidan o‘tgan eng so‘nggi redaksiyasi deb atashga asoslar tug‘ilib bormoqda.

¹Ammo umumiy jadvaldan tadqiqot obyekti bo‘lgan mazkur devon tarkibi bir o‘ringa jamlanganda, faqat 796 ta g‘azalning matlasi mavjudligi ayon bo‘ldi, buni D.Ahmedova ma’lumot berganidek, devonning 108-, 148-, 183-, 226- va 250-varaqlari yo‘qolgani bilan izohlash mumkin.

Alisher Navoiy. Terma devon

№	G'AZALLAR	HAJMI VA O'RNI
1.	Zihi zuhuri jamoling quyosh kebi paydo, Yuzung quyoshig'a zarroti kavn o'lub shaydo.	7 bayt; 3 ^b 1
2.	Ilohiy amringa ma'mur yetti torami a'lo, Ne yetti torami a'lo, to'quz sipehri muallo.	7 bayt; 3 ^b -4 ^a 2
3.	Zihi el nihoni sanga oshkoro, Nihon dardima oshkor et mudoro.	7 bayt; 4 ^a 3
4.	Zihi buroqing izi mehru sayri barqoso, Bu barq sayri bila po'yasi falakfarso.	7 bayt; 4 ^{ab} 4
5.	Bediling xayli rusuli sensen alarg'a dilrabo, Yo nabi, ruhiy fidoka ahlan va sahlan marhabo.	7 bayt; 4 ^b 5
6.	Har jafo qilsang to'zarmen, qilmasang dag'i vafo, O'zgalarga ne vafo qilsang to'zarmen, ne jafo.	7 bayt; 5 ^a 6
7.	Mahvasho, sarvqado, lolaruxo, siymtano Chorakim, qolmadi sabrim g'ami hajringda yano.	8 bayt; 5 ^{ab} 7
8.	Yor javlongahidin keldi sabo, Paykarim tufrog'ini qildi habo.	7 bayt; 5 ^b 8
9.	Sharora xatlari sog'inma dudi ohim aro Ki, yirtibon yuzini kiydi motamimg'a qaro.	7 bayt; 5 ^b -6 ^a 9
10.	Bo'lsa ikimizning yuzi aksi suda paydo, Ul su ne taraf borsa, ochilgay guli ra'no.	7 bayt; 6 ^a 10
11.	Majnun boshini sajdadin olmas edi aslo, Gar Layli itining julidin topsa musallo.	7 bayt; 6 ^{ab} 11
12.	Yo rab, o'lg'on chog'da jonim jismi vayrondin judo Ul bo'lub mundin judo, sen bo'lmag'il andin judo,	9 bayt; 6 12
13.	Gul uzra hatti mushkin birla to qilding raqam paydo, Manga jon safhasida bo'ldi yuz xatti alam paydo.	9 bayt; 6 ^b -7 ^a 13
14.	Ko'zumdin ashk tugandiyu bo'ldi qon paydo, Bag'irdin anda bo'lur poralar nishon paydo.	7 bayt; 7 ^{ab} 14
15.	Gulbarg uza qilmishsen to sabzai tar paydo, Kun ko'zgusida go'yo zang etti asar paydo.	7 bayt; 7 ^b 15
16.	Xil'atin aylabmudur ul sho'xi siyminbar qaro, Tun savodi birla kiygandek mahi anvar qaro.	7 bayt; 7 ^b -8 ^a 16
17.	Do'st bo'lmas gar jamol ahliga jon qilsang fido, Dushmani jondur agar jonu jahon qilsang fido.	7 bayt; 8 ^{ab} 18
18.	Erur ishq ahli go'ristoniyu yuz ming mazor anda, Fano shahriyu lavhu mayldin toqu manor anda	9 bayt; 8 ^b 19

19.	Yashil to‘n birla oltun tugmalardin zebu far ando, Qading noranj ra‘no naxlidur butkon samar ando.	9 bayt; 8 ^b –9 ^a 20
20.	O‘tqa solg‘il sarvni ul qaddi mavzun bo‘lmasa, Yelga bergil gulni, ul ruxsori gulgun bo‘lmasa.	7 bayt; 9 ^{ab} 21
21.	Gul kerakmastur menga, majlisda sahbo bo‘lmasa, Naylayin sahboni, bir gul majlisoro bo‘lmasa.	9 bayt; 9 ^b 22
22.	Ey, jamoling jilvasi mir‘ot insu jon aro, Lek o‘lub ul jilva komil mazhari inson aro.	7 bayt; 10 ^a 24
23.	Tushkoli qadding havosi boshima avbosh aro, Bosh aro kestim alif, yovg‘on alifdek bosh aro.	7 bayt; 10 ^{ab} 25
24.	Telba ko‘nglum yorasi hadsiz tani uryon aro, Uyladurkim, yer tutar devonaye vayron aro.	7 bayt; 10 ^b 26
25.	Kirsa ul xirmani ag‘yor ila gulzor aro, Men hamono tolpinurmen xirman etkan xor aro.	9 bayt; 10 ^b –11 ^a 27
26.	Soqiyo, naqdi hayotim javharidur jom aro Kim, erur jom ichra may, aksing mayi gulfom aro.	7 bayt; 11 ^a 28
27.	Demaki, kirdi o‘qi qatl vaqti qonim aro Kim, ul alif kebi kirdi o‘larda jonim aro.	7 bayt; 11 ^b 29
28.	Mir‘oti husnuning tiyradur bu ohi dardolud aro, Ravshanlig‘i mumkin emas, chun sham‘ qoldi dud aro	7 bayt; 11 ^b –12 ^a 30
29.	Jonda qo‘ydum chirmog‘on maktubini hijron aro, Bilmon ul maktubdur, yoki alifdur jon aro.	7 bayt; 12 ^a 31
30.	Savodi xoli aning la‘li ruhparvar aro, Magarki murcha nisfi uzuldi shakkar aro.	7 bayt; 12 ^{ab} 32
31.	Kilk erur jismimki, til bo‘lmish demakdin lol anga, Ichda pechu toblig‘ nalamni angla, nol anga.	7 bayt; 12 ^b 33
32.	Ul pari paykarki, hayron bo‘lmish insu jon anga, Kimki hayroni emas, men telbamen hayron anga.	7 bayt; 12 ^b –13 ^a 34
33.	Ey ko‘ngul, telbarading – emdi ne tadbir sango, Ul pari zulfimi, gar qilmasa zanjir sango.	7 bayt; 13 ^a 35
34.	Bahona qatlimadur ishqdin fasona sanga, Qilurg‘a qatl ne hojatdurur bahona sanga.	7 bayt; 13 ^{ab} 36
35.	Hajridin har nechakim bo‘ldi ko‘ngul zor manga, Hech rahm etmadi ul sho‘xi jafokor manga.	7 bayt; 13 ^b 37
36.	Tifllar toshiki, jismim qildi sartosar aro, Bo‘ldi sardog‘a savodi a‘zam ondin har qaro.	7 bayt; 12 ^b 37
37.	Bukim qolibdur, ul oy hajrida hayot manga, Hayot qolmamish azbaski bor uyot manga.	7 bayt; 13 ^b –14 ^a 38

38.	Chog'irg'a tushkali yo'qtur qaroru xob manga, Chu o'tqa tushtum, emas ayb iztirob manga.	7 bayt; 14 ^a 39
39.	Ul malohat ganji hajrida buzug' maskan manga, Uyladurkim, jondin ayru yuz yaralig' tan manga.	7 bayt; 14 ^{ab} 40
40.	Nechakim kuyar hajr aro jon manga, Emas tarkini qilmoq imkon manga.	7 bayt; 14 ^b 41
41.	Ey ko'ngul, gar kimsa ahvolim demas yor ollida, Xotirim kimdin malul o'lsun, kimim bor ollida?	7 bayt; 14 ^b –15 ^a 42
42.	Er tutqali ul kofiri xudkom ko'ngulda, Yo'q menda ko'ngul, uylaki, orom ko'ngulda.	7 bayt; 15 ^a 43
43.	Sohiredur ul ko'z, ammo xoli hindu ostida Nuqtadur oraz uza, yo'q ersa, jodu ostida.	7 bayt; 15 ^b 44
44.	Budu nobudum agar teng bo'ldi jonon ollida, Zarra yo'qu bori tengdur mehri raxshon ollida.	7 bayt; 15 ^b 45
45.	Davr el sog'arini qildi mayi nob to'la, Juz mening eski safolimniki xunob to'la.	7 bayt; 16 ^a 46
46.	Dahrkim, yor yo'q mango anda, Bor esa dog'i yo'q vafo anda.	7 bayt; 16 ^{ab} 47
47.	Dahr elidin naf' agar yo'qtur, zarar ham bo'lmasa, Marham ar yo'qtur, ko'ngulga nishtar ham bo'lmasa.	7 bayt; 16 ^b 48
48.	Ul oy bu telba bila yormu ekin, oyo, Zamiri ichra g'amim bormu ekin, oyo.	7 bayt; 17 ^{ab} 51
49.	Fig'onki, hajridin o'ldi o'kush alam bizga, Tarahhum etmadi ul mehri yo'q sanam bizga.	7 bayt; 17 ^b –18 ^a 52
50.	Kimsa hargiz ko'rmadi chun ahli davrondin vafo, Ulki davron ofatidur, ne tama' andin vafo.	7 bayt; 18 ^a 53
51.	Dahrdin bog'i aro ko'p istamagil ayshu tarab, Kim guli shula'i g'am g'ungchasidur xori taab.	7 bayt; 18 ^{ab} 54
52.	Qilg'ali may bila gulgul yuzin ul no'shinlab, Lolagun bo'ldi quyosh orazi kavkab–kavkab.	9 bayt; 18 ^b 55
53.	Yor og'iz ochmasqa dardim so'rg'ali toptim sabab, Ko'p chuchukliktin yopushmishlar magar ul ikki lab.	7 bayt; 19 ^a 56
54.	Shahd aro og'ushta gulbargedurur ul ikki lab, Har so'z andinkim chiqar, shirin esa, yo'qtur ajab.	9 bayt; 19 ^{ab} 57
55.	Ishqing ixfosig'a ne yanglig' bo'layin murtakib Kim, bo'lurmen, har kishi otingni tutg'och muztarib.	7 bayt; 19 ^b 58
56.	Ey, firoqingdin manga g'am ro'ziyu mehnat nasib, Ohkim, hajringda o'z shahrimda bo'lmishmen g'arib.	7 bayt; 19 ^b –20 ^a 59

57.	Subhi davlat yuzung, ey tavsani gardun sanga ashhab, Boshing ustidagi dur uylaki, tong boshida kavkab.	9 bayt; 20 ^a 60
58.	Soching qorong’i tun, ey sarvi qaddu shirin lab, Yuzing tun o’rtasida jilva aylagan kavkab.	7 bayt; 20 ^b 61
59.	Bo’lmayin husn ko’ngul topmadi ishq ichra tarab, Anga haqdin talabi ishqdurur husn talab.	7 bayt; 20 ^b –21 ^a 62
60.	Qachon maktabda ul mohi muaddab Borur, o’zdin borurlar ahli maktab.	7 bayt; 21 ^a 63
61.	O’rtasa ishq meni, so’rma sabab: Kuysa xoshok yolindin, ne ajab.	7 bayt; 21 ^{ab} 64
62.	Yor gulgun to’n yenginmu yuzga aylabtur hijob, Yo yoshurmishdur quyosh ruxsorini gulgun sahob.	7 bayt; 21 ^b 65
63.	Topmish ul yuz qatra–qatra xo’ydin o’zga obu tob, Qayda, vah–vah, muncha kavkab zohir aylar oftob.	7 bayt; 21 ^b –22 ^a 66
64.	Ajab yo’q o’lsa qora zulf orazingg’a niqob, Quyoshqa tongmudurur bo’lsa shomi tiyra hijob.	7 bayt; 22 ^a 67
65.	Gulruxi ra’no qadim chun bog’ tavf aylar borib, In’fiolidin gulira’no qizorib, sarg’orib.	7 bayt; 23 ^{ab} 68
66.	Pariydek ulki erur xo’blar aro mahjub, Hijob sizu men uldur bu telbaga matlub.	7 bayt; 22 ^b 69
67.	Og’zining sirri manga ma’lum agar ermas ne ayb, Hech kimga zarrai chun bermamish haq ilmi g’ayb.	7 bayt; 22 ^b –23 ^a 70
68.	Iki ruxsoring erur xo’bu xatting ham marg’ub, Xo’blardin neki bosh ursa, erur beshak xo’b.	8 bayt; 23 ^a 71
69.	Shomi g’am yog’dirdimu ohim shafaqni su qilib? Yo falak qon yig’lar ul oy ollida holim bilib.	7 bayt; 23 ^b 72
70.	Gul chog’i har gulga bir bulbul tarannum ko’rguzub, Toza qonlig’ dog’ ila ko’nglum qushi afg’on tuzub.	7 bayt; 23 ^b 73
71.	Qaysi bir tuhmatki bizga qilmadi nisbat raqib, Qaysi birnikim eshitqach qilmadi bovar habib?	7 bayt; 24 ^a 74
72.	G’ozavu surmag’a chun ko’ngli borib, Gul qizarib, dag’i nargis qorarib.	9 bayt; 24 ^{ab} 75
73.	May quyoshimu ichimda uyoqib, Yo falak mehr o’ti ko’nglumda yoqib.	7 bayt; 24 ^b 76
74.	Chun kular yoni so’kulgan jismi zorimni ko’rub, Yig’lag’aymu yoni yemrulgan mazorimni ko’rub.	7 bayt; 24 ^b 77
75.	Haq o’zin qildi muhib, sen oyni mahbub, ey habib, Ul muhibqa sen kebi mahbub erur xo’b, ey habib.	7 bayt; 25 ^a 78

76.	Tun aqshom keldi kulbam sari gul gulrux shitob aylab, Xiromi sur'atidin gul uza xo'ydin gulob aylab.	9 bayt; 25 ^{ab} 79
77.	Tig' ila xoki tanimni har taraf yording kelib, Naqdi jon olmoqqa bu tufrog'ni axtarding kelib.	7 bayt; 25 ^b 80
78.	Dam-badam jomi tarab g'ayr ila ul moh chekib, Men yiroqtin boqibon, qon yutubu oh chekib.	7 bayt; 26 ^a 81
79.	Chun bag'ir zaxmlari butmadi, payvand qilib, Itlaring ollida tashlay, necha parkand qilib.	7 bayt; 26 ^{ab} 82
80.	Ul pariy ko'nglum qushin sayd etti, zulfin dom etib, Yuzi birla xoli su donasidin rom etib.	7 bayt; 26 ^b 83
81.	O'rtanurmen, ko'ngliga andin asar bo'lg'aymu deb, Bo'lsa ta'sir, anga holimdin xabar bo'lg'aymu deb.	7 bayt; 26b-27 ^a 84
82.	Ne maxlasim bor aning ishqidin kanora qilib, Ne to'ymog'im bor aning husnig'a nazora qilib.	7 bayt; 27 ^a 85
83.	Bordi ko'nglum hushi ishqing o'tidin axgar topib, Bir gado yanglig'ki, o'lgay, qiymati gavhar topib.	7 bayt; 27 ^{ab} 86
84.	Avval ista manzili amnu harifi soda top. Chunki bu ikki muyassar bo'ldi, nuqlu boda top.	7 bayt; 27 ^b -28 ^a 87
85.	Zulfu yuzdin sunbulungni gul uza tarqatma ko'p, Dahr bog'ida gulu sunbul isin butratma ko'p.	9 bayt; 28 ^a 88
86.	Jahon arusi birla suhbat aylama rag'bat, Nedinki, rag'bat ila tutmas el bila suhbat.	7 bayt; 28 ^b 89
87.	Tiyravu afsurdabiz, ey ishq tarqatqan bulut, Bir balo barqi bila ham o'rta bizni, ham yorut.	7 bayt; 28 ^b 90
88.	Qaydi zulfini, chu, yor ayladi zanjiri irodat, Tushti har halqasidin bo'ynuma bir tavqi saodat.	7 bayt; 29 ^a 91
89.	Sho'x ikki g'izolingni noz uyqusidin uyg'at, To uyqulari ketsun, gulzor ichida o'ynat.	7 bayt; 29 ^{ab} 92
90.	La'l emas shirin labingkim, jon topar andin hayot Kim, so'rub bildim ul ermish la'lgun qilg'an nabot.	7 bayt; 29 ^b 93
91.	Boshim chu gardu ko'zum ko'r sensiz o'lmadi bot, Qoshingda bosh ko'tarib, ko'z ocharg'a qo'ymas uyot.	7 bayt; 29 ^b -30 ^a 94
92.	Za'f, ko'rgilkim, tanimni eltibon aylarga qut, Mo'r sudrar, tori birla rust bog'lab ankabut.	7 bayt; 90 ^a 95
93.	Tutti ko'k feruzagun jomini shingarfi bulut, Soqiyo, nilufari jom ichra gulgun boda tut.	7 bayt; 30 ^{ab} 96
94.	Ohkim, oldi qarig'an chog'da ko'nglum bir yigit Kim, agar jon bersam, istig'nodin o'lmas multafit.	7 bayt; 30 ^b 97

95.	Bodayi ishqing ko‘rub topti buzug‘ ko‘nglum shikast, Sayl yetmasdin burun vayronim o‘ldi yerga past.	7 bayt; 30 ^b –31 ^a 98
96.	Jon farax topti, labing javhari bo‘lg‘och anga qut, Olloh-olloh, ne mufarrih bo‘lur ermish yoqut.	7 bayt; 31 ^a 99
97.	Taning‘a berdi jon ul naxli qomat, Dema qomat ani, degil qiyomat.	7 bayt; 31 ^{ab} 100
98.	G‘aming qattig‘lig‘in qilsam hikoyat, Eshitsa tosh anga aylar siroyat.	7 bayt; 31 ^b 101
99.	Chun qo‘yub ketkung jahon mulkin musaxxar bo‘ldi, tut, Chun yotib o‘lgung falak taxti muyassar bo‘ldi, tut.	9 bayt; 31 ^b –32 ^a 102
100.	Bir maqomi amn top, anda burun orom tut, So‘ngra tuz bazmu diloromingg‘a har dam jom tut.	7 bayt; 32 ^{ab} 103
101.	Vahki, la‘ling qildi bag‘rim taxba-tax qon oqibat, Qatra-qatra ko‘zdin ul qon bo‘ldi g‘alton oqibat.	7 bayt; 32 ^b 104
102.	G‘am yukidin changdek qaddim xam etting oqibat, Rishtai jon nolasin zeru bam etting oqibat.	7 bayt; 32 ^b –33 ^a 105
103.	Gulga farxunda jamolingdin uyat, Sarvg‘a toza niholingdin uyat.	7 bayt; 33 ^a 106
104.	Habib g‘ayr ila may ichti, ey ko‘ngul, qon yut, El ichsa vasl mayin, boqu zahri hijron yut.	7 bayt; 33 ^{ab} 107
105.	Ey ko‘ngul, dedimki, aylab azm jononimg‘a yet, Demadimkim, turg‘ilu afg‘on bila jonimg‘a yet.	7 bayt; 33 ^b 108
106.	Ey sabo, holim borib sarvi xiromonimg‘a ayt, Yig‘larimning shiddatin gulbargi xandonimg‘a ayt.	9 bayt; 33 ^b –34 ^a 109
107.	Ey nasimi subh, ahvolim diloroming‘a ayt. Zulfi sunbul, yuzi gul, sarvi gulandomimg‘a ayt.	7 bayt; 34 ^a 110
108.	Etilmish Olloh–Olloh, ne qomat ul qomat, Ki olam ahlig‘a soldi qiyomat ul qomat.	7 bayt; 34 ^b 111
109.	Yana soldi hajr ham, tan ham, ko‘ngul ham jong‘a o‘t, Soldi o‘t hijron manga, yo rabki, sol hijrong‘a o‘t.	9 bayt; 34 ^b –35 ^a 112
110.	Yigitligingda qarilarg‘a qilmading xidmat, Qarilig‘ingda yigitlarga bermagil zahmat.	9 bayt; 35 ^a 113
111.	Tanimni qilsa g‘amzang yuz jarohat, Yetar har zahming jonimg‘a rohat.	7 bayt; 35 ^b 114
112.	Ko‘nglum oldi bir pari paykar malaksiymo yigit Kim, bani odamda andoq bo‘lmamish paydo yigit.	9 bayt; 35 ^b –36 ^a 115

113.	Xirmaning ruxsorig'a solmish mayi gulnori o't, Uylakim, gul xirmanig'a otashin ruxsori o't.	7 bayt; 36 ^a 116
114.	Lolazor ermaski, ohimdin jahong'a tushti o't, Yo'q shafaqkim, bir qiroqdin osmong'a tushti o't.	7 bayt; 36 ^{ab} 117
115.	Ishq soldi xonumonim ichra o't, La'li otashnoki jonim ichra o't.	7 bayt; 36 ^b 118
116.	Zamona erur chun mahalliy havodis, Zamone kerak bo'lmasang anda monis.	7 bayt; 36 ^b -37 ^a 119
117.	Falak havodisidin bo'lsa har balo hodis, Ul oy vasilasidindir burun manga hodis.	7 bayt; 37 ^a 120
118.	Ko'ngulda zulm bila qilma yuz bino ihdos, Chu qilding, ushbu yetar, qilmag'il yana ihdos.	7 bayt; 37 ^{ab} 121
119.	Mening majnunlug'umg'a ishqu savdo gar erur bois, Valekin bu ikiga bir pari paykar erur bois.	9 bayt; 37 ^b 122
120.	Va'dai vaslidin etsa ul so'zi shirin hadis, Garchi yolg'on aytur, ani sog'inurmen chin hadis.	7 bayt; 38 ^a 123
121.	Zihi boshing uza va shams zavaridin toj, Soching savodida tafsiri laylatul me'roj.	7 bayt; 38 ^{ab} 124
122.	Ey gadoying ollida muhtoj ahli taxtu toj, Ahli toj ollida andoqkim gadog'a ehtiyoj.	7 bayt; 38 ^b 125
123.	Charx izing gardig'a qildi kavkabi sayyor xarj, Javhar olmoqg'a g'aniy qilg'on kebi diynor xarj.	7 bayt; 38 ^b -39 ^a 126
124.	Mayi la'ling erur jon birla mamzuj, Yo'q ersa obihayvon birla mamzuj.	7 bayt; 39 ^a 127
125.	Ko'nglumga ayla la'li shakarxand ila iloj, Kilg'an kebi zaifqa gulqand ila iloj.	7 bayt; 39 ^{ab} 128
126.	Girih-girih chu tugarsen yetar oyog'inga soch, Girihlarin chu ocharsen tushar quloq-quloq.	7 bayt; 39 ^b 129
127.	Qo'ydi yuz shomi ajal zulfin parishon aylagach, Umr xurshidi uyoqti chehra, pinhon aylagach.	7 bayt; 39 ^b -40 ^a 130
128.	Etishsa ishq aro yuz mehnatu balo qadah ich, Nafas-nafas quyubon may to'la-to'la qadah ich.	7 bayt; 40 ^a 131
129.	Ko'rub dardim tarahhum qilmading hech, To'kub ashkim tabassum qilmading hech.	7 bayt; 40 ^{ab} 132
130.	Bu chamankim, to'kilur shom gul, ochilsa saboh, Bodasiz shomu sabo o'lmoq emas bizga saloh.	7 bayt; 40 ^b 133
131.	Subh dayr ichra mug'anniy uyla tuzdi shaddi ruh Kim, unidin bo'ldi ruhullohga ohangi sabuh.	9 bayt; 40 ^b -41 ^a 134

132.	Jonima yetkurdi ul la’li ravonoso farah, Elga yetkurgan masallik la’lgun sahbo farah.	7 bayt; 41 ^{ab} 135
133.	Bo’lsa bo’lg’ay sarv qadlar ichra har gulro’ malih, Sarvi gulro’yum mening lekin erur asru malih.	7 bayt; 41 ^b 136
134.	Fano tariqida har kimki hosil etti rusux, Riyovu zuhd aning ollida erur mansux.	7 bayt; 41 ^b –42 ^a 137
135.	Firoq o’tiki, balo og’zidur anga manfax, Misoli do’zaxu jannatdurur ul do’zax.	7 bayt; 42 ^a 138
136.	Xating sipohi chu chiqti nechukki mo’ru malax, Demaki, qochmasun arbobi ishqu urma zanax.	7 bayt; 42 ^{ab} 139
137.	Xujasta tongki ochib oraz ul buti gulrux, Bahor husni kebi subhim aylagay farrux.	7 bayt; 42 ^b 140
138.	Sadqang bo’lubon urmoq bu gunbadi axzar charx, Qasringg’a davr urg’ondek bir sabz kabutar charx.	7 bayt; 42 ^b –43 ^a 141
139.	Meni havosida devona ayladi ul sho’x, Jununu ishq ila afsona ayladi ul sho’x.	7 bayt; 43 ^a 142
140.	Sochingki yur chog’ida bordi har taraf bir shox, Suv ichra sumbulitardur anga mukarrar shox.	7 bayt; 43 ^{ab} 143
141.	Chu solik aylar esa azm vodiya tavhid, Kerakki, minsa bu sayr ichra markabi tajrid.	7 bayt; 43 ^b 144
142.	Sitam ermas edikim, aylading ko’nglumni yuz parkand, Sitam budurki, tikmak birla istarsen anga payvand.	9 bayt; 43 ^b –44 ^a 145
143.	Qayda qilgay soyadek men telbai xokini band, Kim quyosh bo’ynig’a solmish sunbulung mushkin kamand.	7 bayt; 44 ^{ab} 146
144.	Bo’ldi ko’nglum shod topqach tig’idin ko’ksum kushod, Yo’q ajab har kimga kim yetgach kushodi bo’lsa shod.	7 bayt; 44 ^b –45 ^a 148
145.	Dudi oh ermas ko’ngul uyin qora qilg’anda dard Chun yiqildi ishq zulmidin havog’a chiqti gard.	7 bayt; 45 ^a 149
146.	Buki har yondin ko’kartibdur yuzumni kochi dard, Jism uyi toqini oltun birla qildim lojuvard.	7 bayt; 45 ^{ab} 150
147.	Yo’q manga yuz yilda ul mahvashqa bir so’z derga had, Bo’lsa bir so’z derga had, ul ham bo’lur yuz qatla rad.	9 bayt; 45 ^b 151
148.	Nolonmen ochar bo’lsa yuz ul huri parizod, Bulbulg’a ne tong gul ochilur faslda faryod.	7 bayt; 45 ^b –46 ^a 152

149.	Chekar un ko'nglum ursang tiyg'i bedod, Ne tong, su qo'yg'ach etmak shu'la faryod.	7 bayt; 46 ^a 153
150.	Ko'ngul haroratin anglatdi ohi dard olud, Uy ichra o't ekanin elga zohir ayladi dud.	7 bayt; 46 ^b 154
151.	O'yla hijron toshlarin yog'durdi charxi tezgard, Kim sipehr avjig'acha xoki tanimdin chiqti gard.	7 bayt; 46 ^b 155
152.	Unutmag'ilki to hajr etti bedod, Meni bir noma birla qilmading yod.	7 bayt; 47 ^b -48 ^a 159
153.	Vahki, har soat bo'lurmen vaslidin yetkach navid, Yordin ummidvor, ammo o'zumdin noumid.	7 bayt; 48 ^b 162
154.	Ish manga qilmoqdurur ul sho'xi beparvoni yod, Ul unutmish anikim, qilg'ay meni shaydoni yod.	9 bayt; 49 ^a 164
155.	Ey, soching zanjirining savdosida majnun xirad, Dam badam ko'prak pariydek husnungga maftun xirad.	7 bayt; 50 ^a 167
156.	Qazo ne hukmki aylar jahongadur nofiz, Jahonu bas demakim, insu jong'adur nofiz.	7 bayt; 50 ^{ab} 168
157.	Qo'nglum erur ul g'unchayi serob ila multaz, Ul nav'ki mast o'lsa mayi nob ila multaz.	7 bayt; 50 ^b 169
158.	Zihe mazohir aro mehri orazingdin nur, Quyoshtin uylaki zarrot xayli ichra zuhur.	9 bayt; 50 ^b -51 ^a 170
159.	Sarig' kog'azmudurkim so'zi hajrim ayladim tahrir Va yoxud shu'la tushti safhag'a ul so'z etib ta'sir.	9 bayt; 51 ^{ab} 171
160.	Erur hamisha xazon bargidek boshimda sharor, Senga ne g'amki, boshing uzradur hamishabahor.	7 bayt; 52 ^a 173
161.	Ham ko'zum tortar, hamul mezon bila ko'nglum solur, Yo rab, ul kelgaymukim ko'z yorutub ko'nglum olur.	7 bayt; 52 ^{ab} 174
162.	Tiyra shomim ichrakim barqi balolar chaqilur, Har nafas ishq ajdahosi og'zidin o't sochilur.	9 bayt; 52 ^b 175
163.	Kechakim zulfung xayoli ko'nglum ichra aylanur, Tongg'a tegru za'fliq jismim yilondek to'lg'anur.	7 bayt; 52 ^b -53 ^a 176
164.	To buzug' ko'nglum aro zulfung xayoli aylanur, Ajdahoyedurki, bir vayrona ichra to'lg'anur.	7 bayt; 53 ^{ab} 178
165.	Vaslidin chun multafit ko'proq bo'lur furqatda yor, Tarki vasl aylab qiling, ahbob, furqat ixtiyor,	7 bayt; 53 ^b 179
166.	Firoq isitmasi andoq tanimdin o't chiqarur Ki, gar tabib iligim tutsa, barmog'i qabarur.	7 bayt; 53 ^b -54 ^a 180

167.	Ko‘ngul uyida yuzung naqshin aylaman tasvir Ki, dudi ohim ila rangi topmag‘ay tag‘yir	7 bayt; 54 ^a 181
168.	Etti jon og‘zimakim chiqmas uyidin ul hur, Chiqmag‘an jong‘a umid, ushbu masaldur mashhur.	7 bayt; 54 ^b 182
169.	Junun salosilida bo‘ldi jismi zor haqir, So‘ngak xilolki bo‘ynig‘a taqdilar zanjir.	7 bayt; 54 ^b 183
170.	Chun meni majnun boshin atfol toshi sindurur, Oh o‘ti jo‘lida sochimdin anga kiz kundurur.	7 bayt; 55 ^a 184
171.	Muztarib ko‘nglum aro ul yuz xayoli aylanur, Mavjluq suda quyosh aksi nachukkim chayqanur.	9 bayt; 55 ^{ab} 185
172.	May labingg‘a yetsa, jonimg‘a harorat yetkurur, O‘t agar Iso dami birla yorurkim, kuydurur.	9 bayt; 55 ^b 186
173.	Qaysi to‘biy jilvasi sarvi xiromoningcha bor? Qaysi kavsarning zuloli obi hayvoningcha bor?	9 bayt; 55 ^b –56 ^a 187
174.	Dilbaro, sendin bu g‘amkim menda bordur, kimda bor, Furqatingdin bu alamkim, menda bordur, kimda bor.	6 bayt; 58 ^b 189
175.	Kimki aning bir malaksiymo pariyvash yori bor, Odamin bo‘lsa, pariy birla malakdin ori bor.	7 bayt; 56 ^b –57 ^a 190
176.	Xolu xating xayolidin, ey sarvi gul‘uzor, Gohe ko‘zumga xol tushuptur, gahe g‘ubor.	7 bayt; 57 ^a 191
177.	Kofirekim, sen kebi ruxsori otashnoki bor, O‘t solurdin lashkari islom aro ne boki bor.	7 bayt; 57 ^{ab} 192
178.	Ichkali gulrang may nargis masallik jomi bor, Savsani to‘n birla ulkim sarvdek andomi bor	7 bayt; 57 ^b 193
179.	Har gadoekim, jahonda bir muvofiq yori bor, Xizr umriyu Skandar hashmatidin ori bor.	7 bayt; 57 ^b –58 ^a 194
180.	Har kishikim, bir so‘z ul badmehrdin taqriri bor, Holatimning tokim ul taqrir etar tag‘yiri bor.	7 bayt; 58 ^a 195
181.	Xasta ko‘nglumningki, zulfung shomida oromi bor, Bo‘lsa beorom tong ermaski, muhlik shomi bor.	7 bayt; 58 ^{ab} 196
182.	Kufrdin zunnorlar gar turrasi tobinda bor, Kirpigidin dag‘i saflar qoshi mehrobinda bor.	7 bayt; 58 ^b –59 ^a 198
183.	Oshkoro yuz tugan garchi tani zorimda bor, Oncha yuz dog‘i nihoniy joni bemorimda bor.	7 bayt; 59 ^a 199
184.	Ey ko‘ngul, dushmanlar oncha makr ila fan qildilar Kim, vafolig‘ do‘stni jonimg‘a dushman qildilar.	7 bayt; 59 ^b 200

185.	Ko'ksumni chunki qildi labing hajri yaralar, Har yara qon kebi oqizur la'lporalar.	7 bayt; 59 ^b –60 ^a 201
186.	Gul yuzung hajrida chiqsa o'tlug' ohim gohlar, Ko'kta gulnorin bulutlardek kezar ul ohlar.	7 bayt; 60 ^a 202
187.	Ikki zulfung telba ko'nglumba qorong'u kechalar, Za'fdin bexudlug'um uyqu anga bu kechalar.	7 bayt; 60 ^{ab} 203
188.	Ne ajab, har yon meni majnun boshida yoralar, Baski, yog'di ustiga atfol elidin xoralar.	7 bayt; 60 ^b 204
189.	Menu furqat ayyomiyu zorlig'lar, Har aqshom tong otquncha bedorlig'lar.	7 bayt; 60 ^b –61 ^a 205
190.	Menu g'ariblig'u hajru benavolig'lar, Diyoru yor firoqig'a muhtalolig'lar.	7 bayt; 61 ^a 206
191.	Osilmamish qulog'ingdin yuz uzra gavharlar Ki, ayrilibtur ul o't shu'lasidin axgarlar.	7 bayt; 61 ^{ab} 207
192.	Boshimg'a kuyida har dam g'ulu qilur itlar, Gar o'lmasam, bu g'uluni nag'u qilur itlar.	7 bayt; 61 ^b 208
193.	La'li shavqidin ko'zu ko'nglumda ashku ohdur, Yo zuloli Xizr ila anfosi ruhullohdur.	7 bayt; 61 ^b –62 ^a 209
194.	Zulfung ustida gajak qulloblar taqlididur, Yo'qsa, kilki sun'din ul turraning tashdididur.	7 bayt; 62 ^a 210
195.	Tovushkim uy toshidin kelsa, dermen bag'ri toshimdur, Eshikdin soya kirgach, sog'inurmenkim quyoshimdur.	9 bayt; 62 ^{ab} 211
196.	Qatlima tig' o'lg'alikim charx ishi ozordur, Mavji ashkim aksidin po'lodi javhardordur.	7 bayt; 62 ^b –63 ^a 212
197.	Ne tong, agar o'qi vayron ko'ngulga rog'ibdur: Qurug' nihol buzug' bog' aro munosibdur.	7 bayt; 63 ^a 213
198.	Qasrning har kunguri uzra balo toshimudur? Yo'qsa botil ishq da'vo qilg'an el boshimudur?	7 bayt; 63 ^{ab} 214
199.	Ko'zi ul yuz o'tidin xalq ichini dog' etadur, Yoxud iki qoshining yolarini chog' etadur.	7 bayt; 63 ^b 215
200.	Shu'lai ruxsorig'a ko'nglum qushi aylonadur, Tong emas, gul sham'ig'a bulbul agar parvonadur.	9 bayt; 63 ^b –64 ^a 216
201.	Suda yuzungmu aksi yo chashma aro pariymudur? Chashmayi mehr ichinda yo lam'ayi mushtariymudur?	7 bayt; 64 ^a 217

202.	To dayr ichinda mug‘bachalardin nishonadur, Ey piri dayr, boshimu bu ostonadur.	10 bayt; 64 ^b –65 ^a 219
203.	Ikki gul vaqtiduru ikki quyosh davronidur Kim, ko‘ngulda ul iki oraz g‘ami hijronidur.	7 bayt; 65 ^a 220
204.	Lo‘livashimdin ayruki, qabrimda loladur, Ul o‘ynag‘on kebi yog‘och uzra piyoladur.	7 bayt; 65 ^{ab} 221
205.	Sarv uza gul butmasa, qad uzra ruxsori nedur? Jon agar shirin emas — la‘li shakar bori nedur?	7 bayt; 65 ^b 222
206.	Gulni naylay, xotir ul ruxsori gulgun saridur, Qo‘y gulafshonni, ko‘ngul bog‘i humoyun saridur.	7 bayt; 65 ^a –66 ^b 233
207.	Yana sensizin munisim g‘am bo‘luptur, Ko‘zumga yurak qoni hamdam bo‘luptur.	7 bayt; 66 ^a 224
208.	To turrasi torinda har sari tugunlardur, Za‘f ichra so‘ngaklardin har sari bo‘g‘unlardur.	7 bayt; 66 ^{ab} 225
209.	Ko‘z qonidin dema, etagim lolavordur Kim, ko‘hi dardning etagi lolazordur.	6 bayt; 66 ^b 226
210.	Harorat jonima ul otashin la‘li axgarindindur, Anga taskin ham ul yuz ravzasining kavsarindindur.	7 bayt; 66 ^b –67 ^a 227
211.	Ikki ko‘zumki dardu balo jo‘yboridur, Ohim buxoriy ustida abri bahoriydur.	7 bayt; 77 ^a 228
212.	Kulbamg‘a, baski, gardun g‘am toshi yog‘durubtur, Sabrim uyidek ul ham yemrulgali turubtur.	6 bayt; 67 ^{ab} 229
213.	Go‘yiyo ko‘nglum taxayyul mulkining sultonidur Kim, xayol ichra qilur har ayshkim imkonidur.	7 bayt; 68 ^a 231
214.	Quyosh yuzinda xating sabzasig‘a maskandur, Bu vajhdindur agar rangi sabz ravshandur.	7 bayt; 68 ^a 232
215.	Qilg‘ali azmi safar ulkim manga dilxohdur, Ogah o‘z holimdin ermasmen, xudo ogohdur?	7 bayt; 68 ^b 233
216.	Shikanji turrasidinkim girih yozilmaydur, Binafshaedurur, ammo hanuz ochilmaydur.	7 bayt; 68 ^b – 69 ^a 234
217.	Birov g‘ami yana ko‘nglumga qo‘zg‘olon soladur, Birov demayki, bu oshubni falon soladur.	7 bayt; 69 ^a 235
218.	Sham’ ul oy hajrida tun kuymagim ogohidur, Dudi ermaskim mening holimg‘a o‘tluq ohidur.	7 bayt; 69 ^{ab} 236
219.	Ko‘ngul hadiqasida bir niholi navrasdur Kim, ushbu bog‘da jinsi shajardin ul basdur.	7 bayt; 69 ^b 237
220.	Men kebi parvona ishq o‘tida beoromdur, Kim, ani ham o‘rtagan bir sarvi siym andomdur.	7 bayt; 70 ^a 239

221.	Parivashe, dedilar, pardai hijobdadur, Ko'rarga telba ko'ngul ani iztirobdadur.	9 bayt; 70 ^{ab} 240
222.	Qarida garchi sabuk ruhlug' farovondur, Vale yigitlar aro chun kirar, garonjondur.	9 bayt; 70 ^b –71 ^a 241
223.	Sarv uza gul ochtikim, qad uzra ruxsorim budur, Jong'a nutq o'rgatdikim, la'l ichra guftorim budur	7 bayt; 71 ^a 242
224.	Ul o'tlug' chehrag'a zarbaft xil'at ne yarashibdur, Magar xil'atqa ul yuz lam'asidin o't tutashibdur.	7 bayt; 71 ^{ab} 243
225.	Lojuvardiy qoshing uzra zarvaraq tobonmudur? Yo magar ko'k toqi uzra anjumi raxshonmudur?	7 bayt; 71 ^b 244
226.	Ul quyoshtin ayru o'rtangan ichimda qayg'udur, Ko'ngul ichra su kebi qon ko'z aro qondek sudur.	7 bayt; 72 ^a 245
227.	Dud yanglig' dema, ko'nglum ohi dardoludidur Kim, ko'ngul uzra tugan qo'yg'an fatilam dudidur.	7 bayt; 72 ^a 246
228.	Netib tuz etay qadkim, jismimda shikanlardur, Naylab tuz uray damkim, bag'rimda tikanlardur.	7 bayt; 72 ^b 247
229.	Yuzungdek qamar yo'qtur, qadingdek shajar yo'qtur, Shajar bo'lsa ham anda, labingdek samar yo'qtur.	7 bayt; 72 ^b –73 ^a 248
230.	Ko'zung sarfitnayi olam tushuptur, Qoshingdek bir yangi oy kam tushuptur.	7 bayt; 73 ^a 249
231.	Yana hamdamim shulayi g'am bo'luptur, G'amim shu'lasi jong'a hamdam bo'luptur.	6 bayt; 73 ^{ab} 250
232.	O'tlug' yuzidin ul oykim burqain oliptur, Kofirlig'in ko'runkim, mus'hafqa o't soliptur.	7 bayt; 73 ^b 251
233.	Furqat ichra sharbati la'ling visoli kam bo'lur, Garchi derlar: talx daryoda chuchuk su ham bo'lur.	7 bayt; 73 ^b –74 ^a 252
234.	Har gahki qadahno'shum mayli mayi nob aylar, Mujgon o'qig'a shishlab bag'rimni kabob aylar.	7 bayt; 74 ^{ab} 253
235.	Jong'a yo'q ko'nglumdinu ko'nglumga yo'q jondin xabar, Menga ne o'zdin xabar, ne ko'nglum olg'andin xabar.	7 bayt; 74 ^b 254
236.	Ey sabo, sharh ayla avval dilsitonimdin xabar, So'ngra degil ko'ngul otlig' notavonimdin xabar.	7 bayt; 74 ^b –75 ^a 255
237.	Qosidekim yetkurur ko'nglumga jonondin xabar, Uyladurkim bergay o'lgan jismg'a jondin xabar.	7 bayt; 75 ^a 256
238.	Quydi ko'ngulki, qolmadi ashkda qonidin asar, Qon demayinki, ko'zda ham ashki ravonidin asar.	7 bayt; 75 ^b 257

239.	Ko‘zda su – ko‘ngul aro o‘t, ne ko‘rarsen, oxir?! Yana ahvolin alarning ne so‘rarsen oxir?!	7 bayt; 75 ^b 258
240.	Yori birla boda ichkan no‘shi jondurkim, ichar, Yorsiz no‘sh ichsa rangin boda qondurkim, ichar.	7 bayt; 76 ^a 259
241.	Chiqmasa jonon g‘amu anduhdin, jonim chiqar, Zavqdin ul dam kirar jonimki, jononim chiqar.	7 bayt; 76 ^{ab} 260
242.	Toza sarve bog‘ aro, derlarki, noz og‘oz etar, Har dam ani ko‘rgali ko‘nglum qushi parvoz etar.	9 bayt; 76 ^b 261
243.	Hajr aro qolmishmen, soqiy, labolab jom ber, Dam–badam shu‘lamg‘a su quymoq bila orom ber.	7 bayt; 76a–77 ^b 262
244.	Bizga jahon bog‘idin ul sarvi gulandom yetar, Ul chu yetar soyayi sarvu mayi gulfom yetar.	7 bayt; 77 ^a 263
245.	Zulfung ochilib, orazi diljo‘ bila o‘ynar, Hindu bachae sho‘xdurur, su bila o‘ynar.	7 bayt; 77 ^{ab} 264
246.	Hush chun may bazmi ichra dilsitonimdin ketar, Tob jismimdin, hayot ozurda jonimdin ketar.	7 bayt; 77 ^b 265
247.	Tilab yuzungni ko‘ngul hajrdin farog‘ istar, Qorong‘u tunda nachukkim kishi charog‘ istar.	7 bayt; 77b–78 ^a 266
248.	Bog‘ atri chu nasimi gulu shamshod berur, Yorning gul yuzu shamshod qadin yod berur.	7 bayt; 78 ^a 267
249.	Qayu tarafki quyosh yanglig‘ ul nigor borur, So‘ngincha soya masallik bu xoksor borur.	7 bayt; 78 ^b 268
250.	Ohim g‘amingda gunbadi axzarni kuydurur, Har uchquni falakda bir axtarni kuydurur.	7 bayt; 79 ^a 270
251.	Ko‘nglum o‘tin zohir etsam, barcha olam o‘rtanur, Shu‘lasin gar tortsam, to‘qquz falak ham o‘rtanur.	7 bayt; 79 ^{ab} 271
252.	Ko‘ngluma hajringda jannat gulshani zindon erur, Ko‘zuma sensiz gulafshon bog‘ xorafshon erur.	9 bayt; 79 ^b 272
253.	Kecha har kavkab ko‘rungach, yodima oyim kelur, Oy chu tole‘ bo‘ldi — mehri olamoroyim kelur.	9 bayt; 79 ^b –80 ^a 273
254.	Nazarga qaysi tarafdinki bir g‘ubor kelur, Ko‘zum yorur bu tamanno bilaki, yor kelur.	7 bayt; 80 ^a 274
255.	To‘rt rangi muxtalifdin hullakim, jonon kiyar To‘rt unsur kisvatidur go‘yiyokim jon kiyar.	7 bayt; 80 ^{ab} 275
256.	Kunduz ul xurshidi raxshondin ko‘zumga yosh erur, Kecha holim zulfi savdosi bila chirmash erur.	7 bayt; 80 ^b 276
257.	Xo‘blar tig‘i yetishmasdin burun bu zor o‘lar, Chin emishkim, bo‘lsa ko‘p qassob, qo‘y murdor o‘lar.	7 bayt; 80 ^b –81 ^a 277

258.	Beliyu og'zi ko'rar-ko'rmasda chun pinhon erur, Bas muni quchmaq, ani o'pmak qachon imkon erur?	7 bayt; 81 ^a 278
259.	Markab ermaskim sabo mandonda gardangiz erur, Rokib ermas, bargi guldurkim, sabodin tez erur.	7 bayt; 81 ^b 279
260.	Ne lo'liyvashdur ul qotilki, qon to'kmakkadur yakсар Qiyο boqmoqlari poki itik, mujgonlari-nishtar.	7 bayt; 81 ^b 280
261.	Shahsuvorim tavsani aylarmu oyo po'ya tez, Yo quyosh turki falak raxshin qiliptur garmxez.	7 bayt; 82 ^a 281
262.	Qush keturdi nomangu, ko'nglumni qildi shu'laxeز, Ayladi go'yo qanotining yeli bu o'tni tez.	7 bayt; 82 ^{ab} 282
263.	Sovug' ohimdin o'lsang betahammul ko'zga keltur yuz Ki, anda ablaq etmishmen murattab tegrasi qunduz.	9 bayt; 82 ^b 283
264.	Chun qo'yarmen ul jahon oroyishi bazmig'a yuz, Aysh bazmin, soqiyo, bog'i Jahonoroda tuz.	7 bayt; 82 ^b -83 ^a 284
265.	Chu noma chirmadim yozib yuzung shavqida sho'rangez, Damimdin o't tushib bir boshig'a qildi ani gulrez.	9 bayt; 83 ^a 285
266.	Bas ettim ashkfishonlig' chu zohir etting yuz, Nechukki mehr ko'ringach, nihon bo'lur yulduz.	7 bayt; 83 ^b 286
267.	Sarvqadlar agar biru gar yuz, Yuzdin ermas biri bizning bila tuz.	7 bayt; 83 ^b 287
268.	Qilur paykonlaring ko'nglum o'tin tez, Agarchi qatra bo'lmas shu'laangez.	7 bayt; 84 ^a 288
269.	Ko'runur otashin la'ling dilafro'z, Magar ollida chektim ohi jonso'z.	7 bayt; 84 ^{ab} 289
270.	Do'stlar, ahli zamondin mehr umidi tutmangiz, Mehri gardun bo'lsalar ko'z nuridin yorutmangiz.	7 bayt; 84 ^b 290
271.	Do'stlar, olam eliga yoru hamdam bo'lmangiz, Yor ila hamdam demaykim, oshno ham bo'lmangiz.	7 bayt; 84 ^b -85 ^a 291
272.	Ne ayb jon manga behol bo'lsa jononsiz, Ne holi bo'lg'ay o'lug jismi zorning jonsiz.	7 bayt; 85 ^a 292
273.	Onsiz o'lmoq, erur o'lmoq jonsiz, Bo'layin jonsizu bo'lmay onsiz.	7 bayt; 85 ^{ab} 293
274.	Ey shikibu sabr, bir kun xud manga yor erdingiz, Yorlig' ham bo'lmasa tegramda xud bor erdingiz.	7 bayt; 85 ^a -86 ^a 294
275.	Nozaninlar, benavolarg'a tarahhum aylangiz, Lutf agar yo'qtur, g'azab birla takallum aylangiz.	7 bayt; 86 ^a 295

276.	Rozi ermasmen, ko‘ngul chokini payvand etsangiz, Qolg‘anin ham koshki parkand–parkand etsangiz.	7 bayt; 86 ^b 296
277.	Meni bir noma birla dilbarim yod etmadi hargiz, Qulin qayg‘udin ul xat birla ozod etmadi hargiz.	9 bayt; 86 ^b –87 ^a 297
278.	Ko‘nglum oldi yor, chun yuziga boqib turdi ko‘z, Vahki, oldurdi ko‘ngul, har kimsakim oldurdi ko‘z.	9 bayt; 87 ^a 298
279.	Manga ul ko‘zi qora dedi chuchuk chandin so‘z, Ne ajab, ani qorako‘z desamu shirin so‘z.	7 bayt; 87 ^{ab} 299
280.	Bo‘ldi shomu jong‘a ul oy hajridin qayg‘u hanuz, Yetti subhu ko‘zlarimga kirmamish uyqu hakuz.	7 bayt; 88 ^b 300
281.	Ey mug‘anniy, chun nihon rozim bilursen – soz tuz, Tortibon munglug‘ navo sozing bila, ovoz tuz.	7 bayt; 87 ^b –88 ^a 301
282.	Anga xo‘ydin toza bo‘lmish obi hayvon birla yuz, Hajridin og‘ushta bizga ashki g‘alton birla yuz.	7 bayt; 88 ^a 302
283.	Ul pariy ko‘yida men devonani band aylangiz, Band–bandim zulfi zanjirig‘a payvand aylangiz.	7 bayt; 88 ^b 303
284.	Yopilmas gar menga qonlig‘ sudin ko‘z, Senga lekin ochilmas uyqudin ko‘z.	7 bayt; 88 ^b 304
285.	Ishq yuki ayladi torami a‘loni ko‘j, Ne ajab, ar aylasa men kebi shaydoni ko‘j.	7 bayt; 89 ^a 305
286.	Jud emas ko‘p bazl uchun ko‘p mol qilmag‘lig‘ havas, Kim berur ko‘ptin ko‘p, ozdin oz ani bil judu bas.	8 bayt; 89 ^{ab} 306
287.	Bog‘ aro ne sarv etarmen orzu, ne gul havas, Dahr bog‘idin manga bir sarvi gulruxsor bas.	7 bayt; 89 ^b 307
288.	Jong‘a la‘ling mayi jomidur multamas, Ne Xizr suyi, ne jomi Jamdur havas.	7 bayt; 89 ^b –90 ^a 308
289.	Ko‘ngul har tun farog‘ istab balo tog‘ini yostanmas, Agar har dam necha qatla ul oy ko‘yini aylanmas.	11 bayt; 90 ^a 309
290.	Menga bir sarvi gulrux bo‘ldi munis Ki, hayrondur ko‘zi ollinda nargis.	7 bayt; 90 ^b 310
291.	Qilmon ul bebok kesgan na‘lni o‘pmak havas Kim, samandi na‘lini o‘pmak muyassar bo‘lsa bas.	9 bayt; 90 ^b –91 ^a 311
292.	Gulgun may ichib sunbuli chun gulga yopilmas Ul gulshan aro bizga ne gullarki ochilmas.	7 bayt; 91 ^a 312
293.	Sendegu kiygan shabandarro‘z hullangdek emas, Kecha-vu kunduz libosin kiysalar oyu kunas.	9 bayt; 91 ^{ab} 313
294.	Jong‘a la‘lingdin bir o‘pmakdur qiyosan iltimos, La‘linga ham jonni kuydurmoq alohozal–qiyos.	7 bayt; 91 ^b 314

295.	Gar meningdur yor lo'li bo'lsa shoh etmon havas, Naylay ul shahniki, har lo'lig'a bo'lg'ay hamnafas.	7 bayt; 92 ^a 315
296.	Ko'yi toshi boshima hayf aylasam uyqu havas, It uyur bo'lsa, ayog', ilgi, boshin qo'ymoqqa bas.	7 bayt; 92 ^a 316
297.	Bizga ul mahvash tili-yu ko'ngli birla yor emas, Ko'ngli ichra har nekim aning tilida bor emas.	9 bayt; 92 ^b 317
298.	Xasta ko'yungda yotmisham bekas, Tutquchim, qopquchim itingdur bas.	7 bayt; 92 ^b –93 ^a 318
299.	Tong emas gar chin yuzinda qahrdin mavjud emas, Ko'zguning chunkim ko'runmak javhari ma'hud emas.	7 bayt; 93 ^a 319
300.	Xo'blarg'a meng ul oyning toza qulluq dog'i bas, Ko'zlariga surma ko'yining qaro tufrog'i bas.	7 bayt; 93 ^{ab} 320
301.	Bizga olam bog'idin ul sarvi gulruxsor bas, Goh andin jilva, gohe davlati diydor bas.	7 bayt; 93 ^a 321
302.	Manga ishrat yeri – kunji fano bas, Yangi masnad, bir eski bo'ryo bas.	9 bayt; 93 ^b –94 ^a 322
303.	Yo'q tama' ag'yordin, gar dushman ermas yor, bas, Yordin no'sh istamon, nish urmasa ag'yor bas.	7 bayt; 94 ^a 323
304.	Nigorim dardima nazzora qilmas, Nazora qilsa dag'i chora qilmas.	7 bayt; 94 ^a 324
305.	Menmudurmenkim quyosh kulbamni ravshan aylamish, Obi hayvon zulmatobodimni gulshan aylamish.	7 bayt; 94 ^b 325
306.	Mayki la'lidin tomizdi ul nigori bodano'sh, Go'yiyo, jon topqanidin tushti tufroq ichra jo'sh.	7 bayt; 94 ^b 326
307.	Har necha kuysam ul oy ko'nglumni paydo aylamas, Aylasa ham o'lsam ani oshkoro aylamas.	9 bayt; 95 ^b 328
308.	Labingdin ayru bag'ir laxt–laxt qonmu emas, Bu qon nazar yo'lidin dam–badam ravonmu emas.	7 bayt; 95 ^b –96 ^a 329
309.	Qilding ofat barqidin jonimg'a o't yoqmaq havas, Tifl o't yoqmoq uchun qilg'andek o't choqmaq havas.	7 bayt; 96 ^a 330
310.	Xo'blar ming bo'lsalar, men xastag'a bir yor bas, Anda mehr atvorining mingdin biri gar bor bas.	7 bayt; 96 ^{ab} 331
311.	Olam ichra manga ul huri malak siymo bas, Ul qachon bo'lsa muyassar, qadahi sahbo bas.	7 bayt; 96 ^b 332
312.	G'amzangni kishi nazzora qilmas Kim, bag'rini pora-pora qilmas.	7 bayt; 96 ^b –97 ^a 332

313.	Birov aning labi jonbaxshidin nishon bermas Ki, har kishiki qilur istimo', jon bermas.	7 bayt; 97 ^{ab} 335
314.	Zihi oting bila xayli maloyik ichra xurush, Falak senga yangi oy na'li birla halqabago'sh.	7 bayt; 97 ^b 336
315.	Yuz sihr qilsa kimgaki ellikdin o'tti yosh, Atfol sahrasi qilur atfoldek maosh.	9 bayt; 98 ^b 337
316.	Vafodin cheksa bosh ul sarvi mahvash, Ajab ermastur o'lmoq sarvi sarkash.	7 bayt; 98 ^{ab} 338
317.	Qo'ymadi shomi xumorim tiyralikdin aql-u hush, May quyoshin xum sipehridin chiqar, ey mayfurush.	7 bayt; 98 ^b 339
318.	Necha oh ursam bo'lur ko'zdin bag'ir xunobi fosh, Esnamak bu ersa ko'zda ne ajab ul nav' yosh.	7 bayt; 98 ^b –99 ^a 340
319.	Husn bog'i ichra qadding sarvi bo'lmog'liqqa tush, Har havo qilg'an ko'ngul ul qad uza sarv uzra qush.	7 bayt; 99 ^a 341
320.	Ul parivash odamivashlig'lar anlab qildi xash, Har sarikim bir malakvash bor edi devonavash.	7 bayt; 99 ^{ab} 342
321.	Chehra ko'rsatgilki jon bermoq tariqin ko'rsatay, Ishq atvorini da'vo qilg'an elga o'rgatay.	9 bayt; 99 ^b –100 ^a 343
322.	Mehr emas, gardun yuzung hijronidin dog' o'rtamish, Oy emas, marham uchun momuq mudavvar aylamish.	7 bayt; 99 ^b –100 ^a 344
323.	Ishq ichinda juz o'lum mushkilki, bo'lg'an bizga ish Kim, bo'lubtur jon bila g'amzang aro borish–kelish.	7 bayt; 100 ^a 345
324.	Zulfig'a har yon girih tushkan erur bas turfa ish, Necha yerda telba ko'nglum qasdig'a bel bog'lamish.	7 bayt; 100 ^b 346
325.	Orazin ko'rdu, nihon ashk ayladi sirrimni fosh, Yashurun qolmas o'g'urluq uy arokim bo'lsa yosh.	7 bayt; 100 ^b 347
326.	Husni devoni uza matla'dur ul payvasta qosh, Kotibi taqdir aning misra'larin yozg'an tutosh.	7 bayt; 101 ^a 348
327.	Labing bu xastag'a nevchun takallum etmadi ish Ki, bir sukunj bila hosil etsa yuz olqish.	7 bayt; 101 ^{ab} 349
328.	Yozuqsiz, jurmsiz bedod etar fosh Manga ul surmasiz ko'z, vo'smasiz qosh.	7 bayt; 101 ^b 350
329.	Qaysi vodiym kim tanimni ashk sayli surmamish, Qaysi tog' avjig'akim mavji boshimni urmamish.	9 bayt; 101 ^b –102 ^a 351
330.	Kuydumu toptim ko'ngulni o'tg'a solg'ondin bu ish, Yo ko'nguldindur menga yo ko'nglum olg'ondin bu ish.	7 bayt; 102 ^a 352

331.	Labingni so'rg'ali muhri sukut og'zima tushmish Ki, ul shakkar bila ernim biri biriga yopushmish.	7 bayt; 102 ^a 353
332.	Ko'ngluma kelmas xazoniy bog' aro noranj xush Kim, xazoni hajr aro bo'ldi yuzum noranjvash.	7 bayt; 102 ^b -103 ^a 354
333.	Nevchun yuzida qahr ila chin zohir aylamish, Xurshid chashmasida kishi mavj ko'rmamish.	7 bayt; 103 ^a 355
334.	Sendin ayru tanda ko'nglum yo'qturu ko'nglumda hush, Bedil-u behushlardek ne ajab qilsam xurush.	7 bayt; 103 ^{ab} 356
335.	Surma bilanmu ul oy ko'zni qora aylamish, Yo'qsa Xo'tan jayrani mushk ichida ag'namish.	9 bayt; 103 ^b 357
336.	Surohi to mayi la'ling visolin orzu qilmish, Ani orzu devonayi jo'lidamu qilmish.	7 bayt; 104 ^a 358
337.	Ne xam qoshlardururkim, hasrati qaddimni yo qilmish, Ne kirpiklar o'qikim, ro'zgorimni qora qilmish.	9 bayt; 104 ^{ab} 359
338.	Shabistonida jom ichra yuzung aksi charog' o'lmish, Charog'imga va lekin jonzarfu boda yog' o'lmish.	9 bayt; 104 ^b 360
339.	Latofatda yuzung ham gul emish, ham gulsiton ermish, Halovatda labing ham jonu ham oromijon ermish.	9 bayt; 104 ^b -105 ^a 361
340.	Shomkim tun pardasinda ayladi ixfo quyosh, Parda olib yuzdin ul oy ayladi ifsho quyosh.	9 bayt; 105 ^{ab} 362
341.	Dedim, ul paykonni la'l etkan yurak qoni emish, G'unchang armonida ul xud la'li paykoniy emish.	7 bayt; 105 ^b 363
342.	Menga emdi sarv ila gul muddaosi qolmamish, Sarv bo'yluq guljabinlarning havosi qolmamish.	7 bayt; 105 ^b -106 364
343.	Orazing hijronidin kelmas mango gulzor xush, Gulsiz andoqkim emas, gul bunda yuz ming xorxush.	7 bayt; 106 ^a 365
344.	Dardi ko'p uryon tanimg'a yuz tuman dog' o'lmamish, Toki har bir dardig'a bir dog' etar chog' o'lmamish.	7 bayt; 106 ^{ab} 366
345.	Ishq ko'nglungga solib dard, ani qon etmish, Ol kisvat bila kofirni musulmon etmish.	7 bayt; 106 ^b 367
346.	Demagil mujgonkim, ul ko'z qasdi ahbob aylamish Qim, temurdin neshlar aylab, siyahtob aylamish.	7 bayt; 106 ^b -107 ^a 368
347.	La'li ishq aholidin oncha g'orati jon aylamish Kim, o'lukka jon berur oyinin oson aylamish.	7 bayt; 107 ^a 369

348.	Hushi yo‘q ko‘nglum junun dashtida bir shaydo emish Kim, aning qoshida Majnun asru–ko‘p dono emish.	7 bayt; 107 ^b 370
349.	Meni ishq ichra degan oqilu farzona emish, Degay ulkim, so‘zin eshitsaki, devona emish.	7 bayt; 107 ^b 371
350.	Oshiq o‘ldum, bilmadim, yor o‘zgalarga yor emish, Olloh-olloh, ishq aro mundoq balolar bor emish.	7 bayt; 108 ^{ab} 372
351.	Javzo kunidin dog‘i ul chehra jamil ermish, Yaldo tunidin dog‘i ul zulf tavil ermish.	7 bayt; 108 ^b 373
352.	Bizing shaydo ko‘ngul bechora bo‘lmish, Malolat dashtida ovora bo‘lmish.	7 bayt; 108 ^b –109 ^a 374
353.	Birovki dayr sori zohir ayladi ixlos, Burung‘i naf‘i bukim xonaqahdin o‘ldi xalos.	7 bayt; 109 ^a 375
354.	Husn oyatiki keldi yuzung qissasida nas, Tong yo‘q, desamki sha‘nidadur ahsan-ul qisas.	6 bayt; 109 ^{ab} 376
355.	Qatl uchun elga chu ta‘mim ila berding tanqis, O‘lgum erdi meni gar qilmasang erdi taxsis.	7 bayt; 109 ^b 377
356.	May meni qildi riyoyi porsoliqdin xalos, Porsoliq yo‘qki, ujbu xudnamoliqdin xalos.	7 bayt; 109 ^b –110 ^a 378
357.	Qila olg‘oncha riyo ahlidin etkil i‘roz, Yaxshiroq sidq ila osiki, riyoliq murtoz.	9 bayt; 110 ^a 379
358.	Istasam bo‘se labidin, jon tilar jonon evaz, Ko‘ngli birla desa jonon ozdurur yuz jon evaz.	7 bayt; 110 ^b 380
359.	Orazingdur oftobi olamorodin g‘araz, Jonfizo nutqingdur anfosi Masihodin g‘araz.	7 bayt; 110 ^b 381
360.	Gar budur qomati ra‘no bila zebo oraz, Sarv bo‘y chekmasu ochmas guli ra‘no oraz.	7 bayt; 111 ^a 382
361.	Ey, yetib la‘ling mayidin ruhuma osori fayz, Lam‘asidin kasb etib ko‘nglum uyi anvori fayz	7 bayt; 111 ^{ab} 383
362.	Desangki, faqr tariqini aylayin mazbut, Kerakki, zuhd riyo birla qilmasang maxlut.	7 bayt; 111 ^b 384
363.	Ruxsor ila labingdin etar ko‘nglum inbisot Kim, gul chog‘ida boda erur mujibi nishot.	7 bayt; 111 ^b –112 ^a 385
364.	Xollarining nuqtasidin topti zeb ul turfa xat, Garchi xat uzra bo‘lur bir nuqtavu bo‘lmas nuqat.	7 bayt; 112 ^a 386
365.	Yuzung yonidakim bosh chekti har yondin muanbar xat, Gul uzra mushkkin kilki qazo qilmish muharrar xat.	9 bayt; 112 ^{ab} 387

366.	Qildi botil mehrdin har necha qildi yor shart, Shart ko'p buzdi nedinkim ayladi bisyor shart.	7 bayt; 112 388
367.	Qilsa bo'lmas ohu afg'ondin meni shaydoni zabt Uylakim, javru jafodin ul buti tarsoni zabt.	9 bayt; 112 ^b –113 ^a 389
368.	Oy yuzung ko'zguvu atrofini tutqan zang xat, Ne yarashibdur ul oy davrig'a minorang xat.	8 bayt; 113 ^{ab} 390
369.	Necha yolg'on so'zu muzhik harakot, ey voiz, Majlis ahli yuzidin yo'qmu uyot, ey voiz.	9 bayt; 113 ^b 391
370.	Ne nutqi dilkash erur, vah, ne dilrabo alfoz, Masih nutqida yo'q buyla jonfizo alfoz.	7 bayt; 114 ^a 392
371.	Labingdin bo'ldi bu mahjur mahzuz, Aningdekkim, shakardin mo'r mahzuz.	7 bayt; 114 ^a 393
372.	Izzat tama' kim aylasa tark etmayin tama', Ul xorliqqa mujib erur azza man qana'.	7 bayt; 114 ^b 394
373.	Qizil ko'nglak yengin orazg'a yopsang, vajhi yo'q voqe': Quyosh ollida ko'rmaydur kishi gulgun bulut mone'.	9 bayt; 114 ^b –115 ^a 395
374.	Qildi uqor o'tog'asin ul qotili shijo'. Xurshid orazig'a hamono xati shio'.	7 bayt; 115 ^a 396
375.	Lablaringdin har zamon jonni tilarman muntafi' Munqati' bo'lmay nafas, bo'lmas umidim munqati'.	7 bayt; 115 ^{ab} 397
376.	Ko'rub orazing yig'lasam yo'q badi', Kelur sel bo'lg'onda fasli rabi'.	7 bayt; 115 ^b 398
377.	Hajr o'tidin shom agar mendek emas bexob sham', Rishtai jonig'a nevchun soldi pechu tob sham'.	7 bayt; 115 ^b –116 ^a 399
378.	Ul quyoshtin topti bu aqshom bizing koshona sham', Qilmasun bu uyni dudidin qorong'u yona sham'.	9 bayt; 116 ^a 400
379.	Torttim ranji xumor aylab mayi ahmar tama', Ul kishidekkim, qozar tog' aylabon gavhar tama'.	7 bayt; 116 ^b 401
380.	Istamassen xotiri ushshoqi hayroningni jam', Yo'qsa nevchun qilmading zulfi parishoningni jam'.	7 bayt; 116 ^b –117 ^a 402
381.	Zihi buroqing izidin qamar uzorida dog', Muayyan ikki qarog'ingg'a surmai mozog'.	7 bayt; 117 403
382.	Garchi yo'qtur lolazori ashkima paydo qirog', Dudan ohim bila qo'ymoq bo'lur borig'a dog'.	7 bayt; 117 ^{ab} 404
383.	Xazon faslida ul oy jismu ruxsorimni ko'rgan chog', Degaykim, bir qurug' shox uzra qolmish bir sorig' yafrog'.	9 bayt; 117 ^b 405

384.	Oh o’ti birla yuzung hajrida qilsam gashti bog’, Lola yanglig’ o’rtagay bir-bir sharaf gullarga dog’.	6 bayt; 117 ^b –118 ^a 406
385.	Zaif jismim aro bir-birining ustiga dog’, Qurug’ yog’och uzadur yafrog’ ustiga yafrog’.	7 bayt; 118 ^a 407
386.	Zahri hijroning chu ayshim komini qildi ochig’, No’shi vasling elga yetkandip manga yo’qtur osig’.	7 bayt; 118 ^{ab} 408
387.	Sho’xi charog’chi yoqibon husnidin charog’, Mash’al fatilasi bila ko’ksumga qo’ydi dog’.	7 bayt; 118 ^b 409
388.	Onchakim, ul g’amza surdi ko’rguzub bedod tiyg’, So’rmak elga qatli om o’lg’onda yuz jallod tiyg’	9 bayt; 119 ^a 410
389.	Ko’zungki, kufr ila yuz ding’a soldi vayronlig’, Xudoy uchun tiy ani – yo’qmudur musulmonlig’.	7 bayt; 119 ^{ab} 411
390.	Pariyni kim desa ul mehri xovari yanglig’, Erur nachukki, degay devni pariy yanglig’.	7 bayt; 119 ^b 412
391.	Ey labing xosiyati chashmai hayvon yanglig’, Quyiyu yuqorig’i xoli bila jon yanglig’.	9 bayt; 119 ^b –120 ^a 413
392.	To oshiqlik yukidin xam bo’lurg’a yo’q xilof, Ko’rki, ne na’v o’ldi ham chun qoldi ishq ostida qof.	6 bayt; 120 ^a 414
393.	G’amzadin ko’p tiyg’ urdung aylabon ko’ksum shigof, Panja yanglig’ tiyg’ uchun go’yoki qilding bir g’ilof.	6 bayt; 120 ^b 415
394.	Orazing xurshidi keldi axtari burji sharaf, Davrida xat shomi mushkoso yuz urmish har taraf.	7 bayt; 120 ^b 416
395.	Boda xushtur gar harifim bo’lsa bir yori zarif, May harifi gar zarif ermas, anga erman harif.	7 bayt; 121 ^a 417
396.	Novaking tokim erur kuygan ko’ngulda mu’takif, O’rtagan yo sabt qilg’an dog’ aro bo’lmish alif.	7 bayt; 121 ^a 418
397.	Qotil ko’zung atrofida mujgon chekibdur uyla saf Kim, qatl etar hangomada qilg’ay hujum el har taraf.	9 bayt; 121 ^b 419
398.	Chok ko’nglumni olib dardini qilding taz’if, Meni bedilg’a ani bermas esang, qil tansif.	7 bayt; 121 ^b –122 ^a 420
399.	Bazm aro gar yo’q may bila daf, Ham yomon ermas un bila kaf.	7 bayt; 122 ^a 421
400.	Tong yo’q, urmoq yuz bu sargardonu mahzun har taraf. Ne ajab, ursa quyundek po’ya Majnun har taraf.	7 bayt; 122 ^{ab} 422
401.	Gar tanimda zohir o’lmish dog’i hijron har taraf, Jonda xud yuz oncha bordur dog’i pinhon har taraf.	9 bayt; 122 ^b 423
402.	Jonim ichra za’fdur yuzlangali jonong’a za’f, Bo’lmasun jononima za’f, o’lsa o’lsun jong’a za’f.	7 bayt; 123 ^a 424

403.	Jahon zoli ham makr etar, ham nifoq, Ani to'rt mazhabda qil uch taloq.	7 bayt; 123 ^a 425
404.	Solsa partav tom uza chiqqanda ruxsori ochuq, Bir quyoshdur, tushsa har uy ichra tunglukdin yoruq.	9 bayt; 123 ^b 426
405.	Chehra gulgun safhasig'a qilding afshon zarvaraql, Yo magar raxshon kavokib zohir aylabtur shafaql.	7 bayt; 123 ^b -124 ^a 427
406.	Vaslinga kechrak yetishsam, lutf etib uzrumg'a boq Kim, qadam o'rnin supurmay ko'z bila qo'ymon oyoq	7 bayt; 124 ^a 428
407.	Sipehr bog'in nujum vardi chu qildi ul nav'ikim xavarnaql, Yuzidin ul sham' anjuman ichra soldi yuz ming safo ravnaql.	11 bayt; 124 ^{ab} 429
408.	Gar qo'yosh orazig'a sa'bdurur ko'z solmoql Ul quyosh orazidin mushkil erur ko'z olmoql.	7 bayt; 124 ^b -125 ^a 430
409.	Yuzung quyoshig'a bu nav' esa ayon bo'lmoql, Parig'a mumkin emas xalqdin nihon bo'lmoql.	7 bayt; 125 ^{ab} 431
410.	Meni aylapturur bir qotili paymonshikan oshiq Ki, tig'i zulmidin o'lmish meningdek yuz tuman oshiql	7 bayt; 125 ^b 432
411.	Bir qatla bo'lsa erdi ul gul uzor oshiq, Bo'lg'aymu erdi muncha ollida xor oshiq.	7 bayt; 125 ^b -126 ^a 433
412.	Ashkdin jismim binosin qo'ymadi obod ishq, Ohdin berdi vujudim tufrog'in barbod ishq.	9 bayt; 126 ^a 434
413.	Sanga ne g'am men kebi majnuni shaydodin yiroql, Ish mangadur sen parivash hur siymodin yiroql.	7 bayt; 126 ^b 435
414.	To meni mehnat tuniga muftalo qildi firoql, Ro'zgorimni savodidin qoro qildi firoql.	7 bayt; 126 ^b -127 ^a 436
415.	Hajr aro rahming kebi bo'lmas manga kam ishtiyoql, Balki husnungdin bo'lur afzun damo-dam ishtiyoql.	7 bayt; 127 ^a 437
416.	Ey, kalomi jon fizoying naqdi jondin yaxshiroql, La'li jonbaxshing hayoti jovidondin yaxshiroql.	7 bayt; 127 ^{ab} 438
417.	Ashkdin bo'ldi qorarg'an kulbai vayronam oql, Kulbai vayron demaykim, didai giryonim oql.	9 bayt; 127 ^b 439
418.	Ul pariyvash muddaig'a mehribondur, bizga yo'ql, Filmasal ollida aning itga sondur, bizga yo'ql.	7 bayt; 127 ^b -128 ^a 440

419.	Demangiz ahbobkim, qilmasmusen bas yig’lamoq Kim, manga tengri nasib etmish tunganmas yig’lamoq.	7 bayt; 128 ^a 441
420.	Ko’nglum bo’lur g’aming tuni har lahza qayg’uluq, Chun shom bo’ldi, har nafas ortar qorong’uluq.	7 bayt; 128 ^{ab} 442
421.	Birov jismig’a otsa ul siymtan o’q, Mening jonima sanchilur yuz tuman o’q.	7 bayt; 128 ^b 443
422.	Kimki, vasli ichra yoqsang sham’i ulfat, ey rafiq, Ko’z tut ul sham’ o’tidin–o’q dog’i furqat, ey rafiq	9 bayt; 129 ^a 444
423.	Sanovu zoting ichra topib ajz, ahli idrok, Gahi louhsn aytib, zamope mo arafnok.	9 bayt; 129 ^{ab} 445
424.	Qolibmen za’fdin, baskim, ul oy otti manga novak, Teri birla so’ngak, lekin so’ngak-o’qlar, teri-ko’nglak.	11 bayt; 129 ^b 446
425.	Hajrkim, har dam meni bevaqmu bok aylar halok, Tanga toshu, qo’lga tish zahmiki soldi telbalik.	7 bayt; 130 ^a 447
426.	Tig’i ishqingdin ko’ngul har yon og’izdek bo’ldi chok, Bu og’izlardin ne tong cheksa fig’oni dardnok.	7 bayt; 130 ^{ab} 448
427.	Og’zikim so’zda Masihodek qilur elni tirik, Bas ulug’ so’zlukdurur, garchi erur asru kichik.	7 bayt; 130 ^b 449
428.	Xoni vaslingdin agar bo’lmas muyassar bar yemak, Ham g’animatdur talashmoq itlaring birla so’ngak.	7 bayt; 130 ^b –131 ^a 450
429.	Baski, ko’ksum choki tikkan ignadin bo’ldi teshuk, Ko’nglakim chokidek o’lmishdur vale andin churuk.	7 bayt; 131 ^a 451
430.	Ey tani xoki xadangingga nishon bo’lg’an kesak, Ham bu ma’nig’a qurug’ boshim kesak uzra so’ngak	7 bayt; 131 ^{ab} 452
431.	To yelak savsani aylabsenu gulgun terlik, O’zidin savsanu gul ter aro yupturlar ilik.	7 bayt; 131 ^b 453
432.	Sud qilmas etagingni iligimdin chekmak Kim, qiyomatqa degincha bu iligdur, ul etak.	7 bayt; 131 ^b –132 ^a 454
433.	O’t urdi jonima, chun ochti la’li otashnok, Hayot chashmasidin, vahki, jonim o’ldi halok.	7 bayt; 132 ^a 455
434.	Labing xayolidakim chok erur manga ko’nglak, Tikar edim ani, jon rishtasidin o’lsa ipak.	7 bayt; 132 ^{ab} 456
435.	Ko’nglaking bargi gulu ustida gulrang yelak Gul kebi jisming uza uylaki gulgun ko’nglak.	9 bayt; 132 ^b –133 ^a 457
436.	Boshig’a chunki alif keskay ul buti bebok, Emas mahalln taajjub, gar o’lsa bo’rkida chok.	8 bayt; 133 ^a 458
437.	Tanga toshu qo’lg’a tish zahmiki soldi telbalik, Fosh qildi elga ko’nglaksiz badan, yengsiz ilik.	9 bayt; 133 ^{ab} 459

438.	Meniki mug'bacha dayr ichra aylagay usruk, Ne tong, ko'zumga quyosh bo'lsa zarradin o'ksuk.	7 bayt; 133 ^b 460
439.	Ul sarig' to'nluq erur turg'anda ta'zimig'a tik, Shu'lakim xoshokni kuydurgali bo'lg'ay biyik.	133 ^b -134 ^a 461
440.	Ey, ko'ngulda shahdi la'ling hasratidin yuz teshuk, Har teshukdur shahd zanburi uyi yanglig' chuchuk.	7 bayt; 134 ^{ab} 462
441.	Gulshan ichra yo'qtur oromim—diloromim kerak, Sarvu gulni naylayin, sarvi gulandomim kerak.	7 bayt; 134 ^b 463
442.	Sarvning soyasida bodai gulfom kerak, Bo'ldi chun ikkisi bir, sarvi gulandom kerak.	7 bayt; 134 ^b -135 ^a 464
443.	Dayr aro mug'bachadin sog'ari mastona kerak, Nechakim tutsa ani to'ldurubon, yona kerak.	7 bayt; 135 ^a 465
444.	Kimga bir majlisda ohu dard ila so'ze kerak, Mundoq o't yoqmoqqa avval majlis afruze kerak.	7 bayt; 135 ^{ab} 466
445.	Necha bo'lg'ay zaxmliq ko'nglumni mahzun aylamak, Zaxmi qonidin ko'zum yoshin jigargun aylamak.	7 bayt; 135 ^b 467
446.	Qochding ul ko'zdin, angakim ul labi xandon kerak, E'tiroz etkay balodin gar kishiga jon kerak.	7 bayt; 135 ^b 467
447.	Kimki oshiq bo'lsa, zoru xasta hol o'lmoq kerak, Rashkdin olam eliga badxayol o'lmoq kerak.	7 bayt 135 ^b -136 ^a 468
448.	Mayda bo'lsa manga ul la'li shakarxand gazak, Zahr bo'lsun, tilar o'lsam shakkaru qand gazak.	7 bayt; 136 ^a 469
449.	Ul parivash erur andoq nozuk Kim, quyosh partavidur jismig'a yuk.	7 bayt; 136 ^{ab} 470
450.	Aytmonkim, la'li jonbaxshing erur jondin chuchuk Kim, erur har neki yo'q andin chuchuk, andin chuchuk.	7 bayt; 136 ^b 471
451.	Yor bo'lmish o'rtag'a hijron tariqin solg'udek, Aqlu hushu jonu ko'nglum xayli ham qo'zg'alg'udek,	9 bayt; 136 ^b -137 ^a 472
452.	Ne osig' ohim o'ti ravshan zuloling kunidek, Tiyra dudi chun meni o'lturdi hijring tunidek.	7 bayt; 137 ^{ab} 473
453.	Yo'q dahrda garchi yor sendek, Dushman dog'i qayda bor sendek.	7 bayt; 137 ^b 474
454.	Pili gavharkashdurur har yon sahobi pilrang, Boshida changak hilolu yonida xurshid zang.	9 bayt; 137 ^b -138 ^a 475
455.	Aylasa mug'bacha dayr ichra meni masti malang, Ushatay sog'ari nomus bila shishai nang.	7 bayt; 138 ^a 476

456.	Xarob qilmadi oncha menin mayi gulrang Ki, qildi orazi gulrang birla soqiyl shang.	7 bayt; 138 ^{ab} 477
457.	Oshiq o’ldum, pand bermang – choram asbobin tuzung, Ishq zor etganga zulm etmang – tarahhum ko’rguzung.	7 bayt; 138 ^b 478
458.	Ishq keltursa ishim dayri fano azmida o’ng, Xonaqah kunji havas aylamayin andin so’ng.	7 bayt; 138 ^b –139 ^a 479
459.	Chun latofat ko’zgusi bo’lmish safo ichra ul eng, Yo rab, ohim dudi zohir qilmasun ul engda meng.	7 bayt; 138 ^a 480
460.	Iki g’unchang ermas, ey gulchehra, teng, Og’zing asru toru ko’nglung asru keng.	7 bayt; 139 ^b 481
461.	Subhi iqbolu saodat keldi ul farxunda eng, Tong boshida muhtariq kavkabdek ul eng uzra meng.	7 bayt; 139 ^b 482
462.	Quyundek vasl dashtidin gar, ey Layli, meni surdung, Degach sargashta Majnunum, boshimni ko’kka yetkurdung.	9 bayt; 140 ^a 483
463.	Chekib ko’nglumni uzdung, andakim ko’nglum uyin buzdung, Bu mehnatxonani buzg’on zamon mendin ko’ngul uzdung.	7 bayt; 140 ^{ab} 484
464.	Zihi quti hayotim hajr muhlik dardida yoding, Agar lutfungg’a loyiq bo’lmasam, yo’qturmu bedoding.	9 bayt; 140 ^b 485
465.	Bog’ ichra chu garm bo’ldi bozoring, Yuz vajh ila bo’ldi gul xaridoring.	8 bayt; 140 ^b –141 ^a 486
466.	Hizri xatting sazasi, hayvon suyi no’shi labing, Ul su mavjadin bo’lub, ir davr tavqi g’av-g’aving.	7 bayt; 141 ^a 487
467.	Rahm etib, ey do’stlar, majruh ko’ksumni yoring, Qo’l yolang aylab solib, har yon ichimni axtoring.	7 bayt; 141 ^b –142 ^a 488
468.	Qaysi anduh o’tikim, kuygan tanimg’a urmading, Ne balo toshiki, sing’an boshima yog’durmading.	7 bayt; 142 ^a 489
469.	Ne xayol edi yanakim, ko’ngul qushi saydini havas aylading, Badanimga har saridin hadang otibon, anga qafas aylading.	9 bayt; 142 ^{ab} 490
470.	Eyki, husn ahlig’a noz-u sheva ta’lim aylading, Ishva-yu noz aylabon bir–birga tafhim aylading.	7 bayt; 142 ^b 491

471.	Hajrdin ko'zumga olamni qorong'u aylading, Umr din ko'z yumg'anim ul tunda uyqu aylading.	7 bayt; 143 ^a 492
472.	Sarvga ra'no xiroming birla bedod aylading Kim, qadingning qullugidin ani ozod aylading.	9 bayt; 143 ^{ab} 493
473.	Yo qoshingg'a qatl uchun ziynat farovon aylading Kim, ham etting lojuvardi, ham zarafshon aylading.	7 bayt; 143 ^b 494
474.	Yorab, ul oyniki el ko'nglig'a marg'ub aylading, Garchi ishqidin xarob etting meni, xo'b aylading.	7 bayt; 143 ^b -144 ^a 495
475.	Nil tortib, orazing oroyishin fan aylading, Shu'lai ko'kurd birla sham' ravshan aylading.	7 bayt; 144 ^a 496
476.	Xastadur jonim mening, to bordi jononim mening, Bo'lmasun gar borsa jononim mening, jonim mening.	7 bayt; 144 ^b 498
477.	Tiyra qilmish tun kebi ofoqni ohim mening, To eshittimkim qilur shabgardliq mohim mening.	7 bayt; 144 ^b -145 ^a 499
478.	Ayri, ey za'f, emdi mohi notavonimdin mening, Kam qil anduh o'tini ozurda jonimdin mening.	7 bayt; 145 ^a 500
479.	Necha ul ko'y itlariga yetkay ozorim mening, Kosh itlar tu'masi bo'lg'ay tani zorim mening.	7 bayt; 145 ^{ab} 501
480.	Ne biymi hajrdururkim, nihoyati yo'q aning, Visol umidi kebi haddu g'oyati yo'q aning.	7 bayt; 145 ^b 502
481.	Ishq sirrin hajr asiri notavonlardin so'rung, Aysh ila ishrat tariqin komronlardin so'rung.	9 bayt; 146 ^a 503
482.	Do'stlar, gulshan aro sarvi ravonimni tilang, Topibon keltursangiz, muzdig'a jonimni tilang.	9 bayt; 146 ^{ab} 504
483.	Yuzung oq, ey g'amki, ashkim rangini ol aylading, Jon fidong, ey dardkim, jismimni pomol aylading.	7 bayt; 146 ^b 505
484.	Shomi hajrim ko'rdung, ammo zulm tarkin tutmading, Va'dai sham'i visol etting, vale yorutmading.	7 bayt; 146 ^b -147 ^a 506
485.	Vahki, o'tluq chehra ochib xonumonim o'rtading, Otashin la'lingdin otib nukta jonim o'rtading.	7 bayt; 147 ^a 507
486.	Ichmading may - to burunroq bizni rasvo qilmading, Chunki rasvo qilding - andin so'ngra parvo qilmading.	7 bayt; 147 ^{ab} 508
487.	Yana ishq o'tin xasta jonimg'a urdung, Balo barqini xonumonimg'a urdung.	7 bayt; 147 ^b 509
488.	Ul pari bu telba birla oshno bo'lsa ne tong Notavon Majnung'a Laylidan vafo bo'lsa ne tong.	7 bayt; 148 ^a 510

489.	Ey ko’zu ko’nglum, sirishku ohdin to’fon qiling, Jonu jismimning yiqilg’ur kulbasin vayron qiling.	7 bayt; 148 ^a 511
490.	Orazing guldur, gul uzra sunbuli tar kokulung, Olloh–Olloh, gul yuzin qilmish muanbar kokulung.	7 bayt; 148 ^b 512
491.	Jon olurda jism zor erkanni bilmasmu eding! Qon to’karda jon figor erkanni bilmasmu eding!	6 bayt; 148 ^b 513
492.	Ne bo’ldi dardima, ey bevafo, davo qilsang, Vafog’a va’da qilib, va’dag’a vafo qilsang.	7 bayt; 149 ^a 514
493.	Dudi ohimning quyuidek pech ila tobin ko’rung, Tiyra hajrim oqshomining bahri girdobin ko’rung.	7 bayt; 149 ^{ab} 515
494.	Samandi noz uza ul chobuki balog’a boqing, Pari boshinda malak parridin o’tog’a boqing.	7 bayt; 149 ^b 516
495.	Otashin ruxsora ochib, xonumonim o’rtading, Xonumonim xud ne bo’lg’ay, jismu jonim o’rtading	7 bayt; 150 ^a 517
496.	Zihi nihoyating oxir kelib abad avval, Vale xabar bera olmay bidoyatingg’a azal.	9 bayt; 150 ^{ab} 518
497.	Uyla bo’lmish gul yuzung yodi bila qonlig’ ko’ngul Kim, tushar har qatra qon o’rnig’a andin bargi gul.	7 bayt; 150 ^b 519
498.	Har yon ul yuzda ter oqizdingmu, Yo oqar mehr chashmasidin su?	7 bayt; 152 ^b 519
499.	Uylakim gulgul qilur husn ahli ruxsorini mul, Mulg’a tushsa orazing aksi ochar yuz ancha gul.	7 bayt; 150 ^b –151 ^a 520
500.	Agar oshiq etsa visol orzu, Ayon etmish o’lg’ay mahol orzu.	7 bayt; 152 ^b –153 ^a 520
501.	Orazing shavqi damikim aylanur qonlig’ ko’ngul, G’uncha yanglig’durkim, anda chirmashibdur bargi gul.	7 bayt; 151 ^a 521
502.	Qilsa jonon ollida jonim tufayl, o’lmoqqa mayl, Qosh yuz jon o’lsakim, har dam birin qilsam tufayl.	7 bayt; 152 ^{ab} 522
503.	Qoshlaringdinkim erur qonlig’ ko’ngul ichra xayol, Ul qizil kog’azda nundur, bu shafaq ichra hilol.	7 bayt; 151 ^b 523
504.	Do’stlar, ul sarvqad hajrinda chun bo’ldum qatil, Sarv eking, gar qo’ymoq istarsiz mazorim uzra mil.	7 bayt; 151 ^b –152 ^a 524
505.	Kirdi tufroqqa hilol, ochti to’lun oyg’a jamol, O’n to’lun oyning qirog’idin chu olding o’n hilol.	7 bayt; 152 ^a 525
506.	Ey ko’ngul, ul otashin orazg’a ko’p o’rganmagil, Nogah ayrilsa firoqi o’tig’a o’rtanmagil.	7 bayt; 152 ^{ab} 526

507.	Yuzungni ko'rдум emdi ko'zlarimni bog'la, ey qotil Ki, nogah bo'lmag'aylar o'zga yuzni ko'rgali moyil.	9 bayt; 152 ^b -153 ^a 527
508.	Ey ko'ngul, har makr ila qochsang ulustin shukr qil, Har vafog'a ming jafo tortib qutulsang muft bil.	7 bayt; 153 ^a 528
509.	Yor hijronida sarvaqtimg'a yetting, ey ajal, Jon fidong etsam hanuz ozdurki, kelding darmahal.	7 bayt; 153 ^{ab} 529
510.	Ul zaqanni upayu gulgunadin nazzora qil Kim, erur bir olmakim rangi erur oqu qizil.	7 bayt; 153 ^b -154 ^a 530
511..	Ey, qading sham'u yuzung sham' uza gul, Sham'ning dudi muanbar kokul.	7 bayt; 154 ^a 531
512.	Bu ne qomat, bu ne raftoru na shaklu na shamoyil Kim, etar aqlni madhush, dog'i hushni zoyshek	7 bayt; 154 ^{ab} 532
513.	Azm o'lsa xayolingg'a, ko'nguldur anga mahmil, Osoyish agar istasa, ko'z chashmasi manzil.	7 bayt; 154 ^b 533
514.	Ul shayxki, minbar uza afsung'a berur tul, Shaytondur o'zi, majlisining ahli suruk g'ul.	7 bayt; 155 ^a 534
515.	Nachukki dard qirog'i ayog'ing ostida dol, Uzor nuqtasi yanglig' uzoring ustida xol.	7 bayt; 155 ^a 535
516.	Qon yoshim ichra tanim to'lg'ang'anin nazzora qil, Lolazor ichra yilon gar ko'rmading, o't uzra qil.	7 bayt; 155 ^b 536
517.	Iki ko'z manziling, ey mohi mahmil, Ko'ngulga azm qil manzil-bamanzil.	7 bayt; 155 ^b -156 ^a 537
518.	Ul quyosh og'zi uza mushkin xol, Zarraning nuqtasidin keldi misol.	7 bayt; 156 ^a 538
519.	Gulshaningdin yeldeki, ey ra'no nihol, Men yomon bordim, vale sen yaxshi qol.	7 bayt; 156 ^{ab} 539
520.	Yoqing o't bergali, ey ishq, hayotimg'a xalal, Dog'i hajr o'rtagucha o'rtasa nodog'i ajal.	7 bayt; 156 ^b 540
521.	Ul pariy chehra chu ko'rguzsa jamol maqbul, Ko'rgan emasturur o'z aqlig'a qolmoq ma'qul.	7 bayt; 156 ^b -157 ^a 541
522.	Belning solur dimog'img'a taxayyul, Berur zulfung hadisimg'a tasalsul.	7 bayt; 157 ^a 542
523.	Go'yo labu xattingni tarh etkanda naqqoshi azal, Shingarfu zangor o'rnig'a la'lu zumurrad qildi hal.	7 bayt; 157 ^{ab} 543
524.	Bo'ynumg'a qayda qilg'ay ul oy qo'lini moyil Kim, basdurur quloda it bo'ynig'a hamoyil.	7 bayt; 157 ^b 544

525.	La‘li jonbaxshingda bir gavhar agar topmish xalal, Javhari jonim qabul etsang anga aylay badal.	7 bayt; 157 ^b –158 ^a 545
526.	Ishqing o‘tidin tanim kul bo‘ldi, ey badmehr, bil, Mehr uyi qilsang bino, ul kul bila tarh aylagil.	7 bayt; 158 ^a 546
527.	Yuzi oyina qildi ko‘zguni ul siymbar hoyil, Aningdekkim, quyosh ruxsorig‘a bo‘lg‘ay qamar hoyil.	9 bayt; 158 ^{ab} 547
528.	Kim dedi mehringni ul mahvashqa ravshan aylagil, Kuch bila joningg‘a jononingni dushman aylagil.	7 bayt; 158 ^b –159 ^a 548
529.	Ey musavvir, dilbarimg‘a surate monand qil, Qo‘rmakidin xotirimni gah–gahe xursand qil.	7 bayt; 159 ^a 549
530.	Ey pariy, yuz yoralig ko‘nglum sari nazzora Qil, Yorasiz har qaydakim topsang, ani ham yora qil.	7 bayt; 159 ^{ab} 550
531.	Zaxmliq ko‘ksumni g‘ayrat tig‘i birla chok qil, Ham ushul su birla g‘ayridin ko‘ngulni pok qil.	7 bayt; 159 ^b 551
532.	Hajr o‘qidin, ey ko‘ngul, har yon qanotlar soz qil, Ul pariy vasli havosin istabon parvoz qil.	7 bayt; 159 ^b –160 ^a 552
533.	Aytaolmonkim, meni ovora birla yor bo‘l, Garchi yo‘q qilding meni ul ko‘ydin, sen bor bo‘l.	7 bayt; 160 ^a 553
534.	Tig‘i hijroning bila ko‘nglumni yuz parkand bil, Har birin yuz yoralig bag‘ring‘a bir payvand bil.	7 bayt; 160 ^{ab} 554
535.	Vahki, bu bedil g‘amingdin o‘ldi, ey dilxoh, kel, Ey ko‘ngul, sen dog‘n ul dilxoh ila hamroh kel.	7 bayt; 160 ^b 555
536.	Hullasin ul sarv qildi naxli ra‘nodek yashil, Lek ohim dudidin vahm aylab osrodek yashil.	7 bayt; 160 ^b –161 ^a 556
537.	Xil‘atin to aylamish jonon qizil, sarig‘, yashil, Shu‘lai ohim chiqar har yon qizil, sarig‘, yashil.	7 bayt; 161 ^a 557
538.	Demakim, mastlig‘din, qaddi bo‘lmish har qayon moyil Ki, ohim yelidin har yondur ul sarvi ravon moyil.	9 bayt; 161 ^{ab} 558
539.	Yuziga, anglamadimkim, niqob erur hoyil, Quyosh jamolig‘a yoxud sahob erur hoyil.	7 bayt; 161 ^b –162 ^a 559
540.	Jonu ko‘nglum baski ko‘rdi ahli davrondin malol, Jonima bo‘lmish ko‘nguldin, ko‘ngluma jondin malol.	9 bayt; 162 ^a 560
541.	Qilg‘ali xil‘atin ul sarvi gulandom qizil, Qildi qon to‘kmak ila dahrni gulfom qizil.	7 bayt; 162 ^{ab} 561

542.	Ancha bo'ldi tan o'qungdin ichkari, tashqari yo'l Kim, ajal kirmakka, jon chiqmoqqadur har sari yo'l.	7 bayt; 162 ^b 562
543.	Orazingni bog' aro chun ko'rdi, hayron bo'ldi gul, Bargsiz qoldi, nedinkim, bas parishon bo'ldi gul.	7 bayt; 162 ^b –163 ^a 563
544.	Olg'ali ko'nglum minib bir barq raftor ot, kel, Gar mening ko'nglum keraktur barqdin ham bot kel.	7 bayt; 163 ^a 564
545.	Yo'qturur olamda ahli ishqdek bechora el, Hajr zulmi birla xonumonidin ovora el.	7 bayt; 163 ^{ab} 565
546.	Ayladi ko'nglum qushi ul shom gisu sari mayl, Shappararak yanglig'kim ul qilg'ay qorong'u sari mayl.	7 bayt; 163 ^b 566
547.	Otashin gul g'unchasidur o'tlug'u qonliq ko'ngul, Zor bulbul tumshug'i chokidin afg'onliq ko'ngul.	7 bayt; 164 ^a 567
548.	Tig'i hajringdin erur yuz yara noshod ko'ngul, Qilsa tong yo'q ul og'izlar bila faryod ko'ngul.	7 bayt; 164 ^a 568
549.	Kecha bordi yoru andin qolmadi giryon ko'ngul, Ollida mash'al sog'indim bor emish so'zon ko'ngul.	7 bayt; 164 ^b 569
550.	Ne ajab mayl aylasam yo'qluqqa har dam, ey ko'ngul Kim, yo'q o'lsam yo'qturur yo'qlar kishim ham, ey ko'ngul.	9 bayt; 164 ^b –165 ^a 570
551.	Yuzini ko'rdi badan chokidin xarob ko'ngul, Uzuldi, baski ayon qildi iztirob ko'ngul.	7 bayt; 165 ^a 571
552.	Bog' aro erdingmukim, bu kecha gulbez esti yel, Boda ichtingmuki, behad ishratangez esti yel.	7 bayt; 165 ^{ab} 572
553.	La'li jonbaxshiki elga jon berur, jonimdur ul, Ulki mundoq lab bila der nukta, jononimdur ul.	7 bayt; 165 ^b 573
554.	Zihi mulkungnung o'n sekkiz mingdin biri kelib olam. Bir uyluk qul sanga olam aro Havvo bila Odam.	9 bayt; 165 ^b –166 ^a 574
555.	Bormu ul ikki o'rulgon gesuyi anbar shamim, Yo etak solmish Muhammadda yozilg'an ikki «mim».	9 bayt; 166 ^{ab} 575
556.	To yigit erdim, qarilarg'a ko'p erdi xidmatim, Qarig'an chog'da yigitlarga og'irdur suhbatim.	9 bayt; 166 ^b 576
557.	Ne tong uzorim agar sarg'arib, qizardi yoshim Ki, yuz qoralig'u isyon bila oqardi boshim.	7 bayt; 167 ^a 577
558.	Ham subhi orazingdur vardiyatun–nasoyim, Ham shomi sunbulingdur miskiyatush–shamoyim.	7 bayt; 167 ^a 578
559.	Subhidam gul yoqti sham'u lola zohir qildi jom, Ya'ni yoqib sham', ol jomi sabuhiy birla kom.	9 bayt; 167 ^b 579
560.	Xoli xatting uza, ey turfa sanam, Aylading nuqta xat ustida raqam.	9 bayt; 167 ^b 580

561.	Men gado maxmuru piri dayr elinda jomi Jam, Aylasam ibrom, mendin kamligu andin karam.	9 bayt; 168 ^a 581
562.	Necha hijrondin buzug’ ko’nglumda bo’lg’ay dam- badam G’am uza g’am, dard uza dardu alam uzra alam.	7 bayt; 168 ^b 582
563.	Ne ajab qon yig’lasam ahli zamondin dam-badam Kim, alardin g’am uza g’amdur, alam uzra alam.	9 bayt; 168 ^b 583
564.	Yorg’a yetkach alam, tutti ko’ngul xaylini g’am, Shahg’a chun ranje yetar, ranjur o’lur mulk ahli ham.	7 bayt; 169 ^a 584
565.	Ayladim azmi safar, bo’lg’ay debon ishq o’ti kam, Ul xud afzun bo’ldi har manzil demaykim, har qadam.	7 bayt; 169 ^{ab} 585
566.	Yer uzra tim-tim qon yoshim go’yoki tommas dam- badam Kim, naqdi vasling bay’ig’a ko’zlar sanar bir-bir diram.	9 bayt; 169 ^b 586
567.	Tutqali shirin labing shoxi shakardur barmog’im, Baski, so’rmoqdin ani ayrilg’udektur tirnog’im.	7 bayt; 170 ^a 587
568.	Tutqali bodai gulgun qadi savsan mohim, Savsani xonadurur har kecha manzilgohim.	7 bayt; 170 ^a 588
569.	Qora dastor to chirmadi mohim, Boshimg’a chirmashibtur dudi ohim.	7 bayt; 170 ^b 589
570.	Ulki ko’si unidin shomu sahar afg’onim, Anga yetmasmen, anga yetmak emas imkonim.	9 bayt; 170 ^b -171 ^a 590
571.	Qachon ko’rsam ul oyni, kuydurur jonimni afg’onim, Agar ko’rmak muyassar bo’lmasa, miskin mening jonim.	9 bayt; 171 ^{ab} 591
572.	Firoqing do’zaxi ichra vujudum Bo’lubtur o’t, nafaslar anda dudum.	7 bayt; 171 ^b -172 ^a 592
573.	Ne g’am, ko’rguzsa ko’ksun yorasin choki giribonim, Ko’runmas bo’lsa ko’nglum yorasidin dog’i pinhonim.	9 bayt; 172 ^a 593
574.	Damo-dam otashin la’lig’a olur boda jononim, Bu yanglig’ o’tlar ichra naylasun o’rtanmayin jonim.	9 bayt; 172 ^{ab} 594
575.	Sahar ko’rdum yuzin – aqshomg’acha kuydi hazin jonim, Bu erdi subhi vaslim to ne bo’lg’ay shomi hijronim.	9 bayt; 172 ^b -173 ^a 595

576.	Bahoru bog' sayridin ne gul, ne sarvdur komim, Budur komimki, shoyad uchrag'ay sarvi gulandomim.	9 bayt; 173 ^a 596
577.	Suda ko'rmak yuzung dushvor edi, ey husn aro mohim, Xususankim, anga tahrik bergay sarsari ohim.	9 bayt; 172 ^{ab} 597
578.	Jafo ham qilmading – ko'z har necha husnungg'a oldurdum, Qiyo ham boqmading – har nechakim, ollingda telmurdum.	9 bayt; 173 ^b –174 ^a 598
579.	Junundin uyla tufrog' o'ldi jismi ranjparvardim Ki, har tosh ursalar atfol jismimg'a, chiqar gardim.	7 bayt; 174 ^a 599
580.	Bo'ldi ravzan–ravzan ul qotil xadangidin tanim, G'ussa charxi bu tanimdur, anjumi ul ravzanim.	7 bayt; 174 ^{ab} 600
581.	Ishq o'tidin tanda andoq sa'b o'lubtur kuymakim Kim, shararlar toridin go'yo to'qilmish ko'nglakim.	7 bayt; 174 ^b 601
582.	Charxdin gar hardam ermas bir azog'a kuymakim, Nega tikkan soyi chok o'lmoq keraktur ko'nglakim.	7 bayt; 174 ^b –175 ^a 602
583.	Yig'larimni, eyki, ko'p man' aylading, yo'qtur shakim, Ashking o'lmoqda sadim gar bo'lsa darding sad'yakim.	7 bayt; 175 ^a 603
584.	Vasling istab o'qdek etkay erdi sur'at paykarim, Naylayinkim, hajr o'qi paykonlaridur langarim.	7 bayt; 175 ^a 604
585.	Furqati za'fida qon yosh ichra yotmish paykarim, Guluzorimdek qizil atlastin o'lmish bistarim.	7 bayt; 175 ^b 605
586.	Yetkach ul qotil, erur bo'g'zumda ikki barmog'im, Tig'i o'rnin ko'rguzub, surgil debon yolbormog'im.	7 bayt; 176 ^a 606
587.	Yor tig'i qatl urub, men hajr mayli qilmadim, Ko'nglum olib qovdi, men ko'nglum bila ayrilmadim.	7 bayt; 176 ^a 607
588.	Emas junundin, agar tog'larda bo'lsa qarorim Ki, qoldi bahri sirishkim tubida mulku diyorim.	7 bayt; 176 ^b 608
589.	Itingki, bordi qilib tu'ma bag'rimu yuragim, Oqarg'usidur aning intizoridin so'ngagim.	7 bayt; 176 ^b –177 ^a 609
590.	Firoq o'tidin aningdek qizibturur badanim Kim, ani sokin etar jonni o'rtagan tuganim.	7 bayt; 177 ^a 610
591.	Firoq tig'i halokidin oncha emgandim Ki, yetsa dog'i ajal, o'lmamakka o'rgandim.	7 bayt; 177 ^{ab} 611
592.	Hajri mundoqki, uzar bir–biridin payvandim, Ko'rgay el har itining og'zida bir parkandim.	7 bayt; 177 ^b 612

593.	No‘shi labini har necha so‘rdum, o‘sanmadim, Ichmak bila hayot zulolini qonmadim.	7 bayt; 177 ^b –178 ^a 613
594.	Ne yanglig‘ dey qoshinda arzi holim Ki, qolmas ani ko‘rgach der majolim.	7 bayt; 178 ^a 614
595.	O‘tub sanamlar aro bir–biriga ko‘z soldim, Sening jamolingga yetkach ko‘zum, boqib qoldim.	7 bayt; 178 ^{ab} 615
596.	Zihi bihishti jamoling kelib mening chamanim, Xatu yuzung bu bihisht ichra sabzavu sumanim.	7 bayt; 178 ^b 616
597.	Yo‘q dema, gar og‘zingni desam nuqtai mavhum Kim, ancha dog‘i bo‘lmadi aql ollida mafhum.	7 bayt; 178 ^b –179 ^a 617
598.	Kuyar hajringda jismi notavonim, Ne jismi notavonkim, xasta jonim.	7 bayt; 179 ^a 618
599.	Ne kun kelgayki, kelgay nozananim, Ne xush bo‘lg‘ayki, bo‘lg‘ay hamnishinim.	6 bayt; 179 ^{ab} 619
600.	Firoq dashtida tufroq bo‘lub edi boshim, Ko‘tarmasa edi tufrog‘din ani yoshim.	7 bayt; 179 ^b 620
601.	Husnungga hayratdin o‘ldi barcha besomonlig‘im, Men kimu somon, chu ortar har nafas hayronlig‘im.	7 bayt; 180 ^a 621
602.	Yor ma‘lum aylamish oshiqlig‘u shaydolog‘im, Vahki, zohir bo‘ldi rasvoliq uza rasvolig‘im.	7 bayt; 180 ^a 622
603.	To o‘yuldi xanjari hijron bila giryo ko‘zum, Ul tanur o‘ldiki, zohir ayladi to‘fon ko‘zum.	7 bayt; 180 ^b 623
604.	Yuzung g‘amidin erur abri navbahor ko‘zum, Ne ayb, yer yuzini qilsa lolazor ko‘zum.	7 bayt; 180 ^b –181 ^a 624
605.	Qon yutub umre jahon ahlida bir yor istadim, Lekin ul kamrak topildi, garchi bisyor istadim.	7 bayt; 181 ^a 625
606.	Kimga qildim bir vafokim, yuz jafosin ko‘rmadim?! Ko‘rguzub yuz mehr, ming dardu balosin ko‘rmadim?!	7 bayt; 181 ^a 626
607.	Javhari paykonlaringning maxzani jon istadim, Jondin ortuq tuhfani jon ichra pinhon istadim.	7 bayt; 181 ^b 627
608.	Sendin ayru to asiri dardi hijron qolmisham, Buki o‘lmay qolmisham, holimg‘a hayron qolmisham.	7 bayt; 181 ^b –182 ^a 628
609.	Lola ro‘yum bordiyu ishqin nihoniy asradim, Ko‘zda qon ko‘nglum aro dog‘in nishoniy asradim.	7 bayt; 182 ^a 629
610.	Soching savodig‘a hargiz nazora aydamadim Ki, dudi oh ila olamni qora aylamadim.	7 bayt; 182 ^{ab} 630

611.	Labnng hayot suyidin zulol emish – bildim, Zulol nuqtasi ustida xol emish – bildim.	7 bayt; 182 ^b 631
612.	Ne ul quloqqa yetar, arzi hol ado qilsam, Ne ul ko'ngulga yoqar, naqdi jon fido qilsam.	7 bayt; 182 ^b –183 ^a 632
613.	Chun o'larmen bir nafas ul dilraboni ko'rmasam, Ne hayot imkoni bo'lg'ay bir kun ani ko'rmasam	7 bayt; 183 ^a 633
614.	Orzu tuxmig'a bar hirmon ekanni bilmadim, Vasl naxlig'a samar hijron ekanni bilmadim.	7 bayt; 183 ^{ab} 634
615.	Ne uchun tarki muhabbat qildi mohim – bilmadim, Bu g'azabkim, ayladi mohim, gunohim – bilmadim.	7 bayt; 183 ^b 635
616.	Subh chun borg'ung, kelib kulbamg'a pinhon kechqurun, Hajr o'qin jonimg'a sen otma tong otmasdin burun.	7 bayt; 184 ^a 636
617.	Ishq chun berdi tanim shu'lasig'a ko'kta o'run, Chekti bir–birdin ani, ayirib uchqun-uchqun.	9 bayt; 184 ^{ab} 637
618.	Garchi to'kti qon ko'zum sensiz hamon ko'nglum hamon, Ne ko'nguldin bir zamon chiqting, ne ko'zdin bir zamon.	7 bayt; 184 ^b 638
619.	Bog'ladim afg'ong'a bel naydek, seni ko'rgan zamon., Za'fdin qilding meni oxir beli bog'liq somon.	7 bayt; 184 ^b –185 ^a 639
620.	Rishtai jonim sanga bog'ligdur, o'ltur bir zamon Kim, erur qo'pmoq hamonu rishtani uzmaq hamon.	7 bayt; 185 ^a 640
621.	La'li shavqindaki bog'landi ko'zum ustida qon, Angadur suqbai pinhon, mungadur dog'i nihon.	7 bayt; 185 ^{ab} 641
622.	Mahvashekim chehra davrinda qiron etmish ayon, Davarning mahvashlarida uldurur sohibqiron.	7 bayt; 186 ^b 642
623.	Ul koni malohatda demon bor edi bir on, Lav tanzur fi husnihi–l–on kamo kon.	7 bayt; 186 ^a 643
624.	Qomatingdek bog'i husn ichra yo'q sarvi ravon, Orazingdek xud qoni sarf uzra arg'uvon.	7 bayt; 186 ^b 644
625.	G'unchai xandon uza xolingmudur, ey mahjabin, Yo magar shahd istay ul gulbarg uza qo'nmish chibin.	7 bayt; 186 ^b 645
626.	Ey, yuzung ustida ko'z andoqki, oraz uzra ayn, Nun bila ikki qoshing ichra tafovut binu bayn.	7 bayt; 186 ^b –187 ^a 646
627.	Ko'yi tufrog'ig'a dafn aylang tanim qilmay kafan, Tokim ul tufrog' birla topsun omizish bu tan.	7 bayt; 187 ^b 647
628.	Ishq aro kuysam, kulumni lutf etib yo zulminan, Xayli mo'ri qilkim, ul ko'y ichra qilg'aylar vatan.	7 bayt; 187 ^{ab} 648

629.	Qurug’ jismim o’tundekdur balo dashtida qaqshalg’an, Anga o’tkanda hijron korvoni ahli o’t solg’an.	7 bayt; 187 ^b 649
630.	Musavvireki, qilur ko’yi gardining raqamin, Qo’yungki, ko’zga chekay surma milidek qalamini.	7 bayt; 187 ^b –188 ^a 650
631.	Qilmag’ay gardun quyoshqa mujtami’ har kavkabin, Ko’rsa ul oy orazi davrida tavqi g’abg’abin.	7 bayt; 188 ^a 651
632.	Netib tama’ qilayin bo’ynuma soching rasanin Kim, ul quyosh yuziga soldi chin ila shikanin.	7 bayt; 188 ^{ab} 652
633.	Donai xoling terarga qo’yma ko’nglum bulbulin — Kim tilarkim o’psa bu tazvir ila husnung gulin.	7 bayt; 188 ^b 653
634.	Vah, necha tortay ul oy dardu g’amin, Yo g’amu dardi yo’q elning sitamin.	7 bayt; 189 ^a 654
635.	Gul emaskim qon etib aflok baxtim axtarin, Qildi tig’i zulm ila yuz pora aning paykarin.	7 bayt; 189 ^{ab} 655
636.	G’amingda buzdi ko’ngul xonumonini hijron, Tarahhum aylamading xonumoning obodon.	7 bayt; 189 ^b 656
637.	Yo’q furqat aro bahram ne tandinu ne jondin, Billahki, to’yubturmen ham mundinu, ham ondin.	7 bayt; 189 ^b –190 ^a 657
638.	Ko’zumga hajrda birdek qorong’udur tunu kun, Manga firoq tuni xoh qisqa, xoh uzun.	7 bayt; 190 ^a 658
639.	Qani ulkim, ko’zum ko’rgay jamoli olamoroyin, Qo’zumni surtmak qilsam havas, sung’ay kafi poyin.	7 bayt; 190 ^{ab} 659
640.	Muzahhab aylagan paykonlaring jismim aro har yon, Dema bosh chektikim, chekti zabona shu’lai hijron.	9 bayt; 190 ^b 660
641.	La’li oq uy ug’lari qonlig’ mujam bo’lmish yaqin, Anda mardumlug qilib kir, ey mahi xirgahnishin.	7 bayt; 191 ^a 661
642.	Qizil yoxud qora yo ko’k to’nung har bir erur mavzun, Nechukkim oy libosi ham shafaq, ham kecha, ham gardun.	9 bayt; 191 ^{ab} 662
643.	Furqatingdin sudurur ko’nglum, xayoling ul sudin Uyla zohirdurki, zohirdur jamoling ko’zgudin.	7 bayt; 191 ^b 663
644.	O’yuy olsam eshiking tufrog’ini yostanibon, Saltanat taxtig’a chiqmoq tilamon uyg’onibon.	7 bayt; 191 ^b –192 ^a 664
645.	Erur sargashta xoki tan aro majnun ko’ygul har yon, To’n etkandek quyundin jismig’a Majnuni sargardon.	9 bayt; 192 ^a 665

646.	Yorutmas quyosh tiyra shomim qorosin Ki, bu shom etar tiyra aning ziyosin.	7 bayt; 192 ^b 666
647.	Xatingkim mehr uza chekti savodin, Hamono mushkdin qilmish midodin.	7 bayt; 192 ^b 667
648.	Ishqing o'tig'a quruq jismim o'tun, Ko'ngul axgardur anga, oh-tutun.	7 bayt; 193 ^a 668
649.	Netib o'pkaymen ul chobuk ayog'in, O'pa olmon chu raxshining tuvog'in.	7 bayt; 193 ^a 669
650.	Qildi ayshim subhini ul sho'x la'bi tiyra tun, Tifl o'ynab o't o'churgondin so'ng o'lg'ondek tutun.	9 bayt; 193 ^b 670
651.	Ko'yida itlar meni gah tirmabon, gah tishlabon, Za'fdin o'lganda bir-birdin uzarlar sudrabon.	11 bayt; 193 ^b -194 ^a 671
652.	Ey ko'ngul, gar quti jon qilmoq tilar bo'lsang labin, Yo'qtur imkon solmayin bo'ynungg'a tavqi g'abg'abin.	7 bayt; 194 ^a 672
653.	Ne tong bo'lsam siyahro'z ul quyoshdin ayru, ey gardun Ki, hajrim shomi qish aqshomlaridek bo'ldi ro'zafzun.	9 bayt; 194 ^b 673
654.	Buki zulfung domig'a ko'nglum qushi urmish o'zin, Ko'rmaking erdi murodi, tikmagil bore ko'zin.	7 bayt; 194 ^b -195 ^a 674
655.	Etishti bayramu raf' etti ro'za qayg'usin, Hilol musayqali yorutti boda ko'zgunin.	7 bayt; 195 ^a 675
656.	Aqlu, jonu, ko'nglum ul oy furqati ozoridin, Bori bir-birdin malul o'lmishlaru men boridin.	7 bayt; 195 ^b 676
657.	Gar meni yod etmas ul oy zulm ila bedodidin, Shukrkim, g'ofil emasmen bir dam aning yodidin.	7 bayt; 195 ^b -196 ^a 677
658.	Menki har soat chekarmen yuz jaf o'g'yordin, Ne ajab gar yuz balo har lahza ko'rsam yordin.	7 bayt; 196 ^a 678
659.	Ko'zgu har dam sudur ul ruxsori olamso'zdin, Muz aningdekkim erir mehri jahonafro'zdin.	7 bayt; 196 ^b 679
660.	Yorab, ulkim vasl shomi kom olur zebosidin, Tiyra qilma ayshi ko'zgunin subh anfosidin.	7 bayt; 196 ^b 680
661.	Mehr emas mash'al yorutqon qal'ai aflokkin Kim, falakka soldi o't ruxsori otashnokkin.	7 bayt; 197 ^a 681
662.	Ey musulmonlar, fig'on ul kofiri xudkomkin Kim, chiqardi ko'kka afg'on lashkari islomkin.	7 bayt; 197 ^{ab} 682
663.	O'tda qil yanglig' tanimni hajr o'tining tobidin, Bilmasang fahm et gul uzra sunbulung qullobidin.	7 bayt; 197 ^b 683

664.	Oy botti munfail bo‘lubon ul jamoldin, Shoyadki, chiqmag‘ay yana bu infioldin.	7 bayt; 197 ^b –198 ^a 684
665.	Ko‘z bog‘ida gul ekmisham ul yuz xayolidin, Vojibdurur ko‘zumga su bermak jamolidin.	7 bayt; 198 ^a 685
666.	Ey musulmonlar, fig‘on ishq baloangezdin, Ohu vovaylo balolig‘ furqati xunrezdin.	7 bayt; 198 ^{ab} 686
667.	Bir parivashkim ko‘ngul devonadur savdosidin, Gar erur bandangki ozod o‘lmang istig‘nosidin.	7 bayt; 198 ^b 687
668.	Vasl etti yor va‘da labi jonfizosidin, Go‘yo bu so‘zni aytti jonim arosidin.	7 bayt; 198 ^b –199 ^a 688
669.	Dameki ishq o‘tida qolmag‘ay asar mendin, Namuna bo‘lg‘usi uchmakda har sharar mendin.	7 bayt; 199 ^a 689
670.	Men kimmenu qilmoq havas ul sho‘x libosin, It bilsa kerak mug‘tanam idbor palosin.	7 bayt; 199 ^{ab} 690
671.	Yana ne chehrag‘a o‘t soldi mayki, hayronmen, Yana ne turrani yel ochtikim, parishonmen.	7 bayt; 199 ^b 691
672.	Har kishi bayram sabohi shodu men g‘amnokmen, Iydgoch ichra ayog‘ ostidag‘i xoshokmen.	7 bayt; 199 ^b –200 ^a 692
673.	Tirik qolsam gar o‘zni bazmi vasling ichra solg‘aymen, Firoqing shiddatin de olmasam xud nig‘lay olg‘aymen.	9 bayt; 200 ^a 693
674.	Shahru kishvardin ilik yub, xonumondin kech- kamen, Xonumondin kim desun, ikki jahondin kechkamen.	7 bayt; 200 ^b 694
675.	Qadni ul xurshid ayog‘inda agar dol etkamen, Jilvasig‘a zulf yanglig‘ o‘zni pomol etkamen.	7 bayt; 200 ^b –201 ^a 695
676.	Yor ila ag‘yor ozoridin andoq zormen Kim, tani zorim kebi boshtin ayoq ozormen.	7 bayt; 201 ^a 696
677.	Har tarafkim borur ag‘yor ila jonon talashurmen, Chun ajal qasd qilur o‘lmakima, jon talashurmen.	7 bayt; 201 ^{ab} 697
678.	Bilgasen, chekmas kishi dardu balo andoqki men, Gar birovga muftalo bo‘lsang, sanga andoqki men.	7 bayt; 201 ^b 698
679.	Tufrog‘imdin ahli ishq etsa tanure shodmen Kim, ichimda ishq o‘ti yonmoq bila mu‘todmen.	7 bayt; 201 ^b –202 ^a 699
680.	Orazing naqshin ko‘ngul lavhida tasvir etkamen, Bo‘lmasa taqdir ani ko‘rmak, ne tadbir etkamen.	7 bayt; 202 ^a 700

681.	Yorab, anglabmu ekin ul oykim, aning zorimen, Kechalar savdosidin andoqki zulfi torimen.	7 bayt; 202 ^{ab} 701
682.	Tushta la'lin ko'rdum uyg'onmay debon qayg'udamen, Urma dam, ey subhkim, bir dam chuchuk uyqu- damen.	7 bayt; 202 ^b 702
683.	Bazm ichinda andoq ul mahvash xayoli birlamen Kim, xayol andoq qilurmenkim, visoli birlamen.	7 bayt; 202 ^b -203 ^a 703
684.	Yuz jafo, tong yo'q, gar ul nomehribondin ko'rgamen, Kim vafo ko'rmish biravdinkim, men andin ko'rgamen.	9 bayt; 203 ^a 704
685.	Ul oy firoq ila qismim g'am etsa naylagamen, Visoli g'ayri ichin xurram etsa naylagamen.	7 bayt; 203 ^b 705
686.	Bir yuzi o'tluq sharori ishqidin mahrumen, Do'stlar, o'rtansam, etmang aybkim, ma'zurmen.	7 bayt; 203 ^b -204 ^a 706
687.	Telba ko'nglum javridin andoq parishonholmen Kim, aning bedodining sharhin demakdin lolmen.	7 bayt; 204 ^a 707
688.	Bo'ldi ayog'ing qora ziynatu peroyadin, Uylaki bo'lg'ay qora sham' tubi soyadin.	7 bayt; 204 ^{ab} 708
689.	Orazingni tush ko'rub to subh tindim uyqudin, Chun ko'z ochtim uyqudin kun chiqmish erdi o'trudin.	7 bayt; 204 ^b 709
690.	Ko'rguzur ag'yor yuz tuhmat nihoni naylayin, Yorkim so'rmay inonur, bu baloni naylayin?	7 bayt; 204 ^b -205 ^a 710
691.	Ko'ngullardin ko'rub zulfung aro o'tluq asar har yon, Tunu anjum dema bilgil tutun ichra sharar har yon.	9 bayt; 205 ^a 711
692.	Hajr shomidin qorong'uroq tun o'lg'aymu ekin, Yo rab, ul tundin xalos o'lg'an kun o'lg'aymu ekin?!	7 bayt; 205 ^{ab} 712
693.	Zarvaraqtin yo kebi qoshingda zevarmu ekin? Yo magar mushkin hilol ustida axtarmu ekin?	7 bayt; 206 ^a 714
694.	Bu kecha hajr kuni shomi qiyrgunimu erkin, Yo'q ersa sa'b g'amim do'zaxi tutunimu erkin?	7 bayt; 206 ^a 715
695.	Ne bahor o'lg'ayki bir gul hajridin badholmen, Uylakim bulbul xazon faslida gungu lolmen.	7 bayt; 206 ^a 716
696.	Ming o'tum bor, aylay olmasmen ayon mingdin birin, Dahr kuygay, zohir etsam nogahon mingdin birin.	7 bayt; 206 ^b -207 ^a 717
697.	Demangiz kelmish alam sihat ketib, yor ilgidin Kim, manga ham yuz alamdur ul jafakor ilgidin.	7 bayt; 207 ^a 718

698.	Soqiyo, ochting chu may tutmaqqa jomi Jam yuzin, Yuz g‘amim daf’ ayladingkim, ko‘rmagaysen g‘am yuzin.	9 bayt; 207 ^{ab} 719
699.	Moviya behol ko‘nglak, vah, ne farruxfol ekin Kim, taningg‘a surtulur bu vajhdin behol ekin.	7 bayt; 207 ^b 720
700.	Labing mayi havasidin mudom yig‘larmen, Piyoladek bo‘lubon talxkom yig‘larmen.	7 bayt; 207 ^b –208 ^a 721
701.	Garchi ul mahvash jafo aylar, taammul qilmayin, Chunkn oshiqmen, vedur choram tahammul qilmanin.	7 bayt; 208 ^a 722
702.	Chok-chok etting ko‘ngul komini hosil qilmayin, Keskulotting notavon saydingni bismil qilmayin.	7 bayt; 208 ^{ab} 723
703.	Gar desa ko‘z birla ruxsorin tamosho qilmayin, Vaslini naylab ko‘ngul birla tamanno qilmayin,	9 bayt; 208 ^b –209 ^a 724
704.	O‘rtama ko‘nglumni komin hosil etmastin burun, Qushni kim biryon etibtur, bismil etmastin burun.	7 bayt; 209 ^a 725
705.	Oshiq o‘ldum, necha javr ahli zamondin tortayin. Ulkim oshubi zamondur bori andin tortayin.	7 bayt; 209 ^{ab} 726
706.	Yorumas sham‘i jamoling, rishtai jon o‘rtabon, Furqating dardi kam o‘lmas, dog‘i hijron o‘rtabon.	7 bayt; 209 ^b –210 ^a 727
707.	Chehra yopting xasta jonimni anga zor aylabon, Zulf yig‘ding telba ko‘nglumni giriftor aylabon.	7 bayt; 210 ^a 728
708.	Ohu vovayloki, olam ahlining badholimen, Har nafas bir dardu mehnat xaylining pomolimen.	7 bayt; 210 ^{ab} 729
709.	El g‘amimdin kuymasun deb, nolai zor aylamon, Dardi holimning mingidin birni izhor aylamon.	7 bayt; 210 ^b 730
710.	Shomi hijron zulmatida obi hayvon istaman, Ne uchunkim sensiz, ey umrum xushi, jon istaman.	7 bayt; 210 ^b –211 ^a 731
711.	Jong‘a har dam ishqidin yuz ming balo kam istamon, O‘zgaga ming yil o‘tub, yuzdin birin ham istamon.	7 bayt; 211 ^a 732
712.	Qatra terlardin yuzinda dur nishonimu deyin, Yo takallum vaqti la‘li durfishoninmu deyin?	7 bayt; 211 ^{ab} 733
713.	Qoshi yosinmu deyin, ko‘zi qorosinmu deyin, Ko‘ngluma har birining dardu balosinmu deyin?	7 bayt; 211 ^b 734
714.	O‘lturur ko‘yida ishq ahlin alolosi uchun, Shoh qatl etkan kebi itlarni g‘avg‘osi uchun.	7 bayt; 212 ^a 735
715.	G‘am tuni la‘ling surudi hajr der men zor uchun, Chun ajal yetti — Masiho zahr ezar bemor uchun.	7 bayt; 212 ^a 736

716..	Ko'z ohim o'ti sori shoyadki solmag'aysen, Solsang, tamug' o'tini og'zingg'a olmag'aysen.	7 bayt; 212 ^b 737
717.	Maskanim hijronda bo'lsa erdi Marvi shohjon, Bergay erdi hajrdin o'lsam, tanimg'a shoh jon.	7 bayt; 212 ^b -213 ^a 738
718.	Necha ashkimdin manga, ey ishq bedod etkasen, Ohdin jismim xasin har lahza barbod etkasen.	7 bayt; 213 ^a 739
719.	Kimsa mendek ishq aro besabru orom o'lmasun, Yor anga bir sen kebi badmehru xudkom o'lmasun?	7 bayt; 213 ^{ab} 740
720.	Yo'q damekim, ul quyosh yodida faryod aylamon, Aylamon faryodkim, gardunni barbod aylamon.	7 bayt; 213 ^b 741
721.	Er holidin manga, vahkim, xabar yo'qtur bu kun, Bu jihatdin aqlu hushumdin asar yo'qtur bu kun.	7 bayt; 213 ^b -214 ^a 742
722.	Lablaring sharbatini chashmai hayvonmu deyin? Demasam chashmai hayvon, ne deyin, jonmu deyin.	7 bayt; 214 ^a 743
723.	Ko'z bila qoshing aro ul xoli mushki nobdin, Nuqta kofir uzra tushmish yo quyi mehrobdin.	7 bayt; 214 ^{ab} 744
724.	Ko'zlarim ko'r et, ko'ngulga dog'i hijrondin burun Kim, bu ikki kuydurubturlar meni andin burun.	9 bayt; 214 ^b 745
725.	Necha ul chehrani ko'z lavhida tasvir etayin, Ani ko'rmakka bu suvrat bila tadbir etayin.	7 bayt; 214 ^b -215 ^a 746
726.	Necha g'amim o'tin ahli zamong'a yetkurayin, Sharoru dudidin aning osmong'a yetkurayin.	7 bayt; 215 ^a 747
727.	Yuzung subhida xoling nuqtaedur, subh aro bo'lg'an, Yo'q ersa ko'rmaduk tong yulduzin hargiz qoro bo'lg'an.	9 bayt; 215 ^{ab} 748
728.	Ishq aro men kebi yo'q besarusomon bo'lg'an, Xonumon buzg'an aloxonu alomon bo'lg'an.	9 bayt; 215 ^b -216 ^a 749
729.	Ishq ichra qani men kebi zeru zabar o'lg'an Har kimki yo'q andin batari, andin batari o'lg'an.	7 bayt; 216 ^a 750
730.	Charxdin jonimg'adur yuz tig'i qotil har zamon, Davrdin jomimda ming zahri halohil har zamon.	11 bayt; 216 ^{ab} 751
731.	Falakdin gar manga har lahza yuz qayg'u kelur o'tru, Agar har qayg'udin so'ng bir sevinmak bor, emas qayg'u.	9 bayt; 216 ^b -217 ^a 752
732.	Qayon qilsa havo ul turfa qush uyqum olur qayg'u, Vagar kulbamda bir tun qo'nsa xud ko'zdin uchar uyqu.	9 bayt; 217 ^a 753

733.	Ne ajab, gar qilmasam gul rangi bo’yin orzu Kim, erur andin dimog’im ichra o’t, ko’zumda — su.	7 bayt; 217 ^b 754
734.	O’t yolindek sen qachon chopsang samandi barqrav, Bir alam ul o’tqa boshing ustida gulgun yalav.	7 bayt; 17b–218 ^a 755
735.	Ohu ashkimdin shikoyat aylamish ul tund xo’, Ne dey olg’aymenki bir og’zida o’tdur, birda su.	7 bayt; 218 ^a 756
736.	Yuzunga oshufta qoshlar bo’lmasa oshiq nag’u, Bo’ldilar har qaysi bir devonai jo’lida mo’.	7 bayt; 218 ^{ab} 757
737.	Yordin ayru may ichmak qindurur balkim og’u, Xoh og’izda talx su, xohi burunda sho’r su.	7 bayt; 218 ^b 758
738.	Ko’nglumu bag’rimni g’amzang tig’i aylar kov-kov, Yo’q ajab gar qon oqar ikki ko’zumdin nov-nov.	7 bayt; 18b–219 ^a 759
739.	Ro’zada lab tashnalig’din qildi za’f ul mohro’, Jon berurmen la’lig’a to bo’lg’usi jonimda su.	7 bayt; 219 ^a 760
740.	Ey sabo, ovvora ko’nglum istayu har yon boru, Vodi-yu tog’u biyobonlarni bir–bir axtaru.	7 bayt; 219 ^{ab} 761
741.	Sipehri oynagun gar damimdin o’ldi qorong’u, Asar yo’q emdi qo’yulsa og’zima ko’zgu.	7 bayt; 219 ^b 762
742.	Tariqi ishq aro gar o’zni fard qilsa birov, Harif emas yeru ko’k, necha gar erurlar ikov.	7 bayt; 19 ^b –220 ^a 763
743.	Ne yuzungda muayyan kamoli sun’i iloh, Ne yuzdurur bu, ne ko’z (lo iloha illalloh)	6 bayt; 220 ^a 764
744.	Mehrdin dermenki, bo’lsam doyim ul oyim bila, Naylayinkim, charx evrulmas mening royim bila.	7 bayt; 220 ^b 766
745.	Hayhotkim, birav g’amidin zormen yana, Faryodkim, balog’a giriftormen yana.	7 bayt; 221 ^a 768
746.	Ko’nglum og’zingning xayolidinki to’lmish g’am bila, Naqd uza mumedururkim, naqsh erur xotam bila.	7 bayt; 221 ^{ab} 769
747.	Meni gadoy qachon yettim ersa shohimg’a, Yuzumni yerga qo’yub shukr dey ilohimg’a.	7 bayt; 221 ^b 770
748.	Otashin gul garchi ziyatdur jahon bo’stonig’a, Barq erur har yel uchurg’an bargi bulbul jonig’a.	9 bayt; 221 ^b 771
749.	Ko’ngulkim, vaslin istar har taraf dog’i sitam birla, Erur Yusuf xaridori necha eski diram birla.	5 bayt; 222 ^a 772
750.	G’amidin garchi jon yo’q erdi tanda, Tirildim la’lidan o’ldum deganda	7 bayt; 222 ^{ab} 773
751.	Tushti o’t ko’nglum uyiga ohi dardolud ila, Ko’zda kirpik dema bu ravzan, qorarmish dud ila.	7 bayt; 222 ^b 774

752.	Yana ne o't edikim tushti xonumonimg'a, Yana ne sho'la edikim, tutashti jonimg'a.	7 bayt; 22 ^b -223 ^a 775
753.	Pardag'a kirgan kebi xurshidi raxshon har kecha, Azmi xilvat aylar ul sham'i shabiston har kecha.	7 bayt; 223 ^a 776
754.	Jon olsa naylay ul buti paymongusil bila, Chun bermisham ko'ngulni anga ishq dil bila.	7 bayt; 223 ^b 777
755.	Orazi yonig'a gul sanchar jamol izhorig'a, Anglatur husnin ani yondoshturub ruxsorig'a.	7 bayt; 223 ^b 778
756.	Nasihah ahli manga derki, mayni tark et, vah, Ilig olib kelur, og'iz ichar, manga ne gunah?	7 bayt; 224 ^a 779
757.	Qil uchi ko'rmay og'zingdin nishona, Anga oshiq bo'lubmen g'oyibona.	7 bayt; 224 ^{ab} 780
758.	To ko'rubon yuzin quyosh qolg'ali ishtiyoqig'a Goh boshig'a evrulur, goh tushar ayoqig'a.	7 bayt; 224 ^b 781
759.	Ko'radurmenki borur yoru qolurmen meni gumrah, Bora olman, tura olman, ne qatiq holat erur, vah.	7 bayt; 24 ^b -225 ^a 782
760.	Vahki, bir badmehr o'qi jonimg'a parrondur yana, Tiira ko'nglum kulbasining sham'i paykondur yana.	7 bayt; 225 ^a 783
761.	Ko'ngluma anduh yelidin g'uboredur yana, Go'yyi ani qo'zg'ag'an chobuksuvoredur yana.	7 bayt; 225 ^{ab} 784
762.	Zihe har lahni bulbul savtining zotingg'a isbote, Jahon bog'ida har gul yafrog'i husnungra mir'ote.	7 bayt; 225 ^b 785
763.	Ohima yor og'zi bir dam kulmagin kam qilmadi, Chun sabodin g'uncha ochildi yana yopilmadi.	7 bayt; 25 ^b -226 ^a 786
764.	May xalos etti riyoyiy porsolig'din meni, Shukrkim, qutqardi zuhdu xudnamolig'din meni.	9 bayt; 226 ^a 787
765.	Davlat tongi yuziyu sochi tong qorong'usi, Masti sabuh ko'zlarin eltib tong uyqusi.	7 bayt; 226 ^{ab} 788
766.	Zohir aylar ashk ila ohimni hajring og'usi, Go'yyi mundoq esnatur oxir nafasning uyqusi.	7 bayt; 226 ^b 789
767.	Sensizin bazm ichra qat-qat qon, ko'ngul betob edi, Dam-badam jomi labolab chekkanim xunob edi.	7 bayt; 227 ^a 790
768.	Tilarmen mustar etsa ofati ozurda jonimni, Sovursa ofiyat birla tuzilgan xonumonimni.	7 bayt; 227 ^{ab} 791
769.	Soqiyo, tut bodakim, bir lahza o'zumdin boray, Shart bukim, har necha tutsang labolab sipqaray.	7 bayt; 227 ^b 792
770.	Bo'lg'ay erdi yuz tuman, ming ranju mehnat koshki, Bo'lmag'ay erdi balovu dardi furqat koshki.	7 bayt; 27 ^b -228 ^a 793

771.	Xushturur gulgun qadah davrinda gulbargi tari, Xossa bayram avvali bo‘lg‘ay dag‘i gul oxiri	7 bayt; 228 ^a 794
772.	Ikki hamdamkim, erur may bazm aro hamdamlari, Topmasun bizdin malolat xotiri hurramlari.	6 bayt; 228 ^{ab} 795
773.	Dedimki, ko‘zga chekay gardi rahnavardingni, Fig‘onki, topmadi ko‘z to‘tiyog‘a gardingni.	7 bayt; 228 ^b 796
774.	Qo‘zg‘adi ohim so‘ngak birla tani g‘amnokni, Yel sovurdi bir ovuch tufrog‘ ila xoshokni.	7 bayt; 28 ^b –229 ^a 797
775.	Ey ko‘ngul, kelkim, balo bazmida jomi g‘am tutay O‘z qatiq holimg‘a o‘lmastin burun motam tutay.	7 bayt; 229 ^a 798
776.	Orazing zar huqqalardin, ey malohat mash‘ali, Mus‘hafedur lojuvardu oltun aning jadvali.	7 bayt; 229 ^{ab} 799
777.	Boda bu maqbulluq zotimda mavjud ayladi Kim, meni zuhdu riyo ahlig‘a mardud ayladi.	7 bayt; 229 ^b 800
778.	Ko‘nglum ohidin tabassum la‘lingga fan bo‘lmadi Uylakim, la‘l axgari yel birla ravshan bo‘lmadi.	7 bayt; 29 ^b –230 ^a 801
779.	Yuz urma har taraf, ey sho‘xu zor qilma meni, Qaror tut nafase, beqaror qilma meni.	7 bayt; 230 ^a 802
780.	Ey dudog‘ing sharbatida obi hayvon lazzati, Lazzate bo‘lg‘ay, nasibim bo‘lsa la‘ling sharbati.	7 bayt; 230 ^b 803
781.	Ul oyki, mehri ila olamni muhtaram qildi, Bu telbaga nedin oyo nazarni kam qildi.	9 bayt; 30 ^b –231 ^a 804
782.	Qildim ul oy ollida oshiqlig‘im izhorini, Men anga sirrim dedim bilman aning asrorini.	7 bayt; 231 ^a 805
783.	Har tikan bu g‘unchadek ko‘nglumda paykon bog‘ladi, Ey jigar pargolasi, sensiz ichim qon bog‘ladi.	7 bayt; 231 ^{ab} 806
784.	G‘unchadek qon bog‘lanibdur ko‘nglum, ey gul xirmani, Borg‘oli ko‘z jo‘yboridin jamoling gulshani.	7 bayt; 231 ^b 807
785.	G‘ariblig‘ yana ko‘nglumni dardnok etti, Shikastalig‘ yana ko‘ksumni chok–chok etti.	7 bayt; 31 ^b –232 ^a 808
786.	Qani visolingga bir mendek orzumande, Visol umidi bila mehnatingg‘a xursande.	7 bayt; 232 ^a 809
787.	Jonim chiqadur, hajr ila jonon kerak erdi, Ko‘nglum kuyadur, dard ila darmon kerak erdi.	7 bayt; 232 ^{ab} 810
788.	Labing takallum etib, so‘zda lol qildi meni, Ochildi zulfungu oshuftahol qildi meni.	7 bayt; 232 ^b 811

789.	Xarob aylading, ey ishq, xonumonimni, Tasavvur aylaki, o'ldum, bag'ishla jonimni.	6 bayt; 32 ^b -233 ^a 812
790.	Vah, necha ul sho'x bedodin meni shaydo ko'ray, Ishqidin yag'mo chekay, husnidin istig'no ko'ray.	9 bayt; 233 ^a 813
791.	Necha hajringda chekib un yig'lay, Har kecha yig'layu har kun yig'lay.	7 bayt; 233 ^b 814
792.	Ne diloromeki, so'rg'ay dardi holimdin gahe, Ne dil afgoreki, qayg'urg'ay malolimdin gahe.	7 bayt; 33 ^b -234 ^a 815
793.	Shohning munglug' mushavvashlar bila ne nisbati, Komronlarg'a balokashlarga qaydin ulfati.	9 bayt; 234 ^a 816
794.	Labing Masihi aning nutqi nuktapardozi Ki, ruhi qudsiy erur bu Masih e'jozi.	6 bayt; 234 ^{ab} 817
795.	Zihi yo'lungda bir aftoda odami xokiy, Havoyi ishqingda sargashta mehri aflokiy.	7 bayt; 234 ^b 818
MUSTAZODLAR		
796.	Ey husnungga zarroti jahon ichra tajalli, mazhar sanga ashyo Sen lutf bila kavnu makon ichida mavli, olam sanga mavlo.	7 band; 234 ^b -235 ^a 1
797.	Din ofati bir mug'bachayi mohiliqodur, mayxorau bebok, Kim ishqidin oning vatanim dayri fanodur, sarmastu yaqom chok.	7 band; 235 ^{ab} 2
798.	Ne vo'smavu ne kesmadur ul zulfi sumansoy, ne g'amzai jodu, Mashshota sanga zoli falakdur magar, ey oy, xurshid anga ko'zgu.	7 band; 235 ^b -236 ^a 3
MUXAMMAS		
799.	Xalqai zulfingda ko'nglum bo'lg'ali g'am mahrami, Ul qaro qayg'u bilan savdo uchun ortar g'ami.	35 misra 236 ^a -237 ^a 1
TARJI'BANDLAR		
800.	Ketur, soqiy, ul mayiki, subhi alast, Aning nash'asidin ko'ngul erdi mast.	90 misra 237 ^a -241 ^b 1
801.	Jahon qasrig'adur suv uzra bunyod, Chu yo'q bunyod ondin bo'lmag'il shod.	58 misra; 241 ^b -244 ^a 2
802.	Ey kirpiki neshu ko'zi xunxor, Jonimni necha qilursen afgor.	42 misra; 244 ^b -246 ^b 3

803.	To xarobot aromen durdioshom, Mastlig‘ birla ishim aysh mudom.	110 misra, 246 ^b –250 ^b 4
RUBOIYLAR		
804.	Bo‘ldi mening o‘lmagimga savdo bois, Savdoga havoyi jomi sahbo bois.	2 bayt; 251 ^a 1
805.	Ko‘nglumni olibdur ul shahi sabz davoj, Kim g‘am bila olur mamolikdin boj.	2 bayt; 251 ^a 2
806.	Gul vaqti muyassar o‘lsa gulfom qadah, Andin so‘ng tutsa bir gulandon qadah.	2 bayt; 251 ^a 3
807.	Qo‘rqutma meni tomug‘din, ey zohidi yax, Jannat manga bo‘lg‘usi debon urma zanax.	2 bayt; 251 ^a 4
808.	Ruxsori uza xollari ul dilband Ochti, chu meni ko‘rdi base hojatmand.	2 bayt; 251 ^{ab} 5
809.	Yoshimg‘a bag‘ri qoni chu erdi monand, Ko‘z asradi yoshdek bo‘lub andin xursand.	2 bayt; 251 ^b 6
810.	Soqiy, badanimni notavon etdi xumor, Ko‘nglumni qadahdek to‘la qon etdi xumor.	2 bayt; 251 ^b 7
811.	Ko‘zum uchadur, magarki, yorim keladur, Es har dam o‘zar, magar nigorim keladur.	2 bayt; 251 ^b 8
812.	Ag‘yor ila juft berma fardim bor Kim, furqati za‘fida ruhi zardim bor.	2 bayt; 251 ^b 9
813.	Ahbob, dengizki, xonumondin tama‘ uz, Ne xonumon, kamnu makondin tama‘ uz.	2 bayt; 251 ^b –252 ^a 10
814.	Jondin seni ko‘p sevarmen, ey umri aziz, Sondin seni ko‘p sevarmen, ey umri aziz.	2 bayt; 252 ^a 11
815.	Jonbaxsh labing chashmai hayvonmu emas, Hajrdin oning ichim to‘la qonmu emas.	2 bayt; 252 ^a 12
816.	G‘urbatda g‘arib shodmon bo‘lmas emish, El anga shafiqu mehribon bo‘lmas emish.	2 bayt; 252 ^a 13
817.	Soqiy, meni xor–xordin ayla xalos, Gulgun yuzung och, bahordin ayla xalos.	2 bayt; 252 ^a 14
818.	Ber jomu ol, ey mug‘bacha, jonimni ivaz, Ko‘sh tutqilu, ol ikki jahonimni ivaz.	2 bayt; 252 ^{ab} 15
819.	Kim istasa saltanat, sahodur anga shart, Har va‘daki aylasa, vafodur anga shart	2 bayt; 252 ^b 16
820.	Bu davrda yo‘q sen kibi xushxon hofiz, Xuffoz aro sarxalqai davron hofiz.	2 bayt; 252 ^b 17
821.	Kim aylasa soqiyi gulandom tama‘, Ilgidin oling sog‘ari gulfom tama‘.	2 bayt; 252 ^b 18

840.	Ham qoshi birla orazi xush erur, Ham ko‘zi birla qaddi dilkash erur.	1 bayt, 254 ^a 3
------	---	-------------------------------

Адабиётлар

Catalogue of the Collection of Persian Manuscripts, Including also some Turkish and Arabic, Presented to the Metropolitan Museum of Art, New York by Alexander Smith Cochran. 1914. New-York: Columbia Univ.press.

“Алишер Навоий ва XXI аср”: ilmiy-nazariy anjuman materiallari. 2017, 2018, 2019. Toshkent: Tamaddun.

Алишер Навоий. 1959. *Ғаройиб ус-сиғар. Ҳазойин ул-маоний*. Нашрга тайёрловчи: Ҳ.Сулаймонов. IV томлик. I том. Тошкент.

Алишер Навоий. 2015. *Оққўюнли мухлислар девони (1471)*. Нашрга тайёрловчи А.Эркинов. Токуо.

Аҳмедова, Д. 2018. “Алишер Навоий ижодининг Америка Қўшма Штатларида ўрганилиши”. *Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишининг долзарб масалалари*, 224-234. Тошкент.

Валихўжаев, Б. 1979. “Алишер Навоий мўътабар дастхат девони ҳақида”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 3: 41-43.

Джабборов, Р. 2019. “Мисрдан топилган нодир дурдона: Алишер Навоийнинг “Оққўюнли мухлислар девони” ҳақида мулоҳаза-лар”. *Гулистон* 6: 26-27.

Имомназаров, М. 2017. “Алишер Навоий лирик мероси матншунослигининг долзарб масалалари”. Алишер Навоий ва XXI аср, 6-8. Тошкент

Имомназаров, М. 2018. “Бадоеъ ул-бидоя”нинг Париж нусхаси”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 1: 16-24.

Мадалиева, О. 2019. “Навоий девонларининг Машҳадий кўчирган кўлёмалари”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 1: 79-86. Тошкент

Мақсудов, Б. 2016. “Наводир ун-нихоя”нинг янги топилган кўлёмза нусхаси”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 6: 49-52. Тошкент.

Рашидова, М. 2019. “Алишер Навоий “Наводирун-нихоя” девонининг уч кўлёмза нусхаси ва уларнинг қиёсий таҳлили”. *Мозийдан садо* 1: 20-21. Тошкент.

Сулейманов, Х. 1955-1961. *Текстологическое исследование лирики Алишера Навои. В трех томах.* Диссертация доктора филологических наук. I-II т. Ташкент-Москва.

Сулейманов, Х. 1961. *Текстологическое исследование лирики Алишера Навои.* Автореферат – диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Ташкент, Таблица № 1.

Ҳакимов, М. 1983. *Навоий асарлари кўлёмзаларининг тавсифи*. Тошкент: Фан.

Эркинов, А. 2012. “Навоийнинг мухлислари томонидан тузилган яна бир девони”. *Ўзбек тили ва адабиёти* 1: 10-18. Тошкент.

Yusupova, D. 2017. “Navodir un-nihoya” faqat g‘azallardan iborat devonmi?”. *Alisher Navoiy va XXI asr: ilmiy-nazariy anjuman*, 54-60. Toshkent.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo‘lyozma manbalar, xalq og‘zaki ijodi namunalariga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo‘ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo‘lyozmalar yil davomida o‘zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o‘z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo‘lsa, unda qo‘lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo‘lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochta yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo‘yicha MS Word menejerini qo‘llash lozim.

Barcha qo‘lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig‘i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o‘ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo‘lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so‘zdan iborat bo‘lishi kerak.

100–150 so‘zdan iborat o‘zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so‘zdan kam bo‘lmagan kalit so‘zlar (o‘zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro‘yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo‘lishi mumkin) 1500 so‘zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so‘ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo‘limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to‘q bo‘yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o‘zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo‘lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o‘ng chetida

muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili

(URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany: Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniyl adabiyoti." *Oltin bitiglar* 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

Qaydlar uchun

Ushbu son “Oltin bitiglar” tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko‘chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99891 166-31-38
Bosishga 30. 06. 2021-yilda ruxsat etildi
Qog‘oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog‘i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O‘zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro‘yxatdan o‘tgan.
Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan.

Tahririyatga kelgan qo‘lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

“Mashhur-Press” bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62